

Shannon Joyce Prince and Soyolmaa Erdenebileg in the Darhad Valley

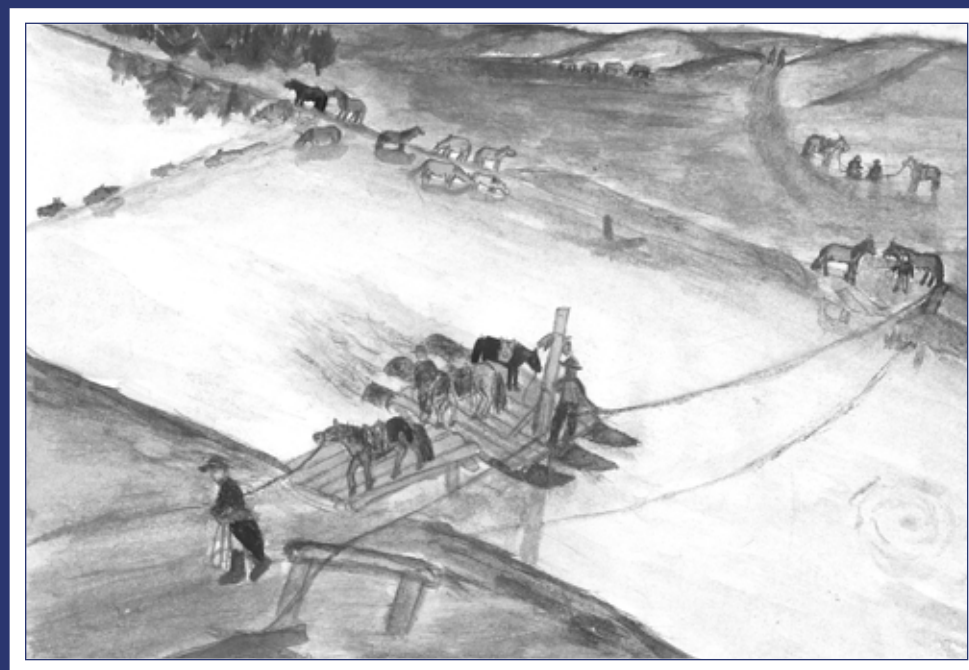
The Written River

Бичигдсэн гол

The Written River

Бичигдсэн гол

by Shannon Joyce Prince
Шэнон Жойсе Принц

The Written River

by Shannon Joyce Prince

Бичигдсэн гол

Шэнон Жойсе Принц

Lombard Fellowship
Dartmouth College 2010

Дартмаутын коллеж
Ломбардын нийгэмлэг 2010

Table of Contents

The Tuvan People	4
The Darhad People	16
Mongolian Americans	28
Closing	43
Glossary	44
Reflections on Grazing and Herding	45
Бичигдсэн гол	49

Acknowledgments

I would like to thank Dartmouth College, the Lombard Fellowship program, and the Dougherty Fund for making possible the creation of this work. I would also like to thank BioRegions International for connecting me with my translator/guide and the community “Bayankhangai” and helping me to prepare for my trip to Mongolia. I would like to thank my translator/guide Soyolmaa Erdenebileg for her language skills and for providing greater context for the oral history I gathered. Shel Severinghaus and Davaadulam Choijiljav were instrumental in helping me find Mongolian Americans to interview. Judy Hemker graciously edited this work. Most of all, I want to thank my Tuvan, Darhad, and Mongolian American sources for collaborating with me in order to help keep your extraordinary cultures alive forever.

Foreword

In ancient Mongolian culture, knowledge was envisioned as being rivers flowing into a sea. In current Mongolian culture, rivers are both sacred and nourishing. This book is entitled *The Written River* because it preserves sustaining information: traditional knowledge, beliefs, practices, etc. The book’s content reflects the cultures of two of the smallest Mongolian nomadic minority groups: the Tuvan reindeer herders¹ and the Darhad people² nearly 20 years after the fall of socialism. This reflection of people is not in a mirror, but in a current – it is a reflection of people on the move reinstating practices once punishable by death while integrating aspects of Western culture into their lives; a reflection of a world changing like moving water yet following a path set forth from the time of Chinggis Khan. This book also contains the experiences of Mongolian Americans³ in the hope that information on the lives of Mongolians living in a globalized, Western world will be a resource for Mongolians in Mongolia as you make decisions about what

1 Mongolian Tuvans live in two camps – East and West. My fieldwork was conducted in the West camp.
2 I interviewed Darhads in the town of Renchinlkhumbe and the user group Bayankhangai.
3 I define as Mongolian American any Mongolian who lives in the United States of America (also referred to as the US, the USA, and America) whether they are in the country legally or illegally, whether or not they are citizens of America, and whether or not they intend to remain in America permanently or return to Mongolia.

aspects of Western society you do and don’t want to integrate into your cultures.⁴

In creating *The Written River* I sought to write an ethnographic reference book of traditional practices combining all the puzzle pieces remembered and preserved by the artists, traditional healers, and herders I interviewed while in northern Mongolian and to create a window that would allow northern Mongolians to look into the lives of your American counterparts.⁵ My primary audience is Tuvan and Darhad communities, and I wrote this book to help you in your constantly stated quest to preserve your traditions for the future. Still, I encourage outsiders to read this work to learn more about and from your incredible cultures.

In reading *The Written River* it is important to remember that the oral history I collected, like all history, is fallible, and meaning can be lost in translation. The sources who participated in this project sought to give me the most accurate information possible, and I aimed to record and compile it as correctly and clearly as I could. Readers should also note that even among small ethnic groups and communities there can be great variation in terms of beliefs, lifestyles, values, the way history is remembered, etc. *The Written River* contains syntheses of Darhad, Tuvan, and Mongolian American cultures, but each Darhad, Tuvan, and Mongolian American individual relates to his or her heritage uniquely.

As a multicultural writer, one of my peoples being Aniyunwiya (Cherokee), one of America’s traditional indigenous peoples or Native Americans/American Indians, I was struck by the similarities between Native American and Tuvan and Darhad cultures. Among other commonalities, Native Americans (depending on their nation) have in common with Tuvans and/or Darhads: smudging or purifying things or beings with the smoke from burning sacred plants; giving sacred drums a home raised off the ground; asking forgiveness from animals they hunt; seeking medical treatment from shamans or medicine men and women; and thinking good thoughts while creating art to imbue it with good spiritual forces. Furthermore, all three groups traditionally think cyclically, believe that animals, plants, rivers, and other beings in nature have spirits, and seek to live in harmony with people, other forms of nature, and the spirit world.⁶ Had I not been Native American, there are several aspects of Tuvan and Darhad culture I wouldn’t have known to ask about. My heritage informed both the protocol and content of my interviews and enabled me to relate to the communities I was serving better, reinforcing my belief in the need for scholarship on indigenous/traditional peoples to do be done by indigenous/traditional thinkers.

Unfortunately, both Native Americans and Mongolians struggle with problems such as seizure of land, the mining industry destroying sacred places and raising cancer rates, and the repression of religious beliefs during the colonization of America (in the case of Native Americans) or communism (in the case of Mongolians.) Traditional peoples all over the world, be they Tuvan, Cherokee, Himba, or Sami, share many of the same qualities and face many of the same challenges. All of us are subject to the hegemonic lie that to be “modern” means to be Western or globalized and that Westernization/globalization are inevitable. All of us work hard to continue our traditions and ways of knowing and being in the world into the future against whatever threatens us. My time in Mongolia affirms my belief that in order to have the power to determine our futures it is crucial that we work together. I believe that when our cultural rivers flow together we create a powerful sea.

4 The Mongolian Americans I interviewed live in one of the largest US Mongolian communities: the Bay Area Community that includes the neighboring cities of San Francisco and Oakland and their surrounding areas. The Bay Area is in the state of California. States are politically defined territories within the United States of America.

5 The author is not responsible for any consequences that come from using this book as a “how to” guide.

6 My organization of this book into distinct topical sections is an imposition of Western frameworks onto indigenous thought. While some information, for example, is placed under the heading “religion,” in Tuvan and Darhad societies there is not a firm divide between the sacred and the secular. Forms of knowledge in Mongolian and other tradition cultures are integrated with each other.

Part 1 The Tuvan People

Tuvan Sources⁷

My Tuvan sources are listed in the order they were interviewed along with their ages at the time of their interviews. Individuals listed together are family and/or were interviewed together. Byambasuren is listed among the Tuvan sources though she is Darhad because she lives in the Tuvan community as the wife of a Tuvan shaman and the knowledge she provided was on Tuvan culture.

Mongolians typically use a single name, yet they have two names and sometimes elect to use both names in formal and legal situations. Sources are listed as they elected to be named.

Bayandalai (53)
Erdenechimeg (46) Oyunbadam (38)
Byambasuren (36)
Bayaraa (55)
Hagvasuren (25)
Sharkhuukhen (60)
Sanjaa (58)
Denker (47) Atarmaa (44)
Shonkhor (38)
Otgun (45) Zorigt (41)
Ulzii (73) Olzvoi (40)
Delgerdalai (32) Bolortsetseg (26)
Ganzorig (53) Erdenechimeg (51)
Ghoste (62)
Baasankhuu (37)

⁷ In this section and the Darhad and Mongolian American sections information given by sources is organized thematically, for cohesion, rather than by source. With the exception of individual portraits and selected comments, sources are acknowledged in a list rather than in conjunction with the information they contributed.

The Past and the Present

History

Before Chinggis Khan created the largest contiguous empire of all time, the Uighur people ruled multiple Asian kingdoms. Their history began in 300 BC when their tribe gathered around the Blue Pearl, Lake Baikal, and their culture persists to this day all around the world. People of Uighur descent stroll under cherry trees in Washington D.C. and upon the Great Wall of China in Beijing. They hunt in Uzbekistan, haggle with vendors in Pakistan, ice skate in Russia, and catch subways in Tokyo. And at the very bottom of Siberia, not far from the lake where their people originated, the descendants of the Uighur are called Tuvans, and they herd reindeer.

Mongolian Tuvans come from what is currently known as the Tuva Republic, a federal subject of Russia. Those living in Mongolia became separated from their homeland when Russia annexed independent Tuva in 1944. Family members are kept apart from each other, unable to visit without visas. Because there are currently fewer than sixty Tuvan reindeer herding families in Mongolia, they are often forced to marry outside of their culture to avoid inbreeding.

Mongolian Tuvans are keenly aware of being part of a larger population – they estimate that there are six million Tuvans around the world while researchers from outside the community place the number closer to two hundred thousand. Mongolian Tuvans know that not all Tuvans herd reindeer, and they wonder which traditions their Russian kin continue to practice. They remember that before the border was created between Russia and Mongolia, their people were stronger and their culture was more cohesive.

The Fluidity of Tradition

The Tuvans are a traditional people, but that doesn't mean that they're static. Tuvans change their culture over time and in relation to larger society while holding fast to their core values and their essential way of life. They may have replaced their animal skin clothing with the Western wear and silk delts worn by their peers, but the nomadic lifestyle they cherish and seek to preserve has remained much the same across the centuries.

Most Tuvans see the major changes in their lifestyle as having occurred during the 1950s and 60s as a result of communist leadership and greater awareness of how urban dwellers lived. It was during this era that beds, televisions, and radios were first introduced. People switched from cooking over open fires that were situated within three stones upon which pots would rest to using wood burning stoves, and birch bark began to play a declining role in Tuvan society. Birch bark milking pails were replaced by metal ones. Babies no longer fell asleep in birch bark hammocks that hung from ort (tipi) poles. Most importantly, a generation ago Tuvans began covering their orts with canvas instead of animal skin in the winter and birch bark, which protected against the rain, in the summer. Making birch bark ort covers entailed stripping bark from birch trees and then boiling it for softness before sewing it into a cloth. Buying canvas is less labor intensive.

Tuvan culture changed dramatically once more when communism fell in 1990. Some Tuvans feel that life was better in the communist era when reindeer officially belonged to the state and the Tuvans received a government salary for herding them. Other Tuvans are content with democracy. No matter which form of government is in control, Tuvan culture will undoubtedly continue to morph. "One half of the younger generation will continue our way of life, and I'm certain the other half will change," predicts Ganzorig, "though no gender is more predisposed to change than the other. But of course our traditions will continue, but maybe the changes that will come will be things such as moving from orts to gers."

As members of a distinct ethnic group and citizens of a larger nation, the Tuvans face many

of the changes common to all Mongolians. Challenges that must be dealt with include growing threats of mining and increasing environmental damages as society becomes more Westernized. Tuvans are not afraid of embracing new changes, though Ganzorig wonders how much of his culture has been lost. “For example, we used to have traditional clothes of many types, but I’m unfamiliar with them. I should have asked the elders about them. Maybe I could have learned about them from books or from my grandparents...” The Tuvans lament the aspects of their culture that have vanished, and as they move forward they don’t want to lose other key parts of their heritage.

Culture

Name

“Tsaa” means reindeer, and the name Mongolian Tuvans are commonly called “Tsaatan” means “people who follow the reindeer.” The name originated as a racial slur during the 1950s. Non-Tuvan kids would chant the word at their Tuvan schoolmates to mock their culture. “That name hurt us then, and it still hurts” say Erdenechimeg and Oyunbadam. Furthermore, the name is offensive to many Tuvans because it undermines their history. After all, there has never been a Tsaatan Republic. “Tsaatan” erases the ties of Tuvans to their homeland, the Tuva Republic. Some Tuvans point out they have the courtesy not to refer to other Mongolian ethnic groups by the animals they herd. For example, they haven’t replaced the name of the more populous Darhad ethnic group with a phrase translating to “people who follow the yaks.” Yet other Tuvans aren’t offended by the name “Tsaatan.” “Our reindeer distinguish us,” Bay-andalai says. “There are other Tuvans, but our reindeer give us our name.” None of the Tuvan sources referred to themselves by the other name outsiders often call them “Dukha.”

Naming

When the Tuvans first came to Mongolia, they tried to assimilate in small ways to avoid discrimination. For that reason, many of the first generation of Tuvans born in Mongolia have Mongolian names. Since the Tuvans’ features are so similar to those of other Mongolians, a Tuvan name was often enough to help the reindeer herders diminish their heritage. Now that the Tuvans have been in Mongolia for a few generations, they have the confidence to practice their own culture, and children are often given Tuvan names.

Tuvans name their children in many ways. Sometimes they create a list of names that they select from or pull a name from a lottery of candidates. Other times children are named after admired celebrities. Children’s family names are their fathers’ given names, and their family names precede their given names. To give an example, if a man had the given name “John” and his daughter had the given name “Susan,” the child would be “John Susan” with “John” being her family name.

Proverbs

Proverbs are sayings that reflect the wisdom and values of particular cultures. Two Tuvan proverbs follow.

1. Everyone is a brother or sister even if unrelated, and every del has a border. (Respect is an important part of Tuvan culture. People should address males and females older than themselves as “elder brother” or “elder sister” out of respect. Furthermore, the collars and borders of dels should be respected. It is rude to step on those parts of a del, and if a del is used as a blanket the collar should face up.)

2. If someone sits lazily all the time he or she can’t earn any money. (If you sleep or lay down all the time your life won’t be happy.)

Songs

1. With a 2 year old reindeer
Let’s go to Uustei Jamsaa
With a 3 year old reindeer
Let’s go to Khuulag Jamsaa

2. Between the Tandii and Sayan mountains
There is a running river “Ulag-Khem”
Constantly we remember and miss
Our land Tuva

3. North Taiga (Siberia)
North Taiga is my land
Open untouched place and cold place
I heard from my North Taiga relatives
And they are living well

North Taiga is my land
Open untouched place and cold place
I heard from my North Taiga relatives
And they are living well

I received information from them
They are well

These three songs are uniquely Tuvan. The first celebrates the Tuvans’ signature animal, the reindeer, while the second and third songs refer to the love and longing of this diasporic people for their homeland.

Holidays

Naadam, the Mongolian festival of the “three manly sports” – archery, horse racing, and wrestling is also considered the Tuvans’ main holiday. Tsagaan Sar, the Lunar New Year, is another major holiday. Tuvans celebrate by gathering around a large table in the morning to celebrate with a festive meal of mutton. September boasts the Tsaatan Festival which was founded by foreigners in 2007. The Festival is a day of competitions in mountain climbing, horse and reindeer racing, poetry composition, exhibits by artists and wood carvers, and performances by singers.

Art and Symbols

Art and beauty play a significant role in Tuvan culture. Colors are important. Orts are sometimes decorated with a sewn symbol made of interlocking diamonds that means endless life. Orts are decorated on the inside with pillows bright with embroidered flowers. Tuvan women and girls began the art of thread embroidery during the communist era, and they create their own designs by drawing patterns and then filling them in with stitches.

Tuvan carvers make pipes from part of the roots of khagsuurga trees, hollowing the naturally

soft insides with a knife. The pipes can be used to smoke tobacco or khagsuurga wood itself. Tuvan carvers also use horns shed by reindeer.

Reindeer antlers lose their cover of fur in September and fall off in March. Carvers draw designs on the shed horns and use saws to carve them. Some carvings are made for the community and others for tourists, and different designs are tailored towards each audience. In addition to being beautiful, the carvings can be used functionally as hooks.

Colors are important in Tuvan culture. Blue is sacred because it is the color of the sky. White is also a meaningful color as it signifies purity, cleanliness, and breast milk. Black repels bad spirits sent by evildoers.

Numbers

In Tuvan culture certain numbers are sacred. Three is considered a powerful number, and people often lift heavy objects on the third count. Before wood burning stoves were used fires were placed within a triangle of three stones. Seven is also a powerful number. Some claim that a shaman's powers may be inherited three, seven, or nine (three squared) years after his or her death. The amount of years after a shaman's death that a new shaman inherits his or her powers determines how long the new shaman will keep his or her powers. Some say that if someone inherits a shaman's power after three or seven years his or her power will last only three or seven years respectively. If a shaman inherits his or her power after nine years, the power will last forever. (However, Ghoste, a shaman, indicated that his spirit would return three years after his death without suggesting that this would mean his spirit's heir would lose his or her power after three years.) There are said to be both thirty-six and thirty-nine sacred plants – both numbers being multiples of three.

Structure of Society

Clan and Camp Divisions

Tuvan people are organized into clans, all of which share the same traditions and are about the same size. Tuvan clans include Soyon, Balapsh, Urud, Jood, and Khemjig. People are not supposed to marry within their clan, and both parties remain, in name, part of their natal clans after they marry as opposed to joining their spouses' clans. The Tuvan people are also divided into East and West camps, separated by the Shishged River approximately 100 kilometers apart from each other.

Family

It's Tuvan tradition to have a large family. Both men and women like to have several children so that if some of them leave their parents' camp for work or marriage at least one or two will remain to give companionship and help to their parents. The ideal family has a minimum of four children with equal amounts of boys and girls.

Family labor is divided along gender lines. Women do "inside" work – rearing children, embroidering, cooking, and washing. Their one outdoor task is milking animals. Men do "outside" work such as cutting wood, hunting, and herding reindeer.

Tuvans raise their children to be kind, diligent, respectful, loving, hard working, steadfast, and true to himself or herself. They say that a good spirited person quickly becomes a friend. Having a lot of friends means one is walking a good path. Tuvans credit their strong oral tradition with passing on their values to future generations.

Religion

Shamanism

The Tuvans are a shamanist people. They describe shamanism as a relationship between people and nature. Relating to forms of water like rivers, lakes, and springs is especially important because water is the source of life. Some Tuvans believe that shamanist Chinggis Khan spread the religion through Buryatia, other parts of Russia, Inner Mongolia, and even America.

While shamanists respect other religions, the communist government held all faiths in contempt. Shamanists suffered as people destroyed sacred objects such as ovoos at the behest of communist officials. Government officials warned shamanists not to practice religion because communism was to be their salvation. Those who disobeyed were often killed. Ganzorig remembers his father practicing his faith secretly at night during communism, praying for a time when the shamanists would be able to worship freely once more.

Shamans

Shamans play an important role in Tuvan society. They may be male or female. They heal people, make sacred offerings, and communicate with mountains and ancestors. Byambasuren is a Darhad woman who is intimately connected with the world of Tuvan shamanism. A shaman once helped her meet the spirit of her deceased grandfather, and her thirty-eight year old Tuvan husband is now a shaman who helps others.

Byambasuren's husband's grandfather was a shaman. When he died his drum and regalia were carried to a mountain where they would rest forever, but his power was inherited by her husband who was thirty years old at the time and didn't know he would become a shaman. He had been a sickly boy whose parents were unable to discover what ailed him. His parents had given him to his grandfather so that he could be trained in the performance of ceremonies even while others in the community feared being killed by communist officials for practicing the shamanist faith. Still, Byambasuren's in-laws didn't predict that their child would one day become a shaman himself.

When Byambasuren's husband's grandfather died he found himself once again sick – the sickness was his grandfather's power trying to enter his body. Not recognizing this, he sought the advice of Ulaan Uul doctors, but they were unable to diagnose him. They advised him to seek further medical advice in Moron, but he didn't go. He realized he wasn't truly sick – he had simply inherited his grandfather's shaman powers, and it was time for him to begin carrying out his duties.

Someone always inherits the powers of a shaman – those powers never simply disappear. Usually the powers go to a single descendant, and some say they tend to skip a generation. Every shaman should have children so that he or she has grandchildren to inherit his or her powers, but if a shaman doesn't have descendants Byambasuren thinks the powers would go to another relative. When her husband received his powers he developed his abilities under the tutelage of Ghoste. He speaks with the sounds of owls, bears, and deer when communicating with animal spirits, and he takes on the voices of both male and female ancestors when they speak through him. He performs ceremonies once a month and at times people need help, and he also keeps appointments with ancestors who arrange to meet him on certain dates.

According to Byambasuren, there is a need for both doctors and shamans in the Tuvan community. Shamans heal those Mongolians and foreigners doctors can't and treat those whose lives are not going well. Doctors are needed for injuries and broken bones, but an unknown problem with one's organs demands a shaman.

Shamans use special objects – many derived from nature – to help them help others. Dried,

crushed wildflowers of any type are used to purify water for shamans' ceremonial washing because they are clean and pure. A shaman's drum and clothes are also important, so much so that Byambasuren can't leave them alone if her husband is gone because she has to make sure no one touches them. They are kept in a holy place within the family ort raised off the ground. Shamans' drums are made of doe skin. During shamanist ceremonies, shamans' drums transport them into the sky which makes the does whose skin were used in the drums' creation live again. Shamans' regalia is made of reindeer skin and decorated with snake skin and wood.

Byambasuren's husband respects his powers and thus doesn't do ceremonies for tourists. If he did his powers would disappear. Furthermore, doing something as sacrilegious as treating religion like a game, he would invite the wrath of the larger community. Those guilty of abusing shamanism are sometimes driven out from their communities. Byambasuren dislikes when people come to shamans seeking a show but is happy to see her husband offer help to those who genuinely seek it.

Portrait of a Shaman

Ghoste, a shaman, was born in 1947 just after his parents decided to immigrate to Mongolia. At that time Tuvans faced great prejudice from the Darhad ethnic group, which, though a minority, greatly outnumbered the Tuvans. Tuvans of that time did not have their own animals to tend and were forced to work for Darhads in order to survive. Changes came for the Tuvans as they acquired their own herds, achieving economic independence.

In 1977 change was to come for Ghoste as well. Ghoste's father, who was a shaman, sat Ghoste down and performed a shamanic ceremony for him. The next day Ghoste felt a new power within himself. He had become a shaman as people in his family have been for nine generations. For almost the next thirty years he would heal those who sought his aid.

If you trust me, you will heal. You need to believe – Ghoste

Ghoste heals people by using both powerful ceremonies and a collection of thirty-six plants including the sacred evergreen juniper. Before ceremonies Ghoste experiences visions of Doloon Burkhan, the Big Dipper, which is what Ghoste calls "the two eyes of shamans." What Ghoste experiences during shamanic ceremonies is sacred and cannot be described. The North Star is also important in shamanic healing. "If something bad happens in someone's life, and I look at it," Ghoste explains, "the bad thing will go away." He also has powers unrelated to healing. For example, birds tell him when someone is coming to visit. But despite his prodigious gifts, Ghoste remains humble. He is powerful but never claims omnipotence. He is wise but makes no pretense of omniscience. "I don't know if it's true, but people say God created the world. I don't know how people should pray," he says. "I don't know where people go when they die – I'm a shaman, not a monk." Ghoste is also adamant about not being a medium. He cannot call up the souls of particular dead people at the behest of a client as fake shamans in Ulaanbaatar claim to be able to do.

Ghoste also insists he can't discriminate against those who need his help. "Tuvans, Americans, Mongolians – we're all human. That is my principle." For that reason, when an American couple asked Ghoste to heal their autistic child, he agreed, despite being weakened from chronic high blood pressure himself. The child's father published a memoir about the experience though he never told Ghoste he was writing a book. "I only found out I was in a book when visiting foreigners like you told me," Ghoste said. Because of the book's popularity, there are now people claiming to be Ghoste in Ulaanbaatar and selling fake shaman ceremonies to tourists. While the parents of the child he healed promised to send him photographs and updates about how their child was doing, he never received either.

Despite his dismay at the parents' behavior, he continues to be interested in the wellbeing of the child he healed. "They forgot about me," Ghoste says. "I try to understand that, but I can't. I healed their son even though I was sick. I would like to help more people, but I can't."

One year ago Ghoste's high blood pressure became so bad that he had to retire from shamanism altogether, and it is hard for him to do other work. He says his blood pressure level is responsible for one of his hands being periodically paralyzed and the trouble he has moving his left side. He thinks he will need the help of either an acupuncturist or a Western doctor. He has a wide-ranging respect for different forms of health care. "Western medicine is good," he says. What concerns Ghoste are fraudulent health care workers, such as fake shamans, who perform their ceremonies like shows and treat shamanism like a business. The idea of shamans in Ulaanbaatar immediately arouses his suspicion. "You can't take a shaman's drum or regalia from his home," he explains. "In a car they can be stepped on. You can't transport those things to Ulaanbaatar. I know of a shaman who sold who sold his sacred objects in Ulaanbaatar and is now sick as a result." As is true for other shamans, only after Ghoste dies will it be permissible for his sacred objects to be removed from his home. After his death, his power will go to someone in a later generation, such as one of his children or a niece or nephew. Even when he is dead, Ghoste will never truly be gone. "When I die," he says calmly, "three years later my spirit will return."

Deities and Nature Spirits

Deities are important in Tuvan shamanism. The sky god Tenger is believed to have existed before anything else, although he doesn't play a specific role in creation and Tuvans don't ascribe the origin of humans to him or any other deity. Nevertheless, Tenger is the father of humans, and the earth Gazar Delhii is their mother.

Doloon Burkhan are the Seven Gods or the Big Dipper. Some Tuvans worship Doloon Burkhan once or twice a month. They talk to the stars, ask them for blessings, and make offerings of tea and burning juniper. After the first bit of tea has been offered (flung heavenwards), what remains is shared with all the worshipper's neighbors.

Prayer

Prayer is an important part of shamanism, and people generally pray for health, happiness, the environment, harmony with nature, and good lives. For shamanists prayer is about more than seeking blessings. It's an expression of intimacy between humans and non-humans, an affirmation of the unity of all life. To shamanists mountains, springs, rivers, and animals are cherished relatives.

Without our prayers we would not exist – Bayandalai

There are no special days for prayer. Shamanists can pray anytime they are outdoors in a rural area by offering the first ladles of tea or milk to honor the countryside or nearby rivers. A shamanist who feels in his or her heart that a particular mountain is sacred may throw milk three times and burn juniper in order to ask for a blessing. Sometimes shamanists direct their prayers to the sky or worship all of the stars. Men silently ask the spirit of an animal they have hunted, and the spirit of the place where the animal has died, for forgiveness, saying simply, "My (name of animal killed), please forgive me." The hunter then burns juniper, passes it around his body three times clockwise, and offers tea to complete the honoring of the slain creature.

Afterlife

Tuvans have many different beliefs about the afterlife. Some Tuvans don't believe in life after death. They believe one should do good for the benefit of the next generation. Other Tuvans

believe in Heaven and Hell. Tuvan Heaven is a place one's soul can enter if it is able to pass a black pole and then a gate of gold, a place Baasankhuu envisions as having green mountains, lush evergreen trees, small houses, and dogs. Tuvan Hell is a place of forbidding darkness. Among those who believe in Heaven, some claim that deer carry human spirits to the sky while the body is buried in the ground. Others have never heard of deer playing this role or feel that this belief is evidence of Christian (a large world religion) syncretism. Some Tuvans believe that only shamans have life after death, becoming ancestors who continue to play protective roles in the community.

Environment

Nature

Tuvan people note, with a mixture of pride and wryness, that they make their lives in nature with no help from the government. They are nurtured by their environmental parents: their fathers Tenger and the mountains and their mothers Gazar Delhii and water. Tuvans say that even people who aren't shamanist are surrounded by sacred forms of nature – and they believe that ignorance of and consequent disrespect for those sacred forms of nature leads to the suffering of other cultures when nature retaliates.

Sacred Plants

Tuvans variably claim that thirty-six or thirty-nine plants are sacred, but they agree that evergreens, particularly juniper, but also birch and larch are among the holy flora. A traditional story tells of a bird that was carrying water in its beak from a spring that could make people live forever. When the bird dropped the water on trees, those trees became evergreen.

Animals

The Tuvans honor many animals as sacred. Horses are sacred because they are beautiful and loyal; deer are sacred because of their mystical nature; and reindeer are sacred because they are key to the Tuvan way of life. Reindeer are treasured despite the fact that they provide little food.

“Reindeer aren't like sheep or cows,” Bayandalai points out, “they only produce a small amount of milk. Their meat is not really enough.” Still, reindeer survive well in cold at temperatures that would kill sheep and cows, and they don't need a lot of grass. Although reindeer milk isn't plentiful, there is enough for a surplus that can be sold. Furthermore, reindeer milk is healthy – its composition of 60% oil and 40% milk helps keep the Tuvans warm.

Each family has twenty to thirty reindeer which, in addition to providing food, are a source for antlers used in art and serve as pack animals. Reindeer's inability to carry heavy gear materials is the reason Tuvans live in their distinctive orts. Reindeer have names in the Tuvan language based on their ages. A one year old reindeer is called a “yanzaga,” a two year old a “tasman,” a three year old a “dungui,” a four year old a “khuutai,” and a five year old is a “zari.” Reindeer typically live fifteen years. Usually all male reindeer belonging to a family are gelded but one.

Reindeer can be ridden, though not in the same way as horses. Among the Tuvans, horse saddles have two cinches while reindeer saddles have only one. Furthermore, reindeer are ridden without bridles and instead are guided with reins from the neck. Unlike horses, riders of reindeer do not mount by stirrups. Only three year old or older male reindeer are ridden.

Deer, called sky animals, are associated with the sky in many ways. Some believe deer transport the spirits of the dead to Heaven. Also, the skin of does is used to make the drums that carry shamans to the sky. Furthermore, when deer are young they run so fast they are said

to look as though they are flying. Deer are also considered mystical because most people rarely if ever see their bones lying on the ground after they have died. One traditional story says that when deer die they simply convert into the trees of the forest. Despite their sacredness, it is permissible to hunt deer for food.

While horses, reindeer, and deer are considered sacred as species, some individual horses and reindeer are especially holy. Sometimes shamans identify such animals. Other times their sacredness becomes apparent because people and packs consistently fall from their backs. In every group of horses and reindeer one animal is sacred – typically the stallion or unneutered male reindeer. Sacred animals cannot be milked, ridden, or killed. If they are allowed to live peacefully and die naturally, they will bring good luck and protect the other animals in the herd. Sacred animals live at least five years longer than regular animals – a sacred horse may live to be thirty five years old.

Environmental Care

The Tuvans' shamanist belief in the sacredness of nature results in a culture that prioritizes care for the environment. Animals, when they must be killed, are hunted as respectfully as possible. When an animal is slain the hunter burns juniper and throws tea in the place where the animal fell to honor the creature's spirit. Furthermore, if a particular deer seems unique and distinct from its peers hunters shouldn't attempt to kill it as that signals it is sacred. A hunter who tries may find the deer impossible to kill, even from up close. Hunters may also feel intuitively that particular animals are sacred. He should not hunt those animals.

In addition to shamanist protections for animals, it is forbidden to cut trees in sacred places. Reindeer should not be grazed in sacred pastures either. A herder who does so might find himself injured, his family sickened, and his animals dying as a result.

Mining

Mining in sacred places violates shamanist beliefs and invites retribution from nature. During the winter of 2008-2009, people from the East and West Tuvan camps started gold mining, and two people died. Their deaths, Tuvans believe, is a consequence of their abuse of nature. No one from the Tuvan camps mines now, although mining is not considered sinful in and of itself. It is okay for miners to take a small amount of gold from the earth; it is greed that is the taboo.

Sacred Geography

The Tuvans recognize many mountains as being sacred. These include Agiintaiga, Agiya Uul (the mountain Busiin Gol crosses), Khuren Taiga, Ulantaiga, Umai Tolgoy (the mountain shaped like nurturing breasts), and Umay Uul. Because of their sacredness, some mountains are governed by special rules that must be respected. If a sacred mountain is angered, people will be punished with damagingly heavy rain. No one should climb to the tops of Khuren Taiga or Agiya Uul or hunt on them. At Umay Uul people should burn juniper and ask for blessings using language such as, “Our sacred mountain, please give us (specific blessing.)”

Agiya Uul is one kilometer away from the Russian border. It is sacred because the clothes of Delgerdalai's grandfather, a shaman, rest there. Delgerdalai visited the mountain at age sixteen with his father who told him that if he wasn't afraid he could sleep next to his grandfather's clothes and communicate with his grandfather in his dreams. Although Delgerdalai and his father spent three days on the mountain, it is home to too many wild animals for humans to sleep there safely. Still, when bad things happen to Delgerdalai, he brings white cloth to the place where his grandfather's clothes lie and asks for help.

Bulag is also a spiritual place. Delgerdalai wanted to graze his reindeer there one summer

although he knew he shouldn't. Delgerdalai ignored his better judgment and nature retaliated. Some of his reindeer died; he cut his finger so severely it lost both feeling and movement; and his wife got appendicitis. Delgerdalai treated his finger first with Western medicine from a tourist and then by drinking water from a spring since springs are considered holy by virtue of their pureness. Upon drinking from the spring Delgerdalai's wound reopened but he regained the movement in his finger. He believes that if he hadn't used Western medicine the spring would have brought the feeling back to his finger as well. His experience taught him the importance of respecting nature.

Yatga Gol is a sacred river, so it is forbidden to wash or fish there.

Medicine

Plant Medicine

Medicinal plants should be picked when it is dark or rainy. The picking of plants should be done covertly, away from the eyes of God. Taking plants "directly" – under clear skies during daylight – disrespects nature and causes too much rain. While it is okay to pick plants for a good purpose or to heal, only some of the available plants should be picked. It is also important to have faith in the power of plants for them to be effective.

Anisnii navch treats flu when boiled into a tea.

Altan gagnuur (*Rhodiola quadrifida*) helps those recovering from injury when boiled in tea.

Arts treats the cold and flu when boiled in tea.

Choniin ubs, known as wolf plant, treats stomach ailments.

Galbash treats stomach ailments when boiled in tea.

Daliin yagaan treats fever. One can either remain outside by the growing plants for seven days or pick the plants and place them on one's chest for three to four hours a day.

Juniper (genus: *Juniperus*) treats fever in both people and animals when boiled in water and drunk.

Surnag treats fever. It should be picked and put on one's chest for a few hours a day for a week.

Vansemeruu (*Saussurea involucrata*) can be used to improve the lungs when made into tea.

Non-Plant Medicine

Antelope blood is good for broken bones and should be drunk directly.

Bear heart is good for the human heart and can be dried and eaten or boiled in tea if the patient is too sick to eat it directly. Changes should be visible in three days.

Bear fat can be used to treat frostbite.

Bear kidney is good for the human kidney and can be dried and eaten or boiled in tea if the patient is too sick to eat it directly. Changes should be visible in three days.

Reindeer meat is good for blood pressure problems.

Sable is good for throat problems.

Strings of fabric are used by Ghoste to treat trauma. After a Tuvan woman was traumatized by drunks who broke into her home, Ghoste gave her a collection of five strings. Each month he adds strings of five new colors.

Wolf esophagus can be used to treat the esophagus of a human. It can be eaten dried.

Wolf meat treats problems in human legs and can be eaten in five large dumplings.

Wolf stomach can be eaten dried to treat human stomach problems.

Tourism

In theory, tourists who buy handicrafts are appreciated by the Tuvans for bringing cash to the community. Tourists can be divided into respectful and disrespectful groups. Respectful tourists appreciate Tuvan culture and religion and ask permission when in doubt about how to behave. Disrespectful tourists think they can scare reindeer, take unwanted photos, and do as they please because they have paid money for a travel experience. Ghoste notes, "Tourists are good because they help us. We aren't rich people – we live in nature. The president hasn't visited us, but foreigners do, such as a man who brings Western students to our community to learn and participate in cultural exchange experiences."

In order to host tourists the Tuvans must make sacrifices. "In the old days we moved every twenty days," says Bayaraa. "Now we are changing to make money. We stay in camps longer for tourists – to survive, not to be rich. Really we should be in the mountains by late July, but we are here because of tourism."

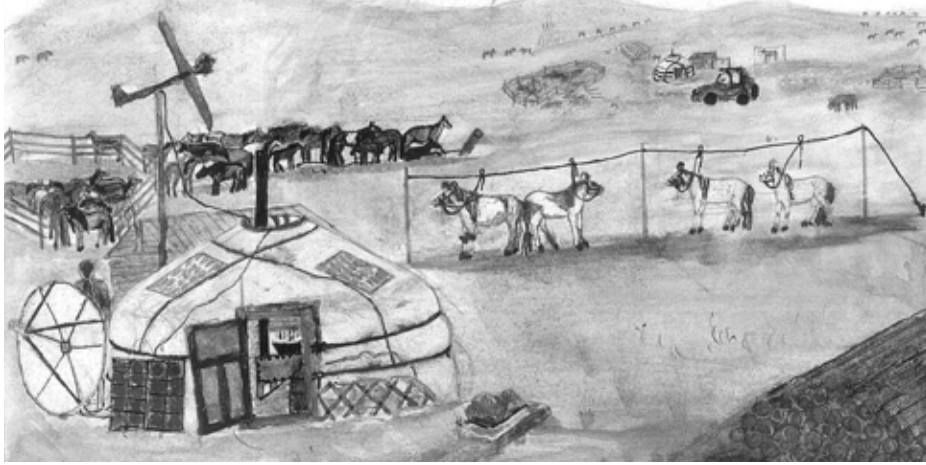
The Future

While the Tuvans have diverse views on many subjects, their hopes for the future are universal. They passionately want their culture to continue forever despite the fact that they are a tiny ethnic group in an increasingly homogenized world where Mongolian and Russian Tuvans are becoming more like Mongolians and Russian non-Tuvans. Tuvans hope their descendants continue herding reindeer, living in orts, migrating frequently, using plants for medicine, protecting the environment, and practicing shamanism. They want their children to preserve their traditions which they learn not didactically but by participating in the life of the community.

The Tuvans see their language and their nation as being synonymous. They note that many words and ideas, especially names, cannot be translated from Tuvan, so they want their language to be preserved and wish it were used in the schools their children attend. They hope that in the future many books in the Tuvan language will be published.

Tuvans think it is very important that their children get good educations. The Tuvans find it difficult to send their children to universities and would like the government or other institutions or individuals to provide scholarships for students who could then return to teach Tuvan youth. Currently Tuvan children attend boarding schools from September to May beginning around age seven, but Tuvans would prefer their children attend local schools so that they could help their parents throughout the year. Tuvans have only attended school for a few generations, but they value school and would like their children to be qualified for many types of work. For example, they hope that future generations will bring local Tuvan doctors so that Tuvans don't need to leave their camps for towns in order to receive Western medical care. The Tuvans want their children to benefit from both the Western and non-Western worlds.

We are so few in Mongolia, so I want our way of life to continue for as long as possible – for centuries. For example, we do not need to live as reindeer herders. We live this way to pass on our culture to the next generation. We could herd yaks or sheep, but we do this to remain reindeer people. It is so easy to lose your culture when you are so few, to forget nature and your legacies – Ghoste

Part 2 The Darhad People

Darhad Sources

Darhad sources are listed in the same manner as Tuvan sources.

Basbaish (60)
 Luvsan (91)
 Baljennyam (77)
 Densmaa (77)
 Dovdon (82)
 Sukhee (44) Munkhbat (42)
 Nasan (53)
 Doljin (74) Badam (78)
 Jigjii (71)
 Odkhuu (68)
 Gombosuren (50) Davaajav (45)
 Balbar (41) Gerelee (41)
 Munkhbat (70)
 Erkhembayar (51)
 Davaajav (63) Moloojoi (62) Oyuntuya (30)
 Nyamrenchin (42)

Darhad Distinctions

The Name “Darhad”

Two stories about how the Darhad people received their name indicate the name “Darhad” is a shortened version of “Darkhan Shavi Nar.” While historians may consider the stories to be myths, the stories play an important role in the Darhad ethnic group’s image of themselves as a chosen people. “The ‘Darhad’ name comes from Chinggis Khan’s time,” says Odkhuu. “He

gave us this name because we were shamanist like him, and he admired our beautiful remote land. He said, ‘You’re my Darkhan Shavi Nar (good disciples),’ and we didn’t have to pay taxes. He found us honest and made us his bodyguards. Some people believe the Darhad people have found Chinggis Khan’s tomb in Inner Mongolia, and they guard it.”

Luvsan tells the second story. “ ‘Bogd Khan’ was the title of the Buddhist religious leader. Before Bogd Khans we had Chinggis Khan-style leaders. We were ruled by Bogd Khans until 1924. The people of the Darhad Valley went to the capital riding white horses, the most valued of horses, to visit one of the Bogd Khans at his palace. The Bogd Khan was moved and told his visitors they were his ‘Darkhan Shavi Nar.’ When the travelers returned to the Darhad Valley, they built Zuulen monastery. During communism most temples were destroyed and monks were killed. Zuulen was completely ruined, but the Buddhist laity took the large statues of deities and buried them. They have not been found to this day.”

Cultural Mores

Darhads define themselves as distinct from other Mongolians in many ways. One distinguishing quality is their language, the Darhad dialect, which, unfortunately, is declining in usage. Around eighty percent of Darhad adults speak the dialect. Children also speak the Darhad dialect in local schools, but they sometimes don’t retain it when they move into situations where mainstream Mongolian is the primary language. Darhads note, however, that even when they are unable to speak their dialect they remain Darhads because of their blood and their land.

The Darhad dialect includes a word that Darhads see as being representative of Darhad culture: khoy. Khoy is a synecdoche for Darhad culture. “Khoy” cannot be translated and only exists in the Darhad dialect. The word has many usages. It can be used to politely ask a question or after someone’s name as a sign of respect. The word can also be used to make a request more polite such as in, “Please sit down, khoy.” Darhads hope to retain the word as long as possible.

In addition to speaking the Darhad dialect, Darhads also use standard Mongolian in a way that exemplifies their polite character. For example, wives address their husbands with the formal “you” “ta” as opposed to the informal “you” “chi.” This practice exists in the context of larger Darhad culture which emphasizes respect. Respect is thought to be merited by all who are virtuous and hard working regardless of their age. In addition to their politeness, Darhads describe themselves as being more calm and stoic than other Mongolian ethnic groups.

Odkhuu notes, “When Khalkhs (the majority ethnic group) die there’s a lot of crying. The funeral lasts many days. At the school where I was director, if a teacher lost a spouse they’d have the funeral in the morning and return to school in the afternoon.”

Dairy

Darhads, like other Mongolian ethnic groups, create diverse forms of dairy products reflecting their specific relationships to the environment, and they show off their wares and learn from others’ culinary skills during an annual, national dairy product exposition in September. Because Darhads have a cold season they can produce cream, unlike people in the Gobi whose camel milk ferments easily in the heat. Darhads also make yak dairy products while other ethnic groups use either only cow dairy products or primarily sheep and goat dairy products.

Darhads profit from their unique wares. They sell curds to other Mongolian ethnic groups and to foreigners. Mongolians come even from Ulaanbaatar to buy artisanal Darhad dairy products.

White Horses

White horses, a major source of Darhad pride, have been valued since the time of Chinggis

Khan. White horses are honored as faithful, respectful, and beautiful with the Darhad Valley having the highest percentage of white horses in Mongolia. White horses were used by warriors, and each year at Naadam nine white horses are used in a flag saluting ceremony. Furthermore, at weddings the groom's family should bring nine white horses with him when he fetches the bride from her home. The bride is to ride one of the horses as she goes off with the groom. Finally, people with liver pain or liver cancer drink white mare's milk for its curative powers.

Discrimination

As a minority group, Darhads suffer from discrimination. Many Darhads remember struggling with prejudice as children and being ostracized for speaking the Darhad dialect. "In 1950," says Odkhuu, "there was no local school past the 4th grade. I found it very difficult to do writing assignments in the Khalkh-dominated school because of my background speaking and writing in the Darhad dialect. Other students would fight me and tease me by calling me 'Darhad boy,' so I ran away from school three times.

"When I was at the local Darhad school, I had teased a Tuvan boy by calling him, 'Tsaatan boy! Tsaatan boy!' until he got mad and shot me with a slingshot. After I was picked on I realized prejudice was bad. Since 1965 there's been more pan-Mongolian sentiment." Some feel that this sentiment is slowing lessening discrimination.

Structure of Society

Darhads and the National Government

Darhads have diverse views on the effectiveness of the government. Some feel that the government is responsive to the needs of the Darhad Valley with strong parliamentary representation. These Darhads also appreciate the retirement pension the government pays them. Other Darhads say the government pays them little attention. Some Darhads struggle with the economic ramifications of a democratic government. "Pensions are the only source of money for people my age," says Munkhbat, who is seventy. "I get a pension of 80,000 tugrik per month. That buys fifty kilos of flour and some tea, and that's it. People are economically overburdened. Kids receive a stipend of 3,000 tugrik, but that won't buy even one item of clothing. We must pay yearly taxes on our animals and land usage and ok in order to cut grass and vaccinate our animals. I pay 100,000 tugrik per year in taxes. That's not a large amount for city people because they earn high salaries, but for country people it's a lot because we don't have lots of cash. If we don't have a lot of cash we can pay with livestock, but when we do the government pays only 700 tugrik for a kilo of mutton although a kilo of mutton sells for 3000 tugrik. There are no cash paying jobs in the countryside. Under communism we had to work hard for our government salaries, but we could buy flour, live well, and meet our needs."

User Groups

User groups are a form of nomadism that has been embraced by some Darhads. All Mongolians are entitled to claim a certain amount of land from the government, but user groups are bodies of nomads who claim land from the government to manage collectively, protecting it from being sold to foreigners (or other Mongolians) who might abuse it. Until land is formally claimed the government can sell it even if a family or a group of nomads has traditionally used it for a pasture. For example, mining companies can buy land that nomads have traditionally used to graze their animals on. The police can then legally, but as the Darhads see it, unethically, evict the herders. Still, some user group members doubt whether even the user group concept will protect the land they claim if gold is discovered there.

Some people join user groups because they currently live on the land the user group is claiming and are afraid of being evicted by the user group if they do not. Banishment by other user groups or the government is a concern of many older people, especially those who cannot comprehend the concept of land ownership. For this reason, some individual elders and families don't claim land privately from the government. Some claim that if they, their families, and their animals were born in a particular place then the land is theirs by tradition if not by law. Munkhbat says, "If I even try to take my animals to another pasture they still try to go to our traditional spot."

The user group "Bayankhangai" was named after its winter pasture. After democracy brought herd privatization, Nyamrenchin was inspired to create Bayankhangai by updating what might be termed proto-user groups and mixing the model those proto-user groups provide with similar groups he had heard about in foreign countries – parties of friends who worked together to herd their animals. Nyamrenchin says the model of proto-user groups was lost during communism, but he hopes Bayankhangai develops and flourishes.

Nyamrenchin held his first user group meeting in March 2007 though he didn't know exactly how the user group would work. In 2008, the organization BioRegions International was conducting staff training in Nyamrenchin's area. Nyamrenchin mentioned his idea to Bioregion's founder/president Clifford Montagne who offered his support. Twenty-three families joined the user group with the intent of creating healthy practices that would protect the land they claimed from overgrazing. They elected Nyamrenchin as their leader and began community projects. The group's first accomplishment was to build a fence in 2007 to allow grass to grow safely in the spring. That winter the user group members cut the grass, happy with the size of the harvest. "The main positive result of that project was that we benefited from protecting the environment," says Nyamrenchin. BioRegions then brought someone from another province to teach Bayankhangai how to make different types of curds, advising them to eat the misshapen curds and sell the attractive ones. Also some of the women of Bayankhangai are learning to cross stitch. Nyamrenchin hopes each project bears fruit.

Gender

In addition to the government institutions and user groups, society is organized along gender lines. Among the Darhads men are very esteemed. Some men say that though they have lots of power they sometimes forget their responsibilities. Men are charged with the tasks of protecting their families, though women are becoming protectors and taking on greater amounts of work.

Traditionally Darhad men do outside work such as gathering and chopping wood and herding and slaughtering animals while women, who are also greatly valued, do inside work, such as cooking and childrearing. Now some women do outside work such as chopping wood because the men in their lives are too lazy to do so or because they are divorcees or widows. Culturally, the only outside work women do is milking animals. Men are not forbidden from milking, but it's not traditional for them to do so.

Culture

Nomadism

Darhads can be divided into two groups: nomadic and sedentary. Some Darhads define themselves as sharing universal traits with foreigners yet nature-oriented and nomadic. Sedentary Darhads live in towns. Some feel they were forced to become sedentary due to old age. Other Darhads were forced into sedentary lifestyles after the zud, or period of brutally excess snow, during 2000 when they were impoverished by heavy loss of livestock. Sedentary Darhads who raise domestic

animals often keep their livestock in town – which has places for animals to graze – during the summer and send them along with a migrating family’s livestock during the winter.

Nomadic Darhads don’t plan their migrations according to a calendar. These Darhads move four times a year to new pastures for the benefit of their domestic animals. They move to a particular season’s pasture when they see the first signs of that season approaching. Winter pastures are in secluded places surrounded by mountains that offer protection from the wind. Veterinarians arrive twice a year visiting nomads’ spring pastures to vaccinate animals and their summer pastures to count them. They also come during emergencies.

Naming

Naming is very important in Darhad culture. People are often named after relatives or mountains. For example, Nasan’s daughter Davaajargal is named after the cousin who took Nasan to Moron to give birth. That cousin is named after the Dava mountain pass. Nasan’s name links her to her aunt, Batnasan. In the past names always had meanings, although today this is not necessarily so.

Nasan’s brother, unusually, did not have a name until age three. A monk visited the family and said her brother would be a good monk, so her brother was given the name of a virtuous monk Nasan thinks lived during the early twentieth century “Molomdavga.” Although her brother did not become a monk, she thinks he might one day become a shaman as he was an unusual child.

Sacred Days

Several days of the week and dates on the lunar calendar are recognized as sacred by Darhads. The third and ninth days of the month are good days to migrate. Sunday, Monday, Wednesday, and Friday are auspicious days to move, start new projects, make new dels, propose, or cut hair. The third day of the month is the day spirits come to communicate. On that day shamans perform two ceremonies.

During one ceremony the shaman communicates with ancestor spirits in an ancient dialect that the ancestors would have used and makes milk offerings for the Seven Gods. The other ceremony involves a recitation of a Tibetan mantra to the Seven Gods and an offering of milk or another product. The mantra is as follows:

Our seven gods, goat, sheep, cow, horse, camel
Our five domestic animals
Please protect them in their natural environment

In the town of Renchinlkhumbе a local shaman also makes offerings at an ovoo that was built by another shaman. The day is further marked by a festival of horse racing, wrestling, and archery.

Weddings

Darhad weddings are traditionally held in the summer or autumn, considered the most comfortable seasons for marrying. In preparation for the wedding, the bride makes a new del and accessories for herself to symbolize that she is a new person for her new family. Then the wedding rituals begin before seven a.m. when the groom’s party goes to get the bride who should be waiting for them outside her ger. The groom’s party then takes the bride to the wedding. Guests of both the bride’s and groom’s families eat and drink all day in a celebration that blends cooking, mingling, singing, poetry recitation, prayer, and making wishes. No one officiates the events. That evening the wedding guests leave the couple alone in their ger for their wedding night. The next day the couple makes a new batch of tea to commence their new life together.

Color

White and blue are both symbolic colors for the Darhads. White stones are collected from Lake Khovsgol as a symbol of purity. White is also the color of the Darhads’ primary food – dairy products. White was originally the color of the pieces of fabric shamans tied to ovoos as offerings. Now many people use blue due to the Buddhist influence. Strict shamans believe white cloths should be used. Some Darhads collect white stones from Lake Khovsgol and place them in hanging milking pails as a symbol of purity. Men going to serve in the army in other provinces take the stones with them as a memory of their home province. If one is on a trip and sees a white rabbit run from the right as though entering one’s del (dels have openings on the right side) it is a harbinger of prosperity.

Numbers

In Darhad culture numbers have meaning. Two is considered unlucky, while three signifies power. The number twelve is also bad because it contains two. Lifting a heavy object on the third count gives the lifters power. In the Huns’ time Naadam was called “Naadam Gegan,” “the three national games” because the number of the sports – archery, wrestling, and horse racing – symbolized the power of the Hun army. The athletes who were the most successful at Naadam’s three games were selected as soldiers for the Hun army. It is said that in the world three things are unquantifiable – the ocean, the sky, and the mountains “which have no belt.”

Seven is a sacred number as there are seven gods in Doloon Burkhan, thus in Darhad religious ceremonies Tibetan mantras are repeated seven times. Nine, which is three squared, is also a good number. There are ninety-nine skies in shamanism, and the ninth month of the lunar calendar is special. Nine white horses are used in wedding and Naadam ceremonies. The third and ninth days of the lunar month are considered good days to start new projects, make new dels, cut hair, or propose to someone. Three, seven, and nine are all odd numbers. Odd numbers, with the exception of one, are considered powerful.

Ulaanbaatar

For many Darhads, Mongolia’s capitol, Ulaanbaatar, is a remote, relatively irrelevant place. Many Darhads don’t visit the largest local city, Moron, either. After boarding school, most Darhads return to the countryside. Darhads who do visit Ulaanbaatar often go for study. Other Darhads visited during communism, traveling through the city as part of trips to other countries they won from the government for being good workers. Older Darhads remember when Ulaanbaatar was a small city with only five busses in the 1950s. Now it’s an active metropolis.

Religion

Darhad Faiths

Darhads are distinguished from other ethnic groups because of their religious beliefs, a mixture of shamanism and Buddhism. Because both shamanism and Buddhism were repressed during communism, many religious traditions and much theological knowledge was forgotten. During communism few shamans were public about their vocation, and people were jailed or killed for visiting or for being shamans. Now, in democracy, both religions are returning – especially shamanism.

Darhads say they practice the same form of shamanism as the Tuvans, but while they state that many genuine shamans remain among the Tuvans, Darhads lost several of their genuine shamans during communism when they fled from the Darhad Valley to Inner Mongolia. Darhads say that in Outer Mongolia ancestor spirits, the spirits of former shamans, were waiting for communism to end to practice again – to have their powers inherited. Now shamans are inherit-

ing their ancestors' powers and revealing their identities, and the faith is being updated. Darhads see shamanism's revival as stronger than Buddhism's because one must choose to be a Buddhist monk while shamans inherit their powers and become sick or die if they don't use them.

Odkhuu, whose uncle was killed in front of his father by anti-religious communist officials, explains, "I built a monastery in 1993 with Miishig to reintroduce Buddhism during democracy, but people didn't come, so now it's used for storage. People were afraid of torture for practicing Buddhism, so the monastery only lasted two years. Some people had wanted the monastery, so we built it at their request. We even invited monks to live in it, but they went home because the people didn't practice. We donated the sutras the monastery contained and placed the statues in a local school museum." While communism was a menace to both Buddhism and shamanism, shamanism's original threat was Buddhism. The influence of Buddhism during several centuries weakened shamanism. This influence changed shamanism from the default religion to one of two spiritual options.

One theory about how Buddhism spread to the Darhad Valley is that during the time of the Manchurian conquest, four big aimags fought each other to lead all Mongolia. Manchuria offered three of the leaders help but cheated them. Many people who had followed their leaders to Manchuria wanted to return home. They told the Qing emperor that they would continue to belong to him if they were allowed to see their native land once more. The emperor agreed to let the Mongolians return home on the condition that they introduce Buddhism to their fellow citizens. The returning Mongolians forcibly introduced Buddhism to the Darhad Valley. Missionaries from Beijing also contributed aggressively to the rise of Buddhism. One monastery they built contained enough carpets to provide seating for anywhere from one to three thousand monks. Some Darhads believe that those who become Buddhist, or, more rarely, Christian, weaken the power of shamans.

Shamanism was the main form of health care two generations ago. Now, because of Western development, people can choose Western-style doctors and hospitals or shamanist healing. Some Darhads prefer to seek Western medicine first and go to a shaman if Western medicine fails.

Darhads who are Buddhist, shamanist, and irreligious observe many spiritual practices. They believe it is bad luck to ignore an ovoo by passing it without circling it three times clockwise, tossing a stone onto it, and making a request. When they pass rivers they pray, asking for forgiveness and safe crossings. They recognize places such as the ovoo at Uliinolvaa and Turuunii Ekh, where a spring begins, as sacred. Darhads avoid leaving home before eating or drinking newly prepared food or drinks as this means they are leaving their luck at the house.

Shamanism

Shamanism has a long history in Mongolia. Even Chinggis Khan was shamanist. Darhad shamanism is based on a relationship between ancestor spirits and the living. The ancestors reciprocate respect received from the living by exerting helpful influences and repay disrespect by causing bad things to happen. The ancestors shape the lives of the living on what some people believe to be a daily basis and others believe to be an occasional basis. Consequently, the living can use their well-being or lack thereof to gage whether or not they are properly respecting their ancestors. Shamanism is also about respecting nature. Living in nature makes shamanic faith stronger. It's up to each individual to determine how strong they want their faith to be.

Shamanists observe special protocol. Those seeking help can visit a shaman's home to receive it or invite shamans to their homes, but real shamans do not take their sacred objects from their homes to the homes of their patients. When shamans visit someone's home to help them they can use their powers to commune with spirits to make predictions.

Each shaman has a special day to praise Tenger by carrying out certain shamanic duties

depending on his or her date of birth on the lunar calendar with certain days being inauspicious. The lunar calendar follows a twelve year animal cycle (the same one as the Chinese Lunar Calendar) that goes in the following order: rat, cow, tiger, rabbit, dragon, snake, horse, sheep, monkey, chicken, dog, and pig. Once a year or a few days per month, shamanist laity make special offerings. They may also honor the sky with offerings of their first ladle(s) of tea any time they are outdoors.

Changes in Shamanism

Like many Darhads, Jigii feels that shamanism, and shamans, aren't what they once were. He tells the story of a powerful shaman named "Jimbee" who lived by the Tenger River in the late nineteenth century. During that era men hung chopsticks, matches, and knives from their belts as carrying their own utensils allowed them to avoid germs. Furthermore, men needed their knives handy as they hunted and cut wood. When young people visited others' homes, out of respect – and for safety – they placed their knives in their boots. One day Jimbee challenged some young men who had visited him to hide their knives outside and promised he would be able to find them. The young men hid their knives in dung and holes. When they came inside Jimbee asked them, "Hey, guys, are these your knives?" A spirit had brought them inside to Jimbee.

Most shamans today are weaker than Jimbee because of the influence of centuries of Buddhism followed by decades of communism. After communism began hundreds of monasteries were destroyed, and thousands of monks and shamans were killed. People were scared to be shamanists or shamans. Children were told not to try to learn about religion, and shamans stopped teaching their ways to younger generations. The affects of this history means that current shamans are less powerful than their predecessors.

Shamans: Real and Fake

Shamans play a key role in Darhad culture. Unfortunately, some "shamans" are frauds. Savvy Darhad people say there are ways to judge whether a shaman is legitimate or not. To tell if a shaman is real or fake one must listen and observe a shaman's face and carriage. Also, shamans have assistants, sometimes their spouse or one of their children. If shamans collapse from power they've experienced during a ceremony or because their spirits are gone from their bodies, they depend on their assistants to keep them from injuring themselves. Otherwise, while they jump and dance they may fall in a fire or hit their heads. A real shaman needs the protection of his or her assistant because he or she cannot control her behavior during such ceremonies. Fake shamans are performing fake experiences and avoid injury. Also, real shamans communicate in the spirits' language – the old Darhad dialect or Tuvan – and listeners shouldn't be able to understand most of their words. When a real shaman performs a ceremony the weather sometimes changes quickly – for example, from a cloudy sky to a blue sky. Also, wolves or other animals might make noise. "When I was young there were real shamans who made accurate predictions. Now false shamans make false predictions or incorrect guesses about what happened in people's pasts. Tuvan shamans are the most powerful, but Darhad shamans are powerful as well. My husband descends from a Tuvan shaman. I want to trust shamans, but I'm afraid of fakes," says Densmaa.

"We saw a fake shaman make an offering at an ovoo created by a good shaman," explain Doljin and Badam. "Offerings are made at the ovoo in honor of the shaman who created it and are accompanied with a small festival of horse racing, archery, and wrestling. People say the shaman who made the offering is genuine, but perhaps the spirit didn't come because the shaman faked the ceremony. Still, it was a good ceremony because he stopped the rain."

Nature

Animals

Animals are deeply respected in Darhad culture. All wild animals are sacred because they live in nature, and deer and fish in particular are believed to have spirits. Elk and deer are especially sacred because of their beauty and because their deaths at human hands may disturb the balance between people and nature. Dovdon explains, “An elk you kill might have been eating bad grass so the good grass could grow. If the pattern continues grazing will be worse.” It is considered extremely cruel to orphan a deer. Darhad Valley white horses are also highly valued.

Mining

To many Darhads, especially elders, mining is an evil activity. It is seen as destroying nature, which, as early generations warned, leads to people being harmed. Mining angers the spirits of the places that are mined, and Darhads fear that nature will protect itself with natural disasters such as too much snow. Many Darhads believe that the harm mining causes and will cause is not worth the good the industry’s money will bring.

One problem Darhads cite with mining includes their observation that panning for gold causes rivers to dry up. Even the Khog River, a once large river, has been damaged by mining. Furthermore, miners use a chemical to extract gold that is bad for human health, and that chemical enters rivers, polluting the water supply. Elderly people worry what will happen to nature when they are no longer around to protect it from miners. Even police can’t stop illegal mining.

Education

Communist and Democratic Education

Darhads have diverse views on communist and democratic forms of education. It is difficult for them to judge the quality of communist education because during communism there was full employment regardless of individual job candidates’ qualifications. In democratic systems, a main cause of unemployment is individual job seekers’ having poor educational backgrounds, but during communism one couldn’t gage the strengths or weaknesses of the education system by employment rates because even if someone had been educated poorly under the communist system he or she would still get a job. Some Darhads resent that in democratic society competition forces job applicants to prove they are qualified for the jobs they apply for and doesn’t guarantee all citizens good salaries. They feel democracy has led to a lower quality of life. On the other hand, they are open to the idea that democracy allows clients, students, patients, etc. access to those best qualified to serve them. Still, they note that teachers under democracy are academically qualified, but they don’t greet their students or teach from the heart.

Former school director Odkhuu told a current government head of education, his former student, that he doesn’t want Western education for students. Odkhuu asked him to implement traditional, character-based education, but the official did not follow his suggestion. Character-based education, in which teachers sought to pass on moral values, was employed during and before communism.

Education Today and Tomorrow

Darhad children, like other rural kids, attend boarding schools. Their parents pay a donation of meat. Boarding schools teach academics and information about flora and fauna. In past days, boarding schools also taught embroidery. Still, parents play a primary role in educating their children, using both daily life and the oral tradition to teach about herding, religion, and culture.

Many Darhads feel that the school system could be improved. They would like to see schools incorporate moral education, including ethical perspectives on nature, into their curricula and develop better English language education. The first initiative, Darhads believe, would lead to love of nature and less littering. The second would enable Darhads to speak English with foreigners and meet a globalizing society’s demands.

Portrait of an Educator

Odkhuu spent the years between 1977-2007 as an educator and school director. He is also the father of three children. His experiences have informed his views on education.

“Before, traditional education was good,” he says, “Respect for old people was the primary focus. Communist-era teachers were respected. Students greeted them. Now students drink vodka in front of their teachers, and they ignore their teachers and other elders. Right now our students receive literary education but not character education. During my time as a school director I tried to introduce changes into my school, but I wasn’t able.” The changes Odkhuu tried to introduce are as follows:

1. Introducing physical education classes
2. Stressing the importance of reading for a younger generation that doesn’t read as much as it should
3. Reinstating idea-based, interactive lessons that involve experiments as opposed to simply teaching facts
4. Encouraging students to engage in self-led learning as opposed to always relying on teacher-directed learning, especially in the area of foreign language
5. Integrating intellectual games into the curriculum
6. Having competitions to encourage student pride

Health

A Traditional Healer Speaks

“God is you,” says Basbaish, a traditional healer. “You are your own god. People are god. I use thoughts and energy when healing. My principle is simply to help people. There are many ethnic groups, for example Darhad, African American, Durbud (another Mongolian ethnic group), but we all have the same features. I don’t have four eyes. You don’t have four lips. We are all the same people, even when there is a language barrier between us. I don’t want there to be any prejudice.

“I used to use Western medicine, but now I know it’s right to abstain from it. Many years ago I experienced pains in my heart. I was around age twenty. I tried to use Western medicine, but it helped very little. I came to understand that the body comes from nature and the landscape. I realized we’re part of nature, so we can use other parts of nature to cure ourselves. That’s why I decided to become a healer; people need to be healthy.

“I have eleven kids. I couldn’t go to the hospital for all of their health needs; that’s not feasible when you live a rural life. I used traditional healing to care for my children’s health. Lubsansharav and Tserengamts were two traditional healers I would ask for advice on treating my kids.

“I’d collect plants and use knowledge inherited from past generations. The tradition of natural medicine comes from the time of Chinggis Khan. For example, back then hot irons were used to treat some injuries. This basic idea is still used in Western medicine – it just has evolved.” For example, in the West wounds are cauterized.

We are born naked and buried naked in folded cloth. We are simply part of nature – Basbaish

Medicine

Anisnii navch treats throat aches and colds.

Eagle claw – Nasan inherited a centuries old eagle claw. After she gave birth to her daughter she developed a lump in her breast. She touched the lump three times with the claw's talons, and the lump healed.

Milk from white mares is used to treat liver pain and liver cancer.

Tabam/salaa treats stomach aches and paper cuts.

Change

Changes Brought by Democracy

The arrival of democracy in 1990 brought many changes to Darhad culture. "Society changing is good and bad," says Dovdon. "There is a proverb that says if you drink the water of society, you should follow the society. I even think we should become sedentary. We can learn from society's changes, and try to avoid the bad things. It's more comfortable living in a log cabin than in a ger. We have electricity and a television. We don't need candles, and we don't have to be in darkness. Because of changes in society people are traveling outside the country, becoming qualified for good careers, and learning other cultures and their languages."

Gombosuren and Davaajav disagree saying, "We changed from living in a ger to living in a log cabin. We miss our ger because it was a more intelligent choice. Gers are quick to heat with fire. Now we must burn a fire a long time because a rectangle is harder to heat than a circle. Democracy is good, but it caused prices to change. Gers must be moved four times a year, and something always breaks during migration. Buying more canvas and spare parts in communism was more affordable. A cabin can go years without needing repairs."

Some say that democracy has brought too much freedom. These Darhads say that freedom has led to abuse of cigarettes, drugs, and alcohol, particularly vodka. They see the freedom of democracy as being responsible for the introduction of television. Some Darhads don't mind it while others claim it ruins children's vision and attracts their attention away from school and homework and onto soap operas. Still others say television is still too new a presence in Darhad culture to be judged as good or bad.

Some Darhad elders consider the younger generation to be spoiled and lazy. They remember being barefoot until September, living in harmony with nature, working hard as children, never refusing the requests of their elders, and obeying their parents. They see young people making excuses to get out of doing work and not obeying their elders despite modern conveniences that make their chores easier than in previous generations. "I cut wood with an ax," says Densmaa, "Now even with saws young people won't cut wood." Older men remember mandatory service in the army lasting for five years and traveling to army bases by horse. Now young men must serve only one year and arrive at army bases by car. "Even the horses were stronger then," observes Doljin and Badam. "One horse would last a soldier all five years."

Changes in Diet

Diet is one of the main things that changed during the second half of the twentieth century. A generation ago Darhads primarily ate dairy for half the year or from February through November, and meat during the remaining months. During communism, however, vegetables became part of the warm weather diet, and many Darhads appreciate the value of the vitamins they contain. Others claim that contemporary Darhads "eat like goats," enjoying vegetables and fruit while avoiding fat which they say cleanses the body. They hold the changing Darhad diet responsible for people facing health problems prematurely in their fifties and sixties and no

longer commonly living to be ninety. Densmaa says, "When I was a child, senior citizens were like youths. That changed because we began eating imported, Chinese, non-organic foods."

The traditional Darhad diet was simple. Some Darhads claim that after twenty to thirty years they get tired of a diet that revolves around flour, meat, and dairy – the main ingredients the nomadic lifestyle offers. Boredom, they claim, was the impetus behind the change in eating habits. Some Darhads conclude that a middle road between tradition and innovation is needed, one that allows moderate change, combining the healthy diet practices of the past and present.

The Future

Darhads consider it vitally important to preserve their culture, customs, and traditions for future generations. Most Darhads want their people to continue their nomadic way of life, practicing shamanism, making offerings, and protecting nature.

Part 3

Mongolian Americans

Mongolian American Sources

Mongolians typically have only a single name – Mongolian Americans often use their father’s name or the name of their clan as a family name.

Most Mongolian Americans were city people in Mongolia, not nomads, and most Mongolian Americans are Khalkh, not Tuvans or Darhads. Both in Mongolia and America they face problems that countryside Tuvans and Darhads often don’t – such as divorce – and are motivated by different goals. Because they live Westernized lives in America and typically lived Westernized lives in Mongolian cities as well, they often have a more positive attitude towards Westernization, globalization, and industries such as mining than do Tuvans and Darhads. Conversely, since rural Tuvans and Darhads live in more traditional worlds they tend to recognize the value of tradition more than Mongolian Americans, and thus continuing their traditions is a priority.

Tserendor Demberel (46) Buryat from Eastern Dornod
Tumursukh Tsevelvaanchig (43) Khalkh from Uvurkhangai
Badamtsetseg Osor (42) Khalkh from Dornod
Ganzurh (37) Darhad from Ulaanbaatar
Davaadulam Choijiljav (42) Zavkham from Ulaanbaatar
Sarnai (28) Khalkh from Ulaanbaatar; interviewed with her mother Odgerel (53) Khalkh who lives in Ulaanbaatar and was visiting her

The Immigrant Experience

Immigration: Who, Why, and How Long

Some Mongolians are more likely to immigrate than others. Mongolian Americans say it is harder for nomadic people to adapt to American life than urban people. They feel that nomads know little about American life. They advise nomads who would consider migrating to America to live in Ulaanbaatar first. Some nomads do immigrate, and Mongolian Americans credit their toughness to helping them adjust to American life.

Mostly students immigrate to America, but Mongolian Americans acknowledge that occasionally middle aged and elderly people immigrate, too. Some Mongolian Americans say that it’s easy for people to live in America, and Mongolians who visit their Mongolian American loved ones often like America.

Mongolian Americans immigrate for many reasons. Most come to America to earn money or attend school. They return to Mongolia once they’ve gotten their educations and are ready to begin their careers or have saved enough money to start businesses. Mongolian Americans are drawn to America by the prospect of higher salaries than they would make in Mongolia and to a comfortable way of life. Mongolian Americans say that even a waitress who makes minimum wage (the least amount the law allows employers to pay employees per hour) can make a lot of money if she works hard for tips. They learn by word of mouth that America is place where life is good or even easy, where people make high enough wages to support three or four family members back home. They come for good jobs and often live with family members who immigrated previously, and then are joined by other relatives later.

When Mongolians first arrive in America they usually get menial jobs that nonetheless pay

salaries that are high by Mongolian standards – even if they were skilled professionals in Mongolia. Typically men work in construction, and women become waitresses. Eventually Mongolian Americans rise to the level of professional work they had in Mongolia or surpass it. Women commonly become accountants.

Mongolian Americans believe that most Mongolians who immigrate to America return to Mongolia. They estimate that the average length of time Mongolian Americans spend in America is five years. Some Mongolian Americans come to the country as students and stay until completing their masters or PhDs, and lots of Mongolian Americans come to America already having a completed a university degree or some university schooling. Others become permanent residents of America because they have children and feel that giving those children English skills and an understanding of American culture will “help them in every way.” Still, most Mongolian Americans, even people who raise their children in America, tend to return to Mongolia with their families “no matter what.” They cite missing living with their relatives in tight family units as a significant reason.

Many Mongolian Americans are encouraged to return home by Mongolians. In November 2009 a Mongolian woman with a masters degree in journalism from University of California at Berkeley (an American university) who is currently the director of a national Mongolian television station visited the Bay Area Mongolian community. She told Mongolian Americans about Western style development and societal changes in Mongolia. Her opinion concluded that educated Mongolian Americans were needed in Mongolia to benefit their own people.

Some Mongolian Americans do remain permanently in the United States. They say they are still benefitting their people because they have Mongolian blood and hearts. For example, Badamtsetseg Osor says she is needed in America because she translates for Mongolians in the US court system and helps them with immigration issues. People choose whether or not to immigrate to America permanently based on their age and if they have children. Many people are torn between wanting to return to Mongolia and wanting American educations for themselves or their families. Some people leave their kids in Mongolia while they come to America for work or education. Elderly immigrants almost always want to return home. Some Mongolian Americans wonder if their children, born and/or raised in the United States, will want to live in Mongolia. They worry about their children’s Mongolian language skills. Mongolian Americans sometimes send their children to stay with their grandparents in Mongolia so that the children don’t become “too American.” Some Mongolian Americans plan to raise their children in both Mongolia and America so that they can compare two nations and ultimately live better lives.

The Mongolian Diaspora

Mongolians who leave Mongolia immigrate to many places. Several factors determine to which city or country Mongolians move. Mongolians select different locations in different years, and the Mongolian American community is approximately fifteen years old. Mongolians also go where they will have opportunities. Often those chosen locations are where Mongolians already have friends or relatives living who can help them get jobs. Mongolians also evaluate the pros and cons of immigrating to different countries before leaving Mongolia.

For example, Mongolian Americans see Mongolian Koreans as leading difficult lives. Mongolian Americans view Mongolian Koreans as people able to send lots of money home to Mongolia due to having few expenses beyond food and shelter but having also few opportunities to do more than go to school or work. Their disciplined lives reflect the strict laws immigrants in Korea must follow, and because of this Mongolian Koreans typically return to Mongolia as opposed to immigrating to Korea permanently. On the other hand, Mongolian Americans benefit from more relaxed immigration laws and have the opportunity to make more

money than Mongolian Koreans, but they also have higher cost of living and more expensive health insurance. While Mongolian Americans want to send as much money as possible home to Mongolia, they also take advantage of the recreational activities available in the country. They enjoy spending money – “living like other Americans” – traveling, eating in restaurants, and attending fun events.

Until the year 2000 there was a community of one hundred Mongolian Americans in Texas. They were attracted to the American state by its multiple job and educational opportunities and its low living expenses and house prices. Canada is seen as an open country that’s good for immigrants: a place where many people understand and/or speak beginners’ level English. In contrast, the states of Louisiana, Alabama, and Florida are considered places where beginning English isn’t spoken or understood, so Mongolians tend not to live in those states regardless of their low housing prices and living expenses. As more Mongolians learn Japanese, they are immigrating to Japan and becoming a significant force in sumo wrestling.

Mongolian Americans think that Mongolian immigrants are spread widely through many countries. Some people estimate that 20% of Mongolian immigrants go to West Europe, 30-40% go to America, and 30% go to Kazakhstan. Smaller percentages of Mongolians go to Germany, Korea, Japan, Russia, China, Australia, Canada, and Singapore. Other Mongolian Americans estimate that half of Mongolian immigrants move to Korea and over a third move to America with the rest moving to Europe and Japan. With many Mongolian immigrants immigrating illegally, it is hard to get official numbers of Mongolian immigrant populations. Mongolian American perceptions of how Mongolians are spread around the world is important because other Mongolians immigrate to places based upon their perceptions of Mongolian immigration patterns.

There are a few Mongolian communities in the United States. Each unique community has a cultural school, reflecting the ideas of its inhabitants. Often people live in areas to which friends and relatives have immigrated. One example is the Bay Area Community in California, the largest with an estimated three to four thousand Mongolian Americans. This large community is growing fast. In 2000 there were only fifteen hundred Mongolian Americans in the Bay Area, but in the year 2002 the population stood at two thousand. Mongolian Americans enjoy the Bay Area’s warm, beautiful weather, relatively low cost of living, cultural diversity, peaceful, quiet society, and a high standard of living compared to Mongolian cities.

Mongolian Americans estimate that the next largest communities, in order from largest to smallest, are Washington D.C.; the city of Los Angeles in the state of California; Seattle in Washington (a state, not the city); and Chicago in Illinois. There is also a community in Sacramento which is in California. The Washington D.C. community has a good relationship with the Mongolian embassy.

Legal and Illegal Immigration

Mongolian Americans are in America both legally and illegally. Some Mongolian Americans stay past the time limit their visa permits them to be in the country legally, but they say they aren’t targeted by immigration officials as Latinos are because there are so few Mongolians in the United States. Despite the fact that Bay Area Mongolian Americans estimate that over half of their community is in America illegally, Mongolian Americans only risk being caught if they commit a criminal act, often drunk driving. One problem of illegal immigrants is they cannot make visits to Mongolia. If they leave America they can’t return, so those who have children they want to raise in America cannot leave the country until they are ready to leave for good.

Ganzurh asked the United States and Mongolian governments how many Mongolians get visas and don’t return to Mongolia by the time their visa specifies. The reply stated 80% of the approximately 17,000 Mongolians in America. Prior to terrorist attacks on September

11th, immigrants could change their immigration status easily. Those who came on travel visas would get student visas and those who had student visas would get green cards, allowing them to become permanent residents. Now it’s hard to change or even extend visa status. Because immigration lawyers are expensive and the change in immigration policy was so sudden, many Mongolian immigrants have given up on trying to be in America legally. Children who grow up in America illegally attain American educations, but are not citizens. These children are then forced to return home to a nation whose language they may not speak and whose culture they may be unfamiliar with.

Mongolians’ and Americans’ Views of Each Other

Mongolian Americans often comment that Mongolians tend to know at least some information about America, while Americans know very little about Mongolia. Mongolian Americans acknowledge that Mongolians don’t know the details of American culture, but Mongolians do know a lot about how Americans live and work. They see both good and bad in the capitalist system. Furthermore, their interest in the world beyond their borders extends to other countries. Mongolian Americans describe themselves as curious people who want to understand others lives in contrast to Americans who they see as satisfied with themselves and their knowledge of the world, neither wanting nor needing to learn more about others. According to them, Americans don’t teach about Mongolia in school. They wonder why this is the case.

Mongolian Americans say that most of what Americans know about Mongolia is limited to Chinggis Khan, Mongolia’s time as a de facto Russian colony, and the spicy food known in America as Mongolian barbecue or Mongolian beef that actually comes from China. Some Americans have never heard of Mongolians. If Americans have heard of Mongolia, they often ask if there are cars or buildings there. Some Westerners even expect Mongolians to be aggressive and violent. Mongolian Americans believe non-Mongolian Americans are often unable to tell Mongolians apart from other Asians by looking at them. They ask Mongolian Americans if they are Chinese or Korean. Sarnai says that when she says she is Mongolian, non-Mongolian Americans often ask, “Do you mean Cambodian?”

Badamtsetseg Osor says that often Americans have stereotypical views of Mongolian life. She grew up in a town with buildings, not gers. When her family visited her cousins’ ger when she was a child on vacation, she was shocked and displeased she had to get water from a river and had to wake up early to help out with chores. After a non-Mongolian American friend of hers traveled to Mongolia and lived in a ger, he was surprised to hear that Ms. Osor has never lived in a ger and can’t even ride a horse.

The US government has its own view of Mongolians. Ganzurh describes a 2004 report he read about Mongolians that praised their country’s high literacy rate (98%), yet also described Mongolians as lazy and unable to keep their promises. Ganzurh explains that Mongolian laxness and laziness are because Mongolians never experienced nationwide long term hunger since they live with livestock that can supply their needs. According to Ganzurh, because Mongolia has never experienced serious hunger the nation is different from East Asian countries which have known hunger during many eras because they are agricultural societies vulnerable to floods and drought.

Some Mongolian Americans describe their country as being seventy to one hundred years behind America. Others say that life is the same in both nations, but in Mongolia they can meet more people, have more friends, and are bored less often. Mongolian Americans say that one benefit of them being in the West is that non-Mongolians can learn more about Mongolia and its distinct language and unique traditions. Mongolian Americans say they are inspired to show the world that Mongolians are human the same as other peoples and are capable of learning anything.

Staying Connected to Mongolia

Mongolian Americans remain connected to Mongolia in many ways. Some Mongolian Americans visit Mongolia regularly while others help their families and friends get green cards for long term visits. When Mongolian Americans miss home, their families send them yogurt, tea, and dried milk. Old people, however, often don't like remaining in America as they see it as a country of endless problems that offers them fewer friends and a poorer social life than they had at home.

Mongolians also use technology to stay in touch with Mongolia and Mongolians. They email home, use internet technology such as Yahoo Messenger to connect with their loved ones, and read news about Mongolia online. They also call home. Ten years ago phone calls from America to Mongolia were five dollars per minute – now Mongolian net phones are available that are charged at the same rate as Mongolian phones inside Mongolia and may be left on all day.

Mongolian Americans have access to Mongolian television and videos created by Mongolian producers. While some Mongolian channels broadcast shows about American life in Mongolia, Bay Area Mongolians can watch Mongolian television online. They can also watch a few Mongolian channels on their televisions using an internet adapter to see programs one day after they originally aired in Mongolia. In addition to this, two Mongolian channels are available on television by satellite.

Mongolian American Compassion

Mongolian Americans seek to help Mongolians in Mongolia in many ways. A Mongolian American organization Sarnai is involved with is called “Save Infants.” They help the neonatal intensive care unit at the Children's Hospital of Mongolia get medical equipment. Another charity provides homeless Mongolians with food. (The fact that half Mongolia's population leads a traditional nomadic lifestyle limits the problems of homelessness and hunger, but such problems do exist, most notably in Ulaanbaatar.)

Individual Mongolian Americans also send resources to Mongolia. In prior years people used to send money, but now they primarily send things. Monetary gifts sent from Mongolian Americans to Mongolia help the Mongolian economy by providing a significant transfer of assets, and some Mongolians rely on support from overseas Mongolians since Mongolian salaries often hover at around one hundred dollars a month and Mongolian living expenses, including food, are high. Since Mongolian American gifts to Mongolians are not taxed it is hard to tell exactly how much Mongolian Americans give even though Ganzurh has tried to work with banks to discover the amount. He is interested because he believes that Mongolia should provide more help to Mongolian Americans since Mongolian Americans help Mongolians so much. He wants Mongolia to support affordable housing for Mongolian Americans, and in 2004 he even started a Mongolian non-profit organization to support overseas Mongolians. Mongolian Americans respond quickly to disasters in Mongolia. During the zud of winter 2009-2010, Mongolian Americans organized to collect donations of money and things to help Mongolians.

Discrimination

In America, Mongolian Americans describe observing less discrimination between different Mongolian ethnic groups and between Mongolians and other Asian ethnicities (than in Mongolia.) In Mongolia, when people outside the Khalkh majority ethnic group get certain positions, Khalkhs often say that the person isn't 100% Mongolian and is, therefore, undeserving, a claim minority ethnic groups find painful. Mongolian minorities also suffer from dialect discrimination. Ganzurh illustrated the way Mongolian ethnic groups discriminate against each other with a proverb, saying, “Hell is two pots. In one pot is all the nations of the world but Mongolia.

In the second pot is Mongolia. The first pot is guarded by devils. The second pot is unguarded because every time someone tries to escape from the pot his or her fellow Mongolians pull him or her back in.” Mongolians say there is no discrimination between different Mongolian ethnic groups in the Bay Area because the local population is so small that the different Mongolian ethnic groups in the community need to support each other. While Mongolian Americans discuss ethnic differences, they don't discriminate against each other.

In Mongolia, some Mongolians dislike Chinese people. Some Mongolians say this is due to centuries of Manchurian colonization. Some Mongolians are punished for making friends with Chinese people, and people of mixed Chinese and Mongolian heritage often face discrimination. Some Mongolians feel their nation's anti-Chinese prejudice is brainwashing by the communist government. They say that in Mongolia they couldn't see real Chinese people – only anti-Chinese propaganda. Some Mongolians still have anti-Chinese feelings though such sentiments peaked in the 1950s and 1960s. Chinese people currently face prejudice because China is seen as wanting Mongolia's land. Chinese politicians make offensive and inaccurate statements such as Chinggis Khan was Chinese or Mongolia is actually part of China. Fear of Chinese domination is one cause of anti-Chinese prejudice as Mongolians are keenly aware of their status as a small country because of only three million persons.

Some Mongolian Americans say they get along with Chinese Americans. In the American melting pot (the idea that different cultures melt together in America) hate melts as well. These Mongolian Americans say that Chinese Americans are different from their counterparts in China. Chinese Americans are seen as good businessmen and as immigrants who have created an exemplary Asian American community. For example, Chinese Americans are admired for having a nice community center when Mongolian Americans don't have one in Oakland.

Other Mongolian Americans say that they resent Chinese people no matter what country they are in. They are aware that their feelings are unethical yet they say their prejudice is “in the blood.” They describe their prejudice as not being a day to day feeling of dislike but rather hypothetical outrage they would experience if they were to see Chinese people physically attacking or even arguing with a Mongolian. Mongolian Americans say that they don't feel specifically anti-Mongolian prejudice from white Americans, but they do experience anti-Asian prejudice. White people are hired for jobs over Asians.

Immigration Stories

The stories of Mongolians' journeys to America are both unique and similar to each other. Following are a few stories of Mongolian Americans.

Badamtsetseg Osor

Badamtsetseg Osor is a forty two year old woman born in Dornod in Eastern Mongolia. She is the mother of a sixteen year old daughter. Like most Mongolian Americans, she is Khalkh. After growing up and going to secondary school in Dornod, Ms. Osor moved to Ulaanbaatar to study humanities at university. Her course of study in Russian language teaching mandated a period studying abroad in Russia, which she did her sophomore year. When she returned to Mongolia in 1991, the communist government had switched to a free market democracy. Everything changed quickly, and Ms. Osor and other Mongolians only had experience with Russian culture, not the West.

Under communism there was only one economic class – no one was poor and no one was rich. As Ms. Osor sees it, there was no economic benefit, for example, in pursuing a highly skilled profession, such as being a doctor. Finishing her education, Ms. Osor got married, became a homemaker, and had her daughter, but her young family faced financial challenges.

Her husband was out of work, so her best friend from college, who had traveled to England, suggested that Ms. Osor learn English, get a good job, and cultivate an open mind. Ms. Osor reminded her friend that she was a mother, and her friend reminded her that she was still young enough to explore new possibilities. Her husband encouraged her to study in the West and begin doing salaried work. Though Ms. Osor was saddened by the prospect of leaving her family, in 1994 she traveled to England to learn English, a language she didn't know at all.

In England, Mongolian life began to seem hard to Ms. Osor. She saw that in the capitalist West hard work earned one material possessions, and she wondered why Mongolia didn't function the same way. In her mid-twenties she returned to Mongolia with a new mindset. Morality seemed more nuanced to her when before it had seemed black and white. She decided that even people who seemed bad could have good hearts and tried to remember that all people, good or bad, had been "born of mothers."

Mongolia had a sudden need for English speakers, so Ms. Osor began working for the Ministry of Enlightenment, but her project was canceled when it ran out of money. In search of financial stability, she decided to come to the US on a student visa. She came to America alone, and her husband remains in Mongolia.

In America Ms. Osor struggled to pay rent, buy food, and meet other costs of living, and studies were expensive for foreign students. Still, she liked the US. It seemed so different from Mongolia – so diverse. She wanted to communicate, and she was thankful that her friend in England had opened her mind to the possibilities enabling her to immigrate to America.

Ms. Osor dropped out of school and found a job in a restaurant. By this time her daughter was seven, and Ms. Osor wanted her to have a good education and to speak perfect English. She began striving to bring her daughter to America – a goal she achieved a year later. When Ms. Osor first sent her daughter to American school, she disliked it; she couldn't speak any English, and she wanted to return to Mongolia.

"Okay," Ms. Osor replied, "but I need money to send you back. I have to work hard to buy us food here. I need money to help you travel." When Ms. Osor's daughter still insisted on going back to Mongolia, Ms. Osor told her, "Understand I need education, and you need to learn English." Their first two months together were hard, but Ms. Osor hired a tutor for her daughter so that she could study in school at her age level. She sent her daughter to a small private school, and after attending the fourth to sixth grades in English as a Second Language classes (classes students take until they can speak English well enough to join regular classes), she entered mainstream seventh grade classes including honors (advanced) courses.

Ms. Osor loves her life in San Francisco. She immigrated to that city on the advice of a co-worker who told her it was beautiful and diverse with good weather. Ms. Osor agrees. She sees San Francisco as a flexible small city with a good system of public transportation – something especially valuable to her since she cannot drive. She loves living in a place where Chinese, Japanese, Russian, Italian, German, and Arab communities all co-exist. She has now lived in San Francisco for ten years. "The United States is a challenging place," she says, "but if you become successful you can get what you want. If you work you can have everything. Here you must be a professional, but if you work hard, your dream will come true all the way to the end."

Ms. Osor feels that her time in England inspired her to live permanently in the West. It was in the West that Ms. Osor says she realized the world was round. Other nations seemed more civilized and modern to her, and she wondered why Mongolia was different and poor. She felt communism had brainwashed her.

Davaadulam Choijiljav

Davaadulam Choijiljav is a forty two year old Zavkham woman from Ulaanbaatar who immi-

grated to America in 1997. Ms. Choijiljav didn't intend to immigrate permanently to America; she planned to stay in the country only six months. Most Mongolian Americans who arrived during the 1990s and the early part of the new millennium planned to return to Mongolia. Now many Mongolian Americans come to America to stay.

Though Ms. Choijiljav has a comfortable life as an accountant in America, she says that Mongolian Americans need to visit Mongolia to keep their traditions. She sees being Mongolian American as a way to combine being a traditional Mongolian with the benefits of living in a place with a good economy. She credits her time living in Moscow as a small child when her father was studying in Russia as preparing her to live in a Western society.

Ganzurh

Ganzurh is a thirty seven year old Darhad born in Ulaanbaatar. He came to America in 1999, and is the father of two daughters: a nine month old and a two year, nine month old. Ganzurh immigrated to America alone, having spent four years in Moscow as a student. His brother had migrated the year before, sent ahead by Ganzurh to learn about American culture.

Ganzurh has been active in the Mongolian community since his arrival in America. When he first immigrated he found a tight knit body of Mongolian Americans who didn't know about American culture, social life, or perspectives and stayed close to each other to help each other. He decided to contribute to this community by starting the first Mongolian American community organization in the Bay Area. His association helps Mongolian Americans to celebrate holidays such as July 11th (National Day), November 26th (the day the Mongolian People's Republic was established), and Tsaagan Sar.

Although Ganzurh has remained in America, he saw many of his peers return to Mongolia because America seemed so strange. Yet because of his brother, who speaks good English, Ganzurh was able to find a job without undue difficulty. Although Ganzurh has a great life in America, he doesn't know if he will remain in the country forever.

Ganzurh is a business man, and he was instrumental in bringing the Mongolian rock star Saran Tuya throughout America to concerts in Mongolian American communities in Denver in Colorado; San Francisco in California; Washington D.C., and Chicago in Illinois. Ever busy, having noticed the lack of gers in the Bay Area, Ganzurh is considering opening a ger museum as his next business project. He likes America because he sees it as a place where it is possible for people to fulfill their dreams.

Sarnai

Sarnai is a twenty eight year old Khalkh from Ulaanbaatar who has been in America for five years. She is the mother of two children, an eight year old and a two year old. Sarnai is in America studying graphic design and fine arts. She came to America to gain skills for professional growth, but she plans to return to Mongolia when she completes her studies.

Sarnai immigrated to San Francisco because she has friends who live there. She had visited Korea, but no non-Asian countries. Her first impression of America was unfortunate. Everything seemed so big to her: the trees, the roads – even the people. Still, in Mongolia she is concerned with her health, air pollution, and food safety – issues she sees as less of a problem in America. While in America Sarnai remains connected to Mongolia and has visited more than once during school breaks.

One concern Sarnai has about returning to Mongolia is the corruption and nepotism in employment. To fight those problems Sarnai is trying to network so that she can find a job when she returns home. When she traveled to Mongolia in 2009, she visited a university of technology that was interested in having her as a teacher. She is encouraged that some Mongolian

employers are willing to hire professionals fairly. Sarnai's other concern about returning to Mongolia is that her children are American citizens who have grown up in American culture. She thinks it might be hard for her eight year old to adjust to living in Mongolia.

The Structure of Society

Mongolian and American Governments

Mongolian Americans focus more on the Mongolian government than on the American government, though they don't pay a lot of attention to either government. They see the Mongolian government as corrupt "from ocean to ocean" despite having been a democracy for twenty years. They say parliament spends money unnecessarily and embezzles funds. Parliament members are the richest people in Mongolia, possessing businesses and fancy homes and cars. They are seen as entering parliament only to improve their own lives. Few parliament members are viewed as caring about Mongolians, and Mongolian Americans say those members risk being killed. Mongolian Americans say anything the government says is a lie. They also believe that Mongolian governmental corruption is responsible for the nation's poor middle class.

Furthermore, Mongolian Americans see the Mongolian legal system as unfair. The laws in Mongolia are easy on the wealthy, and lower class people place little trust in the justice system. Mongolian Americans believe the Mongolian government should do more not only to help Mongolians, but also to help Mongolian American immigrants. They want the government to start an organization for their benefit, help them to stay connected, and help those in America illegally to access health care. Mongolian Americans feel the Mongolian government owes them attention since Mongolia depends on the money Mongolian Americans send to Mongolia – something the prime minister openly acknowledged and thanked Mongolian Americans for in 2009. Some Mongolian Americans send money to their retired parents or siblings in Mongolia on a monthly basis or when they have enough to share. Many of the poor have given up on fighting the government, which they don't trust. They see it as pointless to complain if their basic needs are met and look to Mongolian Americans for help instead.

Mongolian Americans say Mongolian government workers' and other employers' nepotism hurts foreign educated professionals. Sometimes their friends in Mongolia encourage them to return to Mongolia and organize to fight nepotism, but Mongolian Americans say that when they return sometimes Mongolians have the attitude that Mongolian Americans don't know Mongolia and should have remained in America. Still, they acknowledge that the situation is getting better, and that corruption also exists in America, though in a different form.

Many Mongolian Americans see the American government as fair and are very proud of it. They say that crimes result in real and just punishment whether you are homeless or powerful. The main legal problem Mongolian Americans face in America is the crime of driving while drunk. Many Mongolian Americans say they aren't very interested in American politics as the American government has little effect on them, and they don't have political representation or lobbies. Some Mongolian Americans can't vote because they are not citizens.

Community

The Bay Area Mongolian community is only ten to fifteen years old while other Asian Bay Area communities are a hundred years old and made up of Asians who own homes and businesses. Mongolian Americans explain that when they first came to America they had nothing – no community, no language skills, and few Mongolian Americans to interact with. Other Asians have large communities of people from their countries with which to socialize. The Mongolian community is the only small Asian community, but they have special organizations for women,

doctors, and athletes, as well as a school that teaches the Cyrillic alphabet and Mongolian language and customs.

Mongolian Americans in the Bay Area have an extremely vibrant community. Those who intend to return to Mongolia participate in the community as much as permanent Mongolian American residents. The most popular community events are holiday celebrations such as Naadam and Tsagaan Sar. There is also a ger center and an annual cultural event in a ger at Stanford University, Palo Alto, California. The community also has monthly community celebrations.

Family

Mongolians in America raise their families differently than their counterparts in their homeland. In America the clan system is of little importance. Mongolian Americans describe themselves as more independent than Mongolians. Yet, at the same time, they cannot give their children as much freedom as Mongolian children, since in America children risk being harmed or stolen by strangers if left unattended.

Mongolian Americans try to teach their children to clean up after themselves, make their beds, and respect others, especially elders. However, they may not live with their elders as they might in Mongolia. They speak Mongolian with their families at home and teach their children to read the Cyrillic alphabet. Mongolian Americans also teach their children to play traditional games. Sometimes it can be challenging for Mongolian Americans to instill Mongolian values in their children. Badamtsetseg Osor says, "My daughter is Americanized. Sometimes she says, 'I don't like how you talk to me,' 'You don't understand me,' and 'I'm grown, don't boss me around.' I remind her that she's American but Mongolian American. I tell her, 'It's good that you learned American culture quickly, but keep your customs. Try to keep the cultures equal.' Her mind is more American. Her teachers and friends provide her with an American atmosphere, but at home she has a Mongolian atmosphere. I didn't experience attending American high school, so I'm a strict Mongolian woman. My daughter resents my concern. She sees me as different and tries to be different."

Gender

Mongolian Americans say that Mongolian gender roles change moderately and improve in America. Mongolian American men say that they want Mongolian American women neither to be as repressed nor as excessively liberal as they see some non-Mongolian American women. They want Mongolian American women to be open minded while still retaining their culture, and they believe that spouses should respect each other. Mongolian American men describe the gender roles of Mongolian Americans as similar to that of Mongolians who live in the city. Twenty years ago Mongolian women were supposed to remain in the home, but now most urban women have jobs. Most Mongolian Americans were not countryside people in Mongolia where women do inside work and men do outside work. Both Mongolian American men and women approve of both genders working for wages outside of the home. It is not important how much each gender earns. The first job Mongolian American men have in America is often construction work, and the first job Mongolian American women have is often waitressing. Once graduating from university, Mongolian American women frequently become accountants.

Mongolian Americans say that women pursue education both in Mongolia and in America. They say that in Mongolia often 80% of university classes are women. Mongolian women are always more successful than Mongolian men and have better jobs. They also note that Mongolian women lead lives that call upon them to be more independent than Mongolian men.

Mongolian American women say that one reason that Mongolian women are strong, and better educated, and able to manage finances than Mongolian men is urban Mongolian families (in

Mongolia) are concerned that their daughters may face abuse when they leave to marry. Thus, they care for them and focus more on their education so they can have power and be professionally qualified to live independently.

Urban Mongolians often marry in their twenties and then divorce. Divorced Mongolian men often depend on their parents, while Mongolian women, who are responsible for the children, search for better jobs or create their own businesses. Mongolian men who lose their jobs sometimes give up, while women remain more steadfast.

Mongolian Americans experience high rates of domestic violence, primarily because of alcoholic husbands. Mongolian Americans say they need to learn to be calm and talk. They also observe that Mongolian Americans don't understand the laws in America. They don't know that when women are beaten or slapped or forced to have sex with their husbands their neighbors will call the police. While Mongolian Americans consider domestic abuse to be a family problem, the police feel differently. They place Mongolian American abusers in jail and issue restraining orders (making it illegal for abusers to come near their victims.) Mongolian Americans see this as the wrong way to handle domestic violence. They regret that the law handles domestic abuse in a way that causes fathers and their children to become separated from and miss each other. They say that once a complaint has been filed with the district attorney (a government official who helps fight crime) the family cannot be "saved" from legal intervention.

Holidays

Mongolian Americans celebrate Mongolian holidays with the help of organizations such as the Oakland Bay Area Mongolian Community Association. Mongolian Americans celebrate Tsagaan Sar by inviting local elders to be special guests at local community centers or family homes. Elders are given traditional greetings, and buuz, meat, and tea with salt are served. Mongolian Americans celebrate the holiday by having parties, watching television, singing in Mongolian, and giving each other presents in the early morning. Tsagaan Sar is difficult for some Mongolian Americans whose parents are in Mongolia. These Mongolian Americans call and send flowers to their mothers in Mongolia, then visit friends whose parents are in America.

Mongolian Americans note that Tsagaan Sar and the Chinese New Year are not always the same day because Chinese Buddhists tend to use the New Year of the Red Buddhist branch while Mongolians use the New Year of the Yellow Buddhist branch.

Every July Naadam is celebrated in Golden Gate Park complete with all three sports: horse racing, archery, and wrestling.

Mother's Day/International Women's Day is celebrated on June 1st. Under communism the holiday was celebrated March 8th, and it was changed to its June date in 1990.

Davaadulam Choijiljav helped organize the 1st International Children's Day in Oakland with her friends. They reserved the park for children's competitions in running and singing and cooked for all their guests. She claims organizing the holiday was possible because of the cohesiveness of the community.

Religion

There is significant religious diversity among Bay Area Mongolian Americans. Around half of those who practice religion were Christians when they immigrated or become Christians in America. Many of these Mongolian American Christians share a church with Korean Americans. The other half practice Buddhism and worship at a Buddhist institution that functions as a religious center, temple, and monastery in Oakland. The Bay Area Mongolian American Buddhist community was significant enough to receive a visit from the Dalai Lama. As the Mongolian American population grows there's beginning to be a Mongolian Muslim presence.

Most Mongolian Americans, like many Mongolians, are "free" of religion. Though these Mongolian Americans do not practice a faith, they value America's religious freedom as a matter of principle.

Environment

Environmental Care

Mongolian Americans, like their Mongolian counterparts, value the environment. Mongolian Americans admire California for its significant green spaces and think Californians use natural resources sustainably. Global warming is a large concern for Mongolian Americans. They see it as responsible for unusual weather and natural phenomena such as San Francisco experiencing cold weather, unusual rain in Los Angeles, an earthquake in Haiti, unusually high snowfall in Europe, and the zud of winter 2009-2010 in Mongolia.

Badamtsetseg Osor says, "When I see people failing to care for the earth, it's like seeing people walking carelessly in the street and wrecking into a baby. People digging holes in the earth to extract resources for money hurts like seeing an infant harmed. Why do people do such things? I'm against war. Why can't people talk peacefully? Now the earth is angry at people and is retaliating for damage to the environment caused by globalization."

Mongolian Americans say that rural Mongolians are angry at the government for the zud but are not angry at nature. They see nature as justified in defending itself. Mongolian Americans sympathize with nomads who have lived their whole lives in nature, suffer from natural disasters, and want to fight back against government decisions that lead to zuds, yet they are powerless to do so. Mongolian Americans also feel that the United States and other industrialized countries with power need to change their behavior in order to keep from harming the people of the Mongolian countryside who suffer from global warming.

Mining

Mongolian Americans have a complex view of mining. They feel mining is permissible if done responsibly. They see South Africa's mining history as a cautionary tale of a country that had many resources but, through irresponsible mining, depleted itself. In contrast, Mongolian Americans see Saudi Arabia's mining industry as a better model. They emphasize that good partners are key for a profitable mining industry. Since Mongolia is bordered by two large countries, Mongolian Americans think Mongolia should pursue opportunities to partner with the United States, Germany or other European Union countries, or with Japan or Korea, but not Russia or China. They feel Mongolia should be strategic when making partnerships for mining enterprises, selecting countries with good technology and internet access.

While some Mongolian Americans see mining as beneficial, others warn that if done improperly it can harm the environment. Since so many people want to profit from mining, individuals unaffiliated with corporations often use ecologically unsafe techniques to mine on their own. Mongolian Americans warn that mining improperly leads to loss of life and can dry up rivers. Some Mongolian Americans see the mining industry as a disaster, and urge Mongolia to do more to rebuild the environment.

Education

Mongolian Americans greatly value education. They feel that Mongolian Americans educated in America can bring new technology and the benefits of their knowledge to Mongolia. Mongolian Americans also want good English skills for their children which they see as helping them to have a successful future.

Mongolian Americans have differing views on the American and Mongolian systems of education. In Mongolia the school system is based on Russian education and children do lots of homework. Some Mongolian Americans say that American teachers are too soft on children who find themselves under no pressure from their teachers. Yet they note that American teachers look closely at individual children to help them specialize, leading them to success in a specific area. In Mongolia, all students get the same education regardless of their interests. Mongolian Americans are glad that, to a certain extent, instead of having to learn all subjects, students in America can choose what they would like to learn and quit what they don't like.

Mongolian Americans also say they like how American schools teach students to be good citizens, friends, and people who are to be true to themselves. American teachers also support their students. Mongolian Americans say that in America subjects such as science, the language "Latin," math, and physics are taught from the beginning little by little while in Mongolia such subjects are taught in a more difficult manner. They say sometimes their children learn things at later ages than they learned them when they were children, and sometimes the reverse is true. For example, some parents say that they learned about anatomy, the solar system, and basic math functions earlier than their children.

Mongolian Americans say that when children immigrate to America they learn English quickly – in two to three years – and then become top students. Since most Mongolian Americans speak Mongolian at home, their children become fluent in both languages. Mongolian Americans tend to teach their children Mongolian, but not English, since they know their children will learn English in everyday America, yet no one outside the Mongolian American community will teach them Mongolian.

Medicine and Health

Mongolian Americans use a range of forms of healthcare. Most people use Western medicine, though sometimes people use traditional healing methods. There are many good Mongolian American doctors, and they have created an organization for themselves and for those seeking Mongolian physicians. Despite the presence of Mongolian doctors, some people don't use Mongolian medicine because Mongolian prescription medicine often isn't labeled with expiration dates and it is difficult to get in the U.S. Since Mongolian medicine was influenced by Russia, some Mongolian Americans use Russian medicine, visiting a Russian pharmacy in San Francisco. Other Mongolian Americans prefer Chinese medicine.

In Mongolia, men often think smoking and drinking are, if not healthy, not bad enough to avoid. If they are aware that smoking even occasionally and drinking to excess can lead to death, they rationalize their habits by saying everyone must die of something. In America, Mongolian men often quit smoking and drinking, wanting what they see as a "normal American life."

Tourism

Mongolian Americans encourage development of the Mongolian tourist industry. They name their untouched land, a culture that mixes Russian influenced "modernity" and traditional life, photogenic gers, and the countryside lifestyle as tourist attractions. They have observed people wanting to visit the country, especially the Gobi, but see the tourist industry as hard to develop with Mongolia's climate and harsh winter. Mongolia's weather limits the tourist season to only three months. The tourist industry's growth is also compromised by the nation's sparse transportation system. Furthermore, it's hard for Mongolians to attract money towards the development of the tourist industry. Ganzurh's friends in the Mongolian government and tourist industry asked him to promote travel to Mongolia in America, but he found the request challenging.

Currently tourists from Japan, Korea, China, France, and Germany visit Mongolia. Mongolian Americans think that American tourism in Mongolia will increase, and they want more Americans to visit Mongolia. For that to happen they say Mongolia and the United States need to partner with each other. Americans are deterred from visiting Mongolia because it is an expensive trip. The country is far away; Americans tend to be ignorant about Mongolia; and some people think the country is dangerous. Americans overlook that it is easy to travel to China or Russia and subsequently fly from those countries to Mongolia. Some Mongolian Americans feel that there is little for Americans to see in Mongolia, though they consider gers and other features of countryside life to be as iconic and as worthy of attention as the cowboys of the American Southwest. For that reason, Mongolian Americans want to see the development of more centers for eco-tourism (tourism highlighting the beauty of Mongolians' rural culture that aims to have minimal harmful effects on the environment.) They would also like to see countryside people incorporated into the tourist industry.

One reason many Mongolian Americans want the Mongolian tourist industry to be expanded is so that outsiders will have greater knowledge about Mongolia. They believe that it's helpful for non-Mongolians to learn more about their homeland whether they significantly expand their knowledge or simply gain a general greater awareness. They would like foreigners to learn how such a sparse population can exist, and they would appreciate the opportunity to show the world how Mongolians live peacefully.

Change

The Fluidity of Tradition

Mongolians' traditions and personal relationships to these traditions change during their journeys as Mongolian Americans. Despite the American metaphor of different cultures melting together in America, Mongolian Americans emphasize that "Mongolians don't melt in the melting pot." They remain close to other Mongolian Americans, retaining their unique cultural point of view, and limiting their socializing with non-Mongolian Americans.

Mongolians change their cultural practices in America. For example, some Mongolian Americans consider themselves a year older upon the New Year while not describing themselves as a year older to non-Mongolian Americans until their birthdays. Instead of throwing tea as an offering everyday, tea is only thrown on special occasions like Tsaagan Sar. Mongolian Americans joke that a Mongolian American couple in Chicago threw tea everyday which caused their ceiling to fall down. The joke is based on the fact that most American ceilings are made of sheetrock which will collapse if repeatedly doused with liquid. In America, tea is mainly thrown by wives, not husbands. Mongolian Americans have added a new twist to the tradition, throwing their tea (scooping up tea in a ladle and flinging it into the air) in the direction of Mongolia.

Some Mongolian Americans marry in Christian churches, despite the disapproval of some of their peers. Other Mongolian Americans try to recreate traditional Mongolian weddings in America and invite their parents to fly in to share the experience. Brides and grooms either fly in traditional clothes from Mongolia or buy or make them locally. Mongolian Americans rarely have large weddings. Often couples get their marriage certificates at the Mongolian embassy and have small ceremonies at home if they aren't marrying non-Mongolian Americans. Mongolian Americans frequently do marry non-Mongolian Americans.

Some Mongolian Americans say that their ability to continue Mongolian traditions in America was compromised by communism weakening their relationships to those traditions before they immigrated. Badamtsetseg Osor says, "I'm almost Russian American. I'm not proud of it. I try to continue Mongolian traditions, but I'm somewhat bad at focusing on our customs."

Diet

Some Mongolians' diets change when they come to America, yet others say their diets have changed very little. The latter group of Mongolian Americans say their bodies are adjusted to the Mongolian diet, so they cannot change their eating habits a lot. Others say their diets change little in America because they were already following Russian diets because of Russian contact. They see their diets as already similar to American diets and consider their eating habits more European than Asian. Because of Mongolia's climate, few vegetables and fruits are grown there and most must be imported from China. For that reason, some Mongolian Americans say their diet is better in America, and that they prefer Western diets because they are healthier since vegetables and fruits are more available. They say that Mongolian Americans are changing their eating habits more as their American community gets older.

In Mongolia people need to eat more lamb and other meats and fats to live in a cold environment, while in America eating large amounts of meat isn't necessary. In Mongolia people eat lots of meat and fat because they do more physical labor, while Mongolian Americans, who do less physical labor, will grow fat if they eat as they did in Mongolia.

The Future

Mongolian Americans have high hopes for both the Bay Area Mongolian community and Mongolia. Some Mongolian Americans hope that an educated Mongolian American will become a U.S. Senate member. Mongolian Americans also want the younger generation to become highly educated. The current generation of Mongolian American immigrant parents laid the foundation for their descendants by making sacrifices, often not developing businesses nor pursuing their own education so that they could dedicate their efforts towards giving their children opportunities. Therefore, they hope the younger generation will go further in life than their parents did.

Mongolian Americans want their peers to learn the US legal system, to get interpreters or attorneys when they have legal issues they don't understand, to realize that they can defend themselves in court, and to obey the law. They also want members of their community to learn English, work hard, and keep an open mind. They hope that as the Mongolian American community grows stronger it helps Mongolia not only economically or technologically but also through education to help people to live better. Many Mongolian Americans hope other Mongolian Americans keep their traditions alive while in America and ultimately return to Mongolia to contribute to society.

When it comes to Mongolia, Mongolian Americans warn that a small country between two big neighbors can easily vanish. China is a global producer and Russia supplies oil to the world, while Mongolia is landlocked with a small population. Some Mongolian Americans want to employ trade barriers and taxes in Mongolia in order to support small Mongolian businesses. They're concerned, for example, that cheap and tender beef from Argentina could easily damage the Mongolian beef industry. Still, Mongolians say they don't want Mongolia to be isolated like North Korea, but rather more international and open minded. Some Mongolian Americans see globalization as good for Mongolia.

Mongolia has a unique economy. Because Mongolians don't produce many products, they must import several things. Mongolia's primary exports are copper, gold, coal, cashmere, and animal skin. Mongolian Americans see it as unfortunate that the nation is not attractive to foreign investment. They are concerned that currently one must invest \$300 to make \$100.

Mongolia is trying to get more international attention. Mongolian Americans see the nation as having more opportunities today than ever before. Mongolian Americans hope that Mongo-

lian leaders start paying more attention to the fields of medicine and education, to the pollution in Ulaanbaatar, and to water quality.

Closing

Tuvans, Darhads, and Mongolian Americans all have vibrant cultures, formidable strength, and prodigious wisdom. I hope the information in this book is of use to you as you seek to craft brilliant futures.

Glossary

Africa – a continent beneath Europe and the Middle East
African American – a black American with ancestral or personal African origins
Arab – a person with origins in the Arabian Peninsula in the Middle East (Southwest Asia)
Australia – an island continent
Beijing – the capital of China
Cambodian – a person from the Southeast Asian country of Cambodia
Canada – a country north of the United States in North America
Cowboy – a person who herds cattle
Del – a traditional Mongolian robe
Europe – a continent west of Asia
France – a country in Europe
Ger – a yurt, a tent supported by a wooden lattice frame and covered in sheep felt
Germany – a country in Europe
Global warming – slow continuous increase in the earth's temperature that causes the climate to change in harmful ways
Gobi – a desert in Asia, most of the desert is in Mongolia
Graphic design – the field of designing images for advertisements and businesses and other institutions
Great Wall of China – the two thousand mile wall built in the third century B.C. to protect the Chinese from nomads
Haiti – an island country near the United States
Himba – an African indigenous people
Italian – a person from the European country Italy
Latino – a person with origins in Spain (a country in Europe) or the region between the continents North America and South America called Central America or South America itself
Japan – a country in East Asia
Kazakhstan – a country that borders Mongolia
Korea – a country in East Asia
Master's degree – typically the next scholarly degree earned after one has completed his or her university education in America
Moscow – the capital of Russia
North Korea – a country in East Asia
Ovoo – altar-like conical piles of stones that host wooden poles tied with colored scarves
Pakistan – a Middle Eastern country
PhD – PhD stands for the Doctor of Philosophy degree which is typically earned after a Master's degree in America
Sami – a European indigenous people
Saudi Arabia – a country in the Middle East
Singapore – a country in Southeast Asia
South Africa – a country in the continent of Africa
Tokyo – the capital of Japan
Uzbekistan – a Central Asian country
Washington D.C. – the capital city of the United States of America, it is not in a state
Ulaanbaatar – the capital of Mongolia
Ulaan Uul – a town in Khövsgöl aimag (province) of Mongolia

Reflections on Grazing and Herding Practices during Communism, the Transition Period, and Democracy

Acknowledgements

I would like to thank Dartmouth College, the Lombard Fellowship program, and the Dougherty Fund for making possible the creation of this work. I would also like to thank my translator/guide Soyloo for her language skills and for providing greater context for the oral history I gathered. Most of all, I want to thank my Darhad sources for collaborating with me in order to help them understand their grazing history and make wise decisions in the future.⁸

Foreword

Bayankhangai is a Darhad Valley user group composed of twenty three families. I interviewed the available members of families old enough to have been herders during communism about herding and grazing practices during three periods: communism, the transition period, and democracy.

In reading this work it is important to remember that the oral history I collected, like all history, is fallible and meaning can be lost in translation, but the sources who participated in this project sought to give me the most accurate information possible, and I aimed to record and compile it as correctly and clearly as I could. Readers should also note that even among small user groups there can be great variation in terms of experience, practice, memory, opinion, etc.

Sources⁹

My sources are listed, with their ages, in the order they were interviewed. Individuals listed together are family and/or were interviewed together.

Gombosuren, 50; Davaajav, 45
Balbar, 41; Gerelee, 41
Munkhbat, 70
Erkhembayar, 51
Davaajav, 63; Moloojoi, 62; Oyuntuya, 30¹⁰
Nyamrenchin, 42

⁸ The author is not responsible for any consequences that come from using this work as a "how to" guide.

⁹ Information given by sources is organized primarily thematically, for cohesion, rather than by source. Sources are acknowledged here rather than in conjunction with the information they contributed.

¹⁰ Oyuntuya, although a child when communism ended, still contributed valuable information.

Communism

Communist Plans

During the communist era, government officials developed plans for grazing and herding animals and for the monthly production of curds and cream, and nomads received salaries for executing those plans. Cattle belonged to the government. People were hired to herd and milk them and were given female and baby goats, but not male goats. Nomads were paid in accordance with how many animals they tended. For example, herding 450 sheep could earn a family 120 tugrik. Nomads earned money for breeding animals, and the highest salary possible was 200 tugrik.

Leadership

During communism there were a few strong leaders whom the masses were expected to follow. The era was marked by a general lack of self-motivation, but the masses were also beneficiaries of a moral education that emphasized principles such as doing hard work and valuing environmentally safe, even if inconvenient, practices. In addition to government officials, nomads whose animals rarely died were selected as bag leaders and remained in their roles until they made poor decisions. If they led wisely, they could remain leaders for life.

Amount of Animals

During communism nomads had fewer animals, particularly sheep, goats, and cows. Still, nomads were supposed to breed a lot. A family entrusted with 100 animals by the government was supposed to have 150 the next year. For this reason, nomads didn't slaughter many animals for meat – even if they had a lot of children to feed.

Grazing

During communism animals grew strong because they were allowed to graze all day, and sheep and goats were allowed to roam freely over night as opposed to being kept in corrals. Naturally, as a result of having more space, they grew fatter. Nomads would change grazing locations frequently, moving four times during the summer or moving both to close or far new spots approximately every two weeks and seasonally to allow the land to recover. To further protect the land, only two or three families would graze in one place. Nomads would carefully make trails to grazing pastures and move to new pastures by following old trails so that the land wasn't damaged. Because of careful grazing practices, nomads were able to cut twenty tons of grass per year.

Otor

Otor is a practice that occurred during spring and again in late August when the grass is especially high. During that time nomads abstain from milking their animals so that they can graze unbothered and get fat for rest of year. The grazing takes place for ten to fourteen days far from nomads' homes where grass is plentiful and is uninhabited. Simply shepherding animals out to graze during the day and returning with them to one's home each night isn't sufficient. Nomads see the tradition of otor as being important to preserve during democracy. All people practiced otor during communism though people tend not to do it now because of the inconvenience.

Labor

Herding and grazing animals during communism was labor intensive. The different types of animals were herded separately from each other, requiring one person to herd sheep and goats and another to herd cattle in a different location. Some shepherds even herded grown cattle separately

from their calves. Animals were milked twice a day. Children worked during their school vacations, and some nomads remember unhappily that there was no day of rest. Still, the government rewarded those who worked hard and allowed people one to two year periods of rest.

Milking

During communism there was more milking and production of dairy products – particularly of sheep. Goats were milked primarily in the autumn.

The shepherd's day began at sunrise. The first chore was herding which lasted until 1:00 when ewes would be milked. In the evening the lambs and sheep would be herded separately and then brought home.

The Transition Period

During the transition period, which began after communism fell in 1990, livestock ownership was privatized. Each family fended for itself. Some nomads say that until 1993 most people obeyed the old communist plans, grazing where the communists had dictated, migrating frequently, and using yaks and camels instead of cars. After 1993 few people continued to follow communist practices since they were no longer compulsory. Other nomads say they were not used to being self-motivated. Some nomads believe the people wasted the first two years of the transition period by waiting for a leader to direct them and not valuing unsupervised hard work.

Democracy

Grazing

Nomads currently migrate only seasonally which leads to overgrazing and retards the growth of grass. Some nomads migrate only nominally – moving four times a year but only three kilometers each time, meaning they essentially live and graze their animals in the same place year round. Overgrazing is further exacerbated by twenty to thirty families living together in one place.

Overbreeding has three causes. Nomads raise two to three times more animals in democracy than they did in communism in order to earn money in the capitalist economy. (Many nomads heavily breed goats for cashmere although goats, because they eat the roots and not just the tips of grass, have grazing habits that are more damaging than those of other animals.) Thus, goats destroy more land. Overbreeding is also linked to a lack of accurate information regarding the time needed for grass to regrow and the belief that the bounty of nature is endless no matter how nature is treated. Overbreeding is linked to overgrazing.

Overgrazing affects most of the land, resulting in nomads being able to harvest only a maximum of five tons of grass per year. Decisions that lead to overgrazing are seen as reflecting a lack of moral education. Nomads believe that people should treat the land with kindness and thoughtfulness, migrating ten to twenty kilometers in order to protect it from harm. Many nomads say that poor grazing practices are due to the absence of communist strictures; others say that democracy cannot be blamed for the poor decisions of individual herders. Ultimately, herders are responsible for the choices they make regarding grazing.

Milking

Some nomads milk their cattle twice a day, while others only do one sunrise milking. Sheep are milked only one month a year, from the tenth of June until the tenth of July as during this time the grass is beginning to grow which contributes to milk of high quality. For the remainder of

summer sheep are allowed to get fat and strong for the rest of the year. Some nomads don't milk sheep at all.

Herding

Individual families often have different herding habits (routines). Each family does its own herding, often guiding animals to certain pastures at 10:00 am and bringing the animals back home at 1:00 pm. Animals are frequently allowed to spend most of the day in the same place. At night sheep and goats are kept in corrals to protect them from thieves and wolves. It's also best to herd cows and calves in opposite directions to prevent calves from drinking too much of their mothers' milk. Nomads say it's better to actively herd cattle and other animals than to merely follow them as people often do in democracy.

Bayankhangai

Bayankhangai has undertaken many projects and has developed its own grazing and organizational plans in lieu of those once provided by the communist government. Under the guidance of the group's founder and leader, Nyamrenchin, and BioRegions founder and president Clifford Montagne, the user group built a fence to shield its winter pasture from grazing so that it could feed animals at a later time or supplement the extra grass the government donates in the case of emergencies. Another practice Bayankhangai is fostering is favoring fewer but good, strong animals instead of raising many animals of a lower quality.

Nyamrenchin says people should base the amount of animals they raise on the number of people in their families thus diversifying their labor. For example, a family of five could have two of its members earn money, two herd animals, and one milk animals. Having all the members of the family try to do all these tasks is wasteful, in his opinion. He believes in the division of labor. A family following his model shouldn't have more animals than three people can care for – perhaps no more than three hundred. These animals would provide the family with food – primarily dairy. Two money earning females could cross stitch or embroider while money earning males could carve wood or make furniture.

Nyamrenchin would prefer that families raised fewer goats, but, as goats are private property, he cannot stop people from raising large numbers of them. He feels the people need a profitable alternative to goats. The government recognizes how goats damage the environment and is helping to limit their impact by cutting the price of cashmere in half.

Generational Differences

Nomads participate in Bayankhangai differently depending on their age and inclination. Young people tend to be more independent and to make decisions on their own while older people remember how to work together effectively. Some elders say that young people don't listen, i.e., that if the group makes plans to cut grass together, young people will do it individually. Other nomads say that some of their peers don't pay attention to their particular grazing practices, leaving the burden of grazing responsibly to be shouldered by others.

Herding Traditions

Nomads see the future of grazing and herding in the past – not in the practices of the communist era but in their own traditions. Traditions such as otor, grazing different animals in different spaces (although goats and sheep may graze together), rearing animals selectively, killing weak animals that won't survive the winter rather than keeping them just for the sake of having large herds, and not overbreeding predate communism and have roots in Mongolian culture.

Бичигдсэн гол

Агуулга

Тува ястан	52
Дархад ястан	65
Америкт байгаа Монголчууд	78
Төгсгөлийн үг	94
Үгсийн тайлбар	95
Социализмын үе, социализмаас ардчилалд шилжих шилжилтийн үе, ардчиллын үеийн бэлчээр болон мал маллагааны тухай бодол эргэцүүлэл	96

Талархал

Энэхүү ажлыг хийх бололцоо олгосон Дартмаутын коллежын Ломбардын нийгэмлэгийн хөтөлбөр болон Дагэртын санд баярлалаа.

АНУ-ын Монтана мужын Их Сургуулийн Биорегион-Эгч Дүү Орнууд төслийн хамт олон миний Монгол руу хийсэн аялалд бүх талаар тусалж, орчуулагч олох, Баянхангай нөхөрлөлтэй холбож өгөх зэргээр тусалсанд маш их баярлалаа. Мөн миний цуглуулсан энэ бүх гайхамшигт аман яриануудыг олох, орчуулахад тусалсан хөтөч, орчуулагч Эрдэнэбилэгийн Соёлмаад баярласнаа хэлмээр байна.

Шэл Шэвэринхаус болон Чойжилжавын Даваадулам нарт Америкт амьдарч байгаа Монголчуудтай холбоо тогтоож ярилцлага авахад тусалсанд баярлалаа. Мөн миний энэ бүтээлийг хянасан Жүди Хэмкэрт баярлалаа. Бүхнээс илүүгээр, өөрсдийн гайхалтай соёл ёс заншлыг мөнхлөн үлдээхэд тусалж надтай хамтран ажилласан Тувачууд, Дархадууд болон Америкийн Монголчууддаа маш их баярласнаа илэрхийлье.

Өмнөх үг

Эртний Монголын ёс заншилд голууд тэнгис далайд цутгадаг гэсэн төсөөлөлтэй байсан ба орчин үед голуудыг ариун нандин бөгөөд амьдралын эх булаг хэмээн үздэг. Энэ номыг *Бичигдсэн гол* гэж нэрлэсэн учир нь уламжлалт мэдлэг, итгэл үнэмшил, амьдралын хэв маяг зэрэг тасралтгүй үргэлжлэх мэдээллүүдийг агуулсан юм.

Номын агуулга бол Монголын жижиг хоёр нүүдэлчин ястан болох цаатан малчид

Тувачууд¹¹ ба Дархад¹² ард түмний социалист нийгэм задран унасанаас хойш барагцаалбал 20 жилийн дараах үеийн ёс заншлын тухай бодол эргэцүүлэл. Эдгээр ард түмний тухай эргэцүүлэл өнгөрсөн үеийн толинд биш харин өнөө үеийн Барууны соёлын үзэл баримтлалууд тэдний амьдралд нөлөөлж байхад нэг хэсэг үед сүйрч байсан эрхийг сэргээх өөрчлөлтийн үед амьдарч буй хүмүүсийн бодол эргэцүүлэл, Чингэс хааны үед үүссэн тэр харгуйг даган урсгал ус мэт өөрчлөгдөж буй бүлэг хүмүүсийн тухай эргэцүүлэл. Мөн энэ номонд Америкт амьдардаг монголчуудын амьдралын туршлагын тухай өгүүлсэн ба даяарчиллын нийгэмд амьдарч буй монголчуудын тухай мэдээлэл, өөрийн орны соёлд тэдний нэгтгэхийг хүсэж байгаа болон хүсэхгүй байгаа Барууны нийгмийн үзэл баримтлалуудын тухай хийж буй шийдвэрүүд шиг Барууны ертөнц Монголд¹³ байгаа монголчуудад эх үүсвэр болно хэмээн тэд итгэдэг.¹⁴

Бичигдсэн голыг бичихдээ би Монголын хойд хэсгээр аялахдаа ярилцлага хийсэн малчид, уламжлалт эмчилгээний эмч, гар урчуудын мэддэг хийгээд уламжлагдан өвлөгдсөн бүх мэдээлэлүүдийг нэгтгэж уламжлалт соёл зан заншлыг агуулсан угсаатны зүйн лавлах бичиг бичихийг, мөн хойд нутгийн монголчуудыг Америкт байдаг нутаг нэгтнүүдийнхээ амьдралыг харах боломж олгох цонх хийхийг зорьсон билээ.¹⁵

Миний номны гол баатрууд бол Тува ба Дархад хүмүүс бөгөөд та бүхний байнгын хүсдэг уламжлалаа ирээдүйд хадгалан үлдээхэд туслахын тулд энэ номыг бичлээ. Мөн гадаадынханыг энэ номыг уншиж танай орны гайхамшигт соёлын тухай улам ихийг мэдээсэй хэмээн хүсч байна.

Үүнийг уншихдаа миний цуглуулсан эдгээр түүх ярианууд бусад бүх аман түүхүүдийн адилаар зарим зүйлүүд нь бодит бус байх эсвэл орчуулгын явцад зарим утга санаа алдагдсан байж болохыг санах нь чухал юм. Гэхдээ энэ төсөлд оролцсон хүмүүс хамгийн үнэн зөв мэдээлэл өгөхийг эрмэлзэж, би чадлынхаа хэрээр зөв бодитой бичиж тэмдэглэж, эмхэтгэхийг зорилоо.

Мөн жижиг ястан хэдий ч итгэл найдвар, амьдралын хэв маяг, үнэ цэнэ, өнгөрсөн түүхээ санан дурсах мэтээр цаг хугацааны олон үед хамааралтай болохыг ойлгох буйзаа. Энэ ном нь Дархад, Тува, Америкт байгаа Монголчуудын уламжлалт соёлын нийлмэл цогц боловч эдгээр ястан үндэстэн бүр тус тусдаа давтагдашгүй өв соёлтой билээ.

Олон төрлийн соёл заншил холилдон зохиолч би Аниунвийяа (Чироки) буюу уугуул америк, америкийн индиан хүний хувьд Америкийн Индианчууд ба Дархад, Тувагийн соёл ёс заншлын хооронд адил төсөөтэй зүйлүүд байгааг ажигласан юм. Америкийн Индианчуудад (тэд омог аймгийн хувьд өөр байдаг) Тува ба Дархад хүмүүстэй адил зүйлүүд нэлээд байдаг. Тухайлбал ариун ургамал шатааж биеэ болон эд зүйлсээ ариутгаж утах, ариутгасан хэнгэрэг цан гэртээ байлгах, ан амьтан агнахдаа өршөөл гуйх, бөө, ардын эмч бариачаас тусламж авах, гар урлал хийхдээ сайн сайхан зүйл бодож оюун санааны сайн зүйлсийг тэр зүйлдээ шингээх гэх мэт.

Түүнчлэн эдгээр гурван ястангууд уламжлалын дагуу юмс үзэгдлийг мөчлөгтэй хэмээн боддог ба ургамал амьтан, голууд, байгал дээр байгаа бүх амьд амьтад сүнстэй байдаг

11 Монголын тува цаатангууд баруун ба зүүн тайгад амьдардаг ба би энэ ажлаа баруун тайгад хийсэн.

12 Би Рэнчинлхүмбэ сумын болон Баянхангай нөхөрлөлийн дархад хүмүүстэй ярилцлага хийсэн.

13 АНУ-д амьдардаг монголчуудыг Монголын Америкчууд гэж бичсэн ба тэд тэнд хууль ёсоор эсвэл хууль бусаар амьдардаг, тэд Америкийн оршин суугч мөн эсэх, тэд тэнд байнга үлдэх эсвэл Монголд эргэж ирэх эсэхийг бичээгүй болно

14 Миний ярилцлага хийсэн Америкт байгаа Монголчууд Сан Франциско ба Окландын зэргэлдээ байдаг хөрш хотуудад буюу Бэй хэмээх монголчууд олноор амьдардаг газарт амьдардаг. Энэ газар Калифорн мужид байх ба АНУ-ын мужууд хоорондоо газар нутгаар зааглагдана.

15 Энэ бүтээлийг аргачлал болгон хэрэглэсэнээс гарч болох ямар нэгэн үр дагаврыг зохиолч хариуцахгүй болно.

бөгөөд хүмүүстэй таарамжтай амьдрахыг хичээж, байгалийн бусад хэлбэр, сүнслэг ертөнцөд итгэдэг.¹⁶ Хэрэв би Америкийн уугуул иргэн биш байсан бол Тува, Дархад соёл заншлын хэд хэдэн онцлог зүйлсийг асууж мэдэхгүй байх байлаа. Миний өв соёл надад энэ хүмүүстэй ярилцлага хийн бичиж авах, илүү дотно харилцах бололцоо олгож энэ нутгийн уугуул иргэдэд тэтгэлэг олох хэрэгцээг өөр орны уугуул иргэн би хийх хэрэгтэй гэсэн миний итгэл найдварыг хурцалж өгсөн юм.

Харамсалтай нь Америкийн уугуул иргэд ба Монголчууд аль аль нь газар нутгаа булаалгах, ариун догшин газрыг нь уул уурхайн үйлдвэрлэл сүйтгэх, хавдар өвчний өвчлөл ихсэх, Америкийн колончлолын үед (Америкийн уугуул иргэдийн тухайд) ба социализмын үед (монголчуудын тухайд) шашин шүтэх эрхийг нь хэлмэгдүүлэх зэрэг олон асуудлуудтай тулгардаг. Дэлхий дээр байдаг бүх эртний уламжлалт үндэстэн Тува, Чироки, Химба, Сами ард түмнүүд олон ижил чанартай бөгөөд мөн олон ижил асуудалтай нүүр тулна. Бидний олонх маань “орчин үеийн” байх буюу Барууны эсвэл даяарчлагдсан гэсэн утгатай худал ярихыг манлайлж баруунжих ба даяарчлал нь зайлшгүй гэж үздэг. Бид бүгдээрээ уламжлалаа үргэлжлүүлэхийн төлөө мөн энэ дэлхийд ирээдүйд бидэнд заналхийлж болох бүхний эсрэг байх арга замуудыг мэдэхийн төлөө их ажилладаг.

Хүчирхэг байхын тулд, ирээдүйгээ тодорхойлохын тулд бид хамтран ажиллах нь чухал гэсэн миний бодлыг Монголд өнгөрүүлсэн энэ цаг хугацаа баталсан юм. Бидний соёл ёс заншлын голууд нийлж урсах үед бид хүчирхэг тэнгисийг байгуулна гэдэгт би итгэдэг.

Зарим мэдээлэлд жишээлбэл “шашин”-ы тухай хэсэгт Тува, Дархад ястан ариун нандин ба шашны бус гэсэн бүлгүүдэд хатуу хуваагдаагүй байдаг. Монголын ба бусад уламжлалт соёлуудын зарим зүйлүүд хоорондоо нэгдсэн байдаг.

16 Энэ номыг бичихэд тусалсан манай байгууллага тодорхой орон нутгийн чанартай бүлгүүдэд уугуул иргэдийн бодол санааг Барууны ажлын хүрээнд албадан оруулдаг.

Нэгдүгээр хэсэг Тувачууд

Оролцсон тувачууд¹⁷

Оролцсон хүмүүсийн нэрс, тэдний нас, мөн энэ дарааллаар ярилцлага өгсөн болно. Нэр нь хамт бичигдсэн хүмүүс гэр бүл, эсвэл ярилцлагыг хамтдаа өгсөн юм. Энд жагсаалтанд Дархад бүсгүй Бямбасүрэнгийн нэр байгаа. Учир нь тэр Тува бөөгийн эхнэр ба цаатангуудтай амьдардаг учир түүний өгсөн мэдээлэл бол Тувагийн тухай юм.

Монголчууд голдуу өөрийн нэг нэрээ хэрэглэдэг ба гэр бүлийн нэр хэрэглэдэггүй. Тэд өөрийн нэг нэрээ хэрэглэдэг хэдий ч бичгийн болон албан ёсны баримтанд эцгийн нэрийг хамт хэрэглэдэг.

Баяндалай 53 настай
Эрдэнэчимэг 46 настай Оюунбадам 38 настай
Бямбасүрэн 36 настай
Баяраа 55 настай
Нагвасүрэн 25 настай
Шархүүхэн 60 настай
Санжаа 58 настай
Дэнхэр 47 настай Атармаа 44 настай
Шонхор 38 настай
Отгон 45 настай Зоригт 41 настай
Өлзий 73 настай Олзвой 40 настай
Дэлгэрдалай 32 настай Болорцэцэг 26 настай
Ганзориг 53 настай Эрдэнэчимэг 51 настай
Гоост 62 настай
Баасанхүү 37 настай

Өнгөрсөн ба одоо үе

Түүх

Чингис хааныг хамгийн том, хөрш зэргэлдээ улсуудыг хамарсан эзэнт гүрэн байгуулахаас өмнө Уйгурчууд Азийн хаант улсыг захирч байсан. Тэдний омог Цэнхэр сувд болох Байгал нуурын орчимд цугларсан үе манай эриний өмнөх 300 жилд тэдний түүх эхэлсэн ба энэ үеэс тэдний соёл ёс заншил дэлхий дахинд хадгалагдан үлджээ. Уйгуруудын хойч үе Вашингтон мужийн интоорын моддын доогуур мөн Хятадын Бээжингийн Цагаан хэрмийн доогуур зугаалж, Узбект ан хийж, Пакистанд худалдаачидтай үнэ хаялцаж, Орост мөсөн дээр гулгаж, Токиод хурдан галт тэргэнд суугаад л. Сибирийн доод хэсэгт нуураас холгүйхэн тэдний өвөг дээдэс үүссэн газарт Уйгурын хойч үе амьдардаг ба тэднийг Тувачууд гэж дууддаг, тэд цаа буга малладаг.

Монголын Тувачууд Оросын Тувагийн Бүгд Найрамдах Улсаас гаралтай ба 1944 онд Орос тусгаар тогтносон Тува улсыг өөртөө нэгтгэсэн тэр үед Тувагийн жижиг

омог салан тусгаарлажээ. Хоёр өөр улсад амьдарч байгаа болохоор зарим гэр бүлийн гишүүд бие биеэсээ хол байх бөгөөд зорчих эрхгүйгээр өөр хоорондоо зочилж очих боломжгүй. Одоогийн байдлаар 60 хүрэхгүй тооны Тува гэр бүлүүд Монголд амьдарч байгаа ба тэд цус ойртохоос сэргийлж өөр үндэстэнтэй гэрлэх шаардлагатай болдог. Гадны судлаачид Тува улсын нутагт ойролцоогоор хоёр зуун мянган тувачууд байдаг гэдэг ч Монголын тувачууд дэлхийд зургаан сая тувачууд байгаа буюу бид их хүн амтай ястаны нэг хэсэг гэдэгтээ итгэлтэй байдаг. Бүх Тувачууд цаа буга малладаггүй гэдгийг Монголын Тувачууд мэддэг ба тэдний орос Тува хамаатан садангууд ямар уламжлалт ёс заншлыг үргэлжлүүлэх юм бол доо гэж гайхдаг. Орос Монголын хооронд хил үүсэхээс өмнө тувачууд хүчирхэг байсан ба тэд соёл ёс заншлын хувьд хоорондоо илүү холбоотой байжээ.

Уламжлалт ёс заншлын өөрчлөлт

Тувачууд бол эртний уламжлалтай хүмүүс боловч энэ нь тэд хувиршгүй гэсэн үг биш юм. Цаг хугацаа өнгөрөхийн хэрээр тэдний соёл заншил өөрчлөгдөж том үндэстэнтэй харилцан оршихын зэрэгцээ амьдрах арга зам, амьдралын чухал үнэ цэнээ хадгалсаар иржээ. Магадгүй тэд малын арьсан хувцсаа Барууны хувцсаар сольж, торгон дээл сонинчирхан өмсөж болох ч тэд нүүдэлчин амьдралын хэв маягаа энхрийлэн хайрлаж, өвлүүлэн хадгалахыг хүссэн учраас зууныг алгасан үлдээж чадсан билээ.

Социалист удирдлагын нөлөөгөөр 1950-1960-аад оны үед тэдний амьдралд гарсан өөрчлөлт болон хотын хүмүүс яаж амьдардагыг сайн мэдэх болсон зэрэг нь тэдний амьдралын хэв маягын гол өөрчлөлт болсон гэж ихэнх тувачууд боддог. Энэ бол ор, зурагт, радио энэ зуунд анх шинээр гарсан үе байв. Хүмүүс тулгын гурван чулуутай ил гал дээр хоол хийхээс татгалзаж тогоогоо дээр нь тавьж мод түлдэг зуухтай болсон ба хусны үйс Тувагийн нийгмийг доройтуулах үүрэг гүйцэтгэж эхэлсэн. Хусны шүүс тосдог хувин төмөр хувингаар солигдов. Урцны унинаас зүүлттэй хусны үйсээр хийсэн дүүжин өлгийд нялх хүүхдүүд унтах нь ховордлоо. Хамгийн гол нь бүтэн нэг үеийн өмнө өвөл урцаа бүтээдэг малын арьсыг, зундаа борооноос хамгаалдаг хусны үйсийг бэржээнтэн бүрээсээр сольж урцаа бүтээдэг болжээ. Хусны үйсээр урцны бүтээлэг хийхдээ эхлээд хус модноос үйсийг нь хуулж аваад дараа нь буцалгаж зөөлөн болгоод даавууны дотор барьж оёдог. Бэржээнтэн бүрээс худалдан авах нь дээрх гар ажлыг хөнгөлсөн юм.

Социалист нийгэм 1990 онд задран унахад Тувагийн соёл заншил дахин нэг удаа аажмаар өөрчлөгджээ. Социализмын үед цаатангууд төр засагт албан ёсоор харьяалагдаж цаа буга хариулаад цалин авдаг байсан учраас амьдрал тэр үед одоогийнхоос дээр байсан гэж зарим тувачууд үздэг. Бусад нь ардчилалыг дэмждэг. Аль ч төр засаг удирдсан хамаагүй Тувагийн соёл заншил эргэлзэх зүйлгүйгээр шинэчлэгдэн хувирсаар байх болно.”Залуу үеийнхэний тал хагас нь бидний амьдралын замыг үргэлжлүүлнэ, нөгөө хагас нь өөрчлөгдөнө гэж би боддог. Мөн ямар ч хүн бусдыгаа өөрчлөх гэж илүү ихээр ятгалаа гэсэн ч мэдээжээр бидний уламжлал үргэлжлэх болно, гэхдээ урцнаас гэрт нүүж орох мэтийн зарим өөрчлөлтүүд гарна” гэж Ганзориг сануулан хэлдэг.

Онцгой нэгэн ястаны ба том үндэстэний иргэний хувьд Тувачууд Монголчуудын нэгэн адилаар олон өөрчлөлтүүдтэй нүүр тулгардаг.

Нийгэм улам ихээр Баруунжиж байгаа шиг өсөн нэмэгдэж байгаа уул уурхайн хэрэгцээ, хүрээлэн буй орчны өөрчлөлт ихсэх зэрэг бэрхшээлүүд гарна. Тэд шинэ өөрчлөлтүүдийг хүлээн авахаас айхгүй ч тэдний соёл ёс заншил хэр зэрэг алдагдсаныг Ганзориг мэдэхийг хүсэж байна. Тэр “жишээлбэл бидэнд үндэсний уламжлалт олон төрлийн хувцас байсан боловч би мэддэггүй. Эдгээрийн тухай би ахмадуудаасаа асуух хэрэгтэй байсан юм. Магадгүй бид номноос эсвэл өвөө эмээгээсээ асууж сурах хэрэгтэй”

¹⁷ Энэ бүлэгт ба Дархад, Америкийн Монголчуудын тухай хэсэгт байгаа мэдээдэллийг хувь хүн тус бүрээс биш, бүлэг хүмүүсээс сэдэвчилж авсан. Энд оролцсон хүмүүс өгсөн мэдээдэлтэйгээ холбоотой болно.

гэж ярьсан юм. Тувачууд тэдний соёл заншлаас алга болсон зүйлүүдэд харамсдаг бөгөөд тэд ирээдүйд өв соёлынхоо бусад зүйлсийг алдахыг хүсэхгүй байгаа.

Соёл ёс заншил

Нэр

Монголын Тувачуудыг голдуу “Цаатан” гэж нэрлэдэг ба цаатан гэдэг нь цаа бугыг дагадаг хүмүүс гэсэн утгатай. 1950-иад оны үед арьс өнгөөр доромжлогдон энэ нэрийг авчээ. Тува биш хүүхдүүд сургуулийнхаа Тува хүүхдүүдийг тэдний соёл заншлыг элэглэн шоолж энэ нэрээр дууддаг байжээ.”Энэ нэрээс бид ичдэг байсан, одоо ч ичдэг” хэмээн Эрдэнэчимэг, Оюунбадам нар хэлсэн юм. Түүнчлэн энэ нэр олон Тувачуудад эвгүй санагддаг. Яагаад гэвэл энэ нэр тэдний түүхийг дордуулдаг. Эцэст нь, Цаатан гэсэн бүгд найрамдах улс хэзээ ч байгаагүй ба цаатан гэсэн энэ үг Тувачуудын төрөлх нутаг болох Тувагийн Бүгд Найрамдах Улстай холбогддог холбоосыг тасалдаг. Зарим Тувачууд бид Монголын бусад ястангуудыг тэдний хариулдаг малын нэрээр нь нэрлэхгүй найрсаг зантай хүмүүс гэж хэлж байлаа. Жишээлбэл тэд нэлээд том ястан болох Дархадуудыг “сарлаг дагадаг хүмүүс” гэж орчуулагдах нэрээр дууддаггүй билээ.

Одоогийн байдлаар “Цаатан” гэсэн нэрээр бусад Тувачууд доромжлуулаагүй байгаа гэнэ. “Бидний цаа буга биднийг бусдаас ялгадаг” гэж Баяндалай хэлдэг. Өөр Тувачууд байдаг, харин манай цаа буга биднийг ийм нэртэй болгосон. Ямар ч Тувачууд өөр нэрээр нэрлэгдээгүй байгаа ба тэднийг гадныхан “Дука” гэж нэрлэдэг.

Нэр өгөх заншил

Монголд анх Тувачуудыг ирэхэд тэд тувачуудыг ялгаварлан гадуурхахгүйн тулд өөрсөдтэйгөө адил болгохыг бага багаар хичээж байсан. Ийм шалтгааны улмаас Тувачуудын эхний үеийн олон хүмүүс Монголд төрж монгол нэртэй болжээ. Тувачуудын онцлог шинжүүд Монголчуудтай маш төстэй болохоор цаатан малчид хүүхдүүддээ тува нэр өгөхгүй байх нь өв соёлоо маргагнахад хангалттай нөлөөлөх байв. Одоогоор Тувачууд хэдэн үе Монголд амьдарсан тул тэд өөрсдийн соёл ёс заншлаа үргэлжлүүлэх итгэлтэй болсон бөгөөд хүүхдүүддээ тэд дандаа тува нэр өгдөг.

Тэд хүүхдүүддээ янз бүрийн байдлаар нэр өгдөг ба заримдаа нэрсийн жагсаалт гарган энэ жагсаалтаас өгөх нэрээ сонгоно. Эсвэл бичигдсэн нэрсээс сугалж тэр нэрийг өгнө. Бусад тохиолдолд хүүхдийн угаалга найр хийсний дараа нэрийг нь өгдөг. Хүүхдүүд эцгийнхээ нэрээр овоглож, энэ овгийн нэр нь тэдний нэрний өмнө байна. Жишээлбэл эцэг нь Жон гэсэн нэртэй, охин нь Сюзан гэдэг нэртэй байхад энэ охины нэр Жон Сюзан болох ба Жон бол түүний овог юм.

Зүйр үгс

Зүйр үгс бол тухайн соёл ёс заншлын цэцэн мэргэн ухаан ба үнэ цэнийг илэрхийлсэн үг хэллэг юм. Тувагийн хоёр зүйр үгийг бичив.

1. Хүн ахтай Дээл захтай (Тувагийн ёс заншлын чухал зүйл бол хүндлэл ба хүмүүс өөрөөсөө ахмад хүнийг “ахаа” “эгчээ” хэмээн хүндлэн дууддаг. Түүнчлэн дээлийнхээ зах, ханцуйг хүндлэх ёстой ба хэрвээ дээлийн эдгээр хэсгүүд дээр гишгэвэл бүдүүлэг хэрэг болно. Мөн дээлээ нөмөрч хэвтэхдээ захыг нь толгой тал руу харуулдаг)

2. Хэн нэгэн хүн байнга залхуурч суувал тэр хүн мөнгө олж чадахгүй. (хэрвээ та дандаа унтаад хэвтээд байвал таны амьдрал аз жаргалгүй болно)

Дуунууд

1. 2 настай цаагаар
Үүстэй Жамсаа руу явцгаая
3 настай цаагаар
Хүүлэг Жамсаа руу явцгаая

2. Тандий ба Саяаны уулсын завсраар
Үлэг-Хэм урсгал гол минь бий
Үргэлж бид бидний нутаг Тувагаа
Санан санан дурсана

3. Хойд Тайга (Сибирь)
Миний нутаг
Уудам онгон хүйтэн газар
Хойд Тайгийн ах дүүгээсээ сураг сонслоо
Тэд сайн сууж байгаа гэнэ

Хойд Тайга
Миний нутаг
Уудам онгон хүйтэн газар
Хойд Тайгийн ах дүүгээсээ сураг сонслоо
Тэд сайн сууж байгаа гэнэ

Би тэднээс сураг сонслоо
Тэд сайн байгаа гэнэ

Эдгээр гурван дуу зөвхөн Тува дуунууд. Эхний дуу нь Тувагийн мал цаа бугын тухай, хоёр ба гурав дахь дуунууд хайр сэтгэл, эх нутгаасаа алс хол байгаа хүмүүсийн төрөлх нутгаа санан тэмүүлсэн тухай дуу юм.

Баяр ёслолууд

Наадам бол Монголын их баяр “эрийн гурван наадам” болох нум сумын харваа, хурдан морьдын уралдаан, бөхийн барилдаан бөгөөд мөн Тувачуудын том баяр юм. Өөр нэг том баяр бол Сарны буюу Билгийн тооллын шинэ жил Цагаан сар бөгөөд Тувачууд энэ өдрийн өглөө ширээ тойрон цугларч хонины махтай баярын зоог барьж тэмдэглэдэг. Есдүгээр сард Цаатан наадам хийдэг ба энэ наадмын тухай 2007 онд гадаадынхан олж мэдсэн байна. Энэ наадмын өдөр ууланд авирах, цаа буга, морины уралдаан, яруу найргийн уралдаан, гар урчууд, сийлбэрчидийн үзэсгэлэн, дуучдын тоглолт болдог.

Гар урлал ба бэлэг тэмдэгүүд

Гар урлал ба гоо үзэсгэлэнт зүйлс бол Тувагийн соёл ёс заншилд чухал үүрэгтэй. Өнгийг ихээхэн анхаарч үздэг. Заримдаа мөнхийн амьдралыг бэлэгдсэн хоорондоо холбоотой очир алмаасуудаар хийсэн оёмол тэмдгээр урцыг чимэглэнэ. Урцын дотор талыг цэцэг хатгамалсан дэрнүүдээр чимэглэдэг. Тува охид эмэгтэйчүүд социализмын үеэс эхлэн хатгамал хийдэг болсон бөгөөд тэд өөрсдөө гараараа хээ хуар зурж дараа нь түүнийгээ битүүлэн хатгамалдаг.

Сийлбэрчид хагсуурга модны үндэсний голын зөөлөн хэсгийг хутгаар ухаж аваад

гаанс хийдэг ба энэ гаансаар тамхи эсвэл хагсуурга модны нунтагыг татна. Мөн тэд цаа бугын унасан эврийг сийлбэрлэдэг.

Намар есдүгээр сард цаа бугын эвэр үсэн бүрхүүлээ хаяж хавар гуравдугаар сард эвэр нь унана. Унасан эврийг авч дээр нь хээ хуар зураад хөрөө хуурай ашиглан сийлбэр хийдэг. Эдгээр сийлбэрээ нутгийн иргэд, жуулчдад зарж борлуулдаг ба гар урлал бүр өөр өөр загвартай. Нэмж хэлэхэд сийлбэр хийх нь тэдний чухал ажил юм.

Тувагийн соёлд гол зүйл бол өнгө. Цэнхэр өнгө нь тэнгэрийн өнгө учраас хүндэтгэлийн өнгө, цагаан өнгө ариун нандин, цэвэр ариун байдал, эхийн сүүг илэрхийлсэн утга төгөлдөр өнгө юм. Хар өнгийг нүгэл хилэнцийн илгээсэн муу сүнсний зэвүүцэл төрүүлдэг гэж үздэг.

Тоонууд

Тувагийн соёл заншилд тодорхой тоонуудыг эрхэмлэдэг. Гурвын тоо бол хүчирхэг тоо гэж үнэлэгддэг бөгөөд тэд хүнд юмыг өргөхдөө тоо тоолж гурвын тоон дээр өргөнө. Зуухтай болохоосоо өмнө тулгын гурван чулуунд гал түлдэг байсан. Долоогын тоо мөн онцгой юм. Бөөгийн хүч чадал нас барснаас нь хойш гурав, долоо, есөн (гуравт хуваагддаг тоонууд) жилийн дараа дахин ирдэг байж магадгүй гэж зарим хүмүүс итгэдэг. Энэ хугацаа нь шинэ бөө хүч чадлыг өвөлж аваад хүч чадлаа хэр зэрэг удаан хадгалах вэ гэдгийг тодорхойлно. Хэрвээ хэн нэгэн хүн бөөгийн хүч чадлыг өвлөж авахдаа бөөг нас барсны дараа гурав, эсвэл долоон жилийн дараа авахад түүний хүч чадал зөвхөн гурав юмуу долоон жилийн дараа дуусна гэж зарим нь үздэг.

Харин есөн жилийн дараа авахад бөөгийн хүч чадал үүрд үлдэнэ.(Гэсэн хэдий ч бөө Гоост гуай өөрийнх нь хүч чадал түүний нас барснаас хойш гурван жилийн дараа эргэн ирнэ гэж тодорхойлсон ба энэ нь түүний хүч чадлыг авсан шинэ бөөгийн хүч гурван жилийн дараа үгүй болно гэсэн үг) Мөн гучин зургаа ба гучин есөн ариун ургамал байхад эдгээр нь гурав дахин үржинэ хэмээн итгэдэг байна.

Нийгмийн бүтэц

Отог аймаг ба тэдгээрийн байршил

Тувачууд отгуудад хуваагддаг бөгөөд тэд бүгд ёс заншлын хувьд ижил, отгууд хэмжээгээр адил. Соёон, Балапш, Үрүд, Хэмжиг, Жоод зэрэг отгуудтай.

Отгийнхоо хүнтэй гэрлэдэггүй, өөр отгийн хүнтэй гэрлээд хоёр талынхаа нэрээр үлдэж гэрлэсний дараа эхнэр юмуу нөхрийнхөө аль алины отогтой нийлж болохгүй. Мөн Тувачууд Баруун ба Зүүн байрлалд Шишгэдийн голоор зааглагдаж хоёр хэсэг хоорондоо ойролцоогоор 100 километрийн зайтай оршино.

Гэр бүл

Олон ам бүлтэй байх нь Тувагийн заншил. Эхнэр нөхөр хоёулаа олон хүүхэдтэй байхыг хүсэх ба хүүхдүүдийн зарим нь гэрлээд эсвэл ажил хийхээр явж отгоо орхих үед доод тал нь нэг юмуу хоёр хүүхэд гэртээ үлдэж эцэг эхдээ хань болж тэдэнд тусалдаг. Хүү охин тэнцүү доод тал нь дөрвөн хүүхэдтэй айлыг хамгийн тохиромжтой гэр бүл гэж үзнэ.

Гэрийн ажлыг хүйсийн байдлаар хуваан хийдэг. Эмэгтэйчүүд гэрийн “доторхи” ажил буюу хүүхдээ өсгөх, хатгамал хатгах, хоол хийх, юм угаах ажлыг гүйцэтгэнэ. Тэдний хийдэг гадаах нэг ажил бол мал саах. Эрчүүд “гаднах” ажил болох мод хөрөөдөж хагалах, ан хийх, цаа бугаа хариулах ажил хийнэ.

Тувачууд хүүхдүүдээ эелдэг, хичээнгүй, хүн хүндэлж хайрладаг, ажилсаг, тууштай,

өөрөө өөртөө үнэнч хүн болгож өсгөн хүмүүжүүлдэг. Сайн хүн найзалж нөхөрлөхдөө амархан байдаг гэж тэд ярина. Олон найз нөхөдтэй байгаа нь зөв замаар явж байна гэсэн үг гэдэг. Тэдний амьдралын үнэ цэнэ, баялаг уламжлал аман яриагаар ирээдүй үедээ өвлөгддөг.

Шашин

Бөөгийн шашин

Тувачууд бөөгийн шашинтай хүмүүс. Энэ шашин бол хүн байгал хоёрын хоорондын харилцаа холбоо гэж тэд тодорхойлно. Гол, нуур, булаг шандуудыг чухалчилж үзэх нь усыг амьдралын эх булаг гэж үздэгтэй холбоотой. Чингэс хаан бөө байсан ба энэ шашныг Буриад, Оросын зарим нутаг, Өвөр Монгол, тэр байтугай Америкт дэлгэрүүлсэн гэж зарим Тувачууд итгэнэ.

Бөө нар бусад шашныг хүндэлдэг байхад социалист төр засаг тэдний итгэл үнэмшилийг зориуд хориглож байв. Тэр үеийн эрх мэдэлтнүүдийн тушаал заавраар хүмүүс овоо болон бусад ариун нандин зүйлсийг устгасанд бөө нар их зовж шаналсан. Социализм бол та нарын аврал учраас бөө нар шашны үйл ажиллагаа явуулж болохгүй гэж эрх мэдэлтнүүд тушаасан ба үүнийг дагаж мөрдөөгүй хүнийг алж устгадаг байжээ. Бөө нар бөөгийн зан үйлээ хийж чаддаггүй байсан тэр үед Ганзоригын аав шөнийн цагаар нууцаар шашиндаа залбирдаг байсан хэмээн тэр дурсан санаж байна.

Бөө нар

Тувачуудын амьдралд бөө нар чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд тэд бөө, удган нар юм. Тэд хүмүүсийг эмчилж, засал хийж, уулс болон өвөг дээдэстэй холбоо тогтоодог. Бямбасүрэн бол Тувагийн бөөгийн ертөнцтэй их дотно холбогдсон Дархад эмэгтэй. Нэг удаа нэг бөө түүнийг нас барсан өвөг эцгийн сүнстэй уулзахад нь тусалсан ба түүний 38 настай нөхөр нь одоо хүмүүст тусалдаг бөө хүн юм.

Бямбасүрэнгийн нөхрийн өвөг эцэг нь бөө хүн байсан. Түүнийг нас барахад түүний цан хэнгэрэг, бусад өмсгөл хэрэглэлийг нь үүрд амгалан нойрсох ууланд тавьсан боловч түүний хүч чадал тэр үед 30 настай байсан Бямбасүрэнгийн нөхөрт өвлөгдөн ирсэн ба тэр бөө болно гэдгээ мэдээгүй байсан. Түүнийг эцэг эх нь ямар өвчнөөр шаналж байгааг нь мэдэж чадахгүй тийм өвчтэй залуу байв. Хэдийгээр бусад хүмүүс бөөгийн шүтлэгтэй байсныхаа төлөө социалист эрх мэдэлтнүүдэд алуулахаас айдаг үе байсан ч түүний эцэг эх түүнийг өвөг эцэгт нь өгсөн бөгөөд тэр бөө бөөлөх ёслолд суралцаж чадсан. Гэсэн хэдий ч эцэг эх нь хүүгээ нэг өдөр бөө болно гэж төсөөлдөггүй байв.

Бямбасүрэнгийн нөхөр өвөг эцгээ нас барахад дахиад өвчилсөн бөгөөд энэ өвчний шалтгаан нь өвөг эцгийн хүч чадал түүний биед орохыг хичээж байсан явдал юм. Тэр үүнийг эхлээд ойлгохгүй байсан тул Улаан-Уул сумын эмч нарт үзүүлсэн боловч тэд түүний өвчнийг оношилж чадсангүй. Эмч нар түүнийг Мөрөн явж эмнэлэгт үзүүлэхийг зөвлөсөн боловч тэр яваагүй гэнэ. Тэгээд тэр өөрийгөө үнэндээ өвчтэй биш, ердөө өвөг эцгийнхээ бөөгийн хүч чадлыг өвөлж авч буйгаа ухаарсан ба энэ бол түүний үүргийг биелүүлж эхлэх цаг болсон байлаа.

Бөөгийн хүч чадал хэзээ ч зүгээр алга болдоггүй учир дандаа хэн нэгэн хүн өвөлж авдаг. Энэ хүч чадал голдуу дараагийн хойч үед очдог боловч зарим хүмүүс үе алгасаж очдог гэж хэлдэг. Бөө бүхэн хүүхэдтэй байх хэрэгтэй ба тэгээд тэдний ач нар бөөгийн хүч чадлыг нь авч чадна. Гэхдээ бөөд үр хүүхэд байхгүй бол бөөгийн хүч чадал өөр нэгэн хамаатанд очдог гэж Бямбасүрэн боддог. Түүний нөхөр өвөөгийнхөө хүч чадлыг авахдаа бөө Гоост гуайн заавар зөвлөгөөг авч бөөгийн ур чадварыг хөгжүүлжээ.

Тэр амьтдын сүнстэй холбоо тогтоох үед шар шувуу, баавгай, бугын дуу авиагаар ярьж, эрэгтэй эмэгтэй өвөг дээдэс нь түүгээр дамжуулан ярихад тэдний дуу хоолойгоор ярьдаг. Тэр сард нэг удаа бөөлж, мөн хүмүүст түүний тусламж хэрэг болох үед, зарим нэгэн тодорхой өдрүүдэд өвөг дээдэстэйгээ уулзаж бөөлнө.

Бямбасүрэнгийн хэлснээр Тувачуудад эмч нар, бөөгийн аль алиных нь тусламж хэрэгтэй байдаг. Эмч нарын эмчилж чадахгүй байгаа монгол болон зарим гадаад хүмүүсийг бөө нар эдгээдэг. Яс хугарах ба бусад гэмтлийн үед эмч нарын тусламж хэрэгтэй байдаг боловч хэн нэгэнд ямар нэгэн ойлгомжгүй асуудал үүсэхэд бөө тэдэнд тусалдаг байна.

Бөө нар хүмүүст туслахдаа байгалиас гаралтай тодорхой эд зүйлсийг ашигладаг. Тэд бөөлөхийн өмнө хийдэг угаалгын ёслолдоо хэрэглэх усыг ариутгахдаа хатааж нунтагласан цэцэгс ариун бөгөөд цэвэр байдаг тул усандаа хийж хэрэглэнэ. Бөөгийн цан хэнгэрэг ба бусад хувцас хэрэглэл их чухал юм. Тиймээс Бямбасүрэн нөхрийгөө эзгүй байхад тэдгээр зүйлүүдийг орхиж болохгүй. Яагаад гэвэл эдгээрт хүн хүргүүлэхгүй байх ёстой учраас тэр харж байх үүрэгтэй ба бөөгийн эдгээр зүйлсийг урцныхаа хамгийн хүндтэй ариун хэсэгт байрлуулна. Бөөгийн цанг согооны арьсаар хийдэг. Бөө бөөлөхөд цан хэнгэрэг тэднийг хөх тэнгэртэй холбож, цанг хийсэн амьтны арьсаар дамжин бөөгийн онгон бууж ирдэг. Бөөгийн өмсгөлийг цаа бугын арьсаар хийж могойн арьс болон модоор чимэглэнэ.

Бямбасүрэнгийн нөхөр хүч чадал онгоноо хүндэлдэг учраас жуулчдад бөөлдөггүй бөгөөд хэрвээ тэр үүнийг хийвэл хүч чадал нь үгүй болно гэж үздэг байна. Түүнчлэн, тоглоом мэт үзэж шүтээнээ бузарлах ямар нэг буруу юм хийвэл тэр олон түмний уур хилэнг хүртэх болно. Заримдаа хүмүүс бөөгийн шашныг буруугаар хэрэглэж гэм нүгэл хийх явдал гардаг. Бямбасүрэн хүмүүс бөө дээр ирэхдээ шоу үзэх гэж ирэхэд дургүй бөгөөд харин жинхэнээсээ тусламж хүсэж ирсэн хүмүүст туслах нөхрийгөө хараад баяртай байдаг.

Нэгэн бөөгийн тухай

Эцэг эх нь Монгол руу цагаачлахаар шийдсэний яг дараа 1947 онд бөө Гоост төржээ. Тэр үед Тувачууд цөөхүүлээ, Дархадуд тооны хувьд нэлээд илүү байсан болохоор тэд Дархад ястаны зүгээс ихээхэн дургүйцэлтэй тулгарсан. Тувачуудад хувийн мал хөрөнгө байхгүй байсан учраас амьд үлдэхийн тулд Дархадудад ажиллахаас өөр аргагүй байжээ.

1977 онд Гоостын амьдралд өөрчлөлт гарчээ. Түүний аав бөө байсан бөгөөд нэг өдөр хүүгээ суулгаад түүнд зориулж бөөлсөн. Маргааш нь Гоост өөрийгөө шинэ хүч чадалтай болсоноо мэджээ. Ингээд түүний гэр бүлийн есөн үеийн бөө нар шиг тэр мөн бөө болсон. Түүнээс хойш гучаад жил түүний тусламжийг хүссэн хүмүүсийг эмчилсээр иржээ.

Хэрвээ та надад итгэвэл та эдгэрэх болно. Та итгэх хэрэгтэй-Гоост

Гоост хүмүүсийг эдгээхдээ бөөлж, бас мөнхийн ногоон ариун арц агуулсан гучин зургаан ургамлын холимогыг хэрэглэнэ. Бөөлөхийн өмнө тэрээр “бөөгийн хоёр нүд” хэмээн өөрөө нэрлэдэг Долоон бурхан одонд мөргөж залбирдаг. Түүний бөөлөх нь их хүндэтгэлтэй бөгөөд тодорхойлж хэлэхэд хэцүү юм. Алтан гадас од бөөгийн эмчилгээ хийхэд бас их чухал. “Хэн нэгний амьдралд муу зүйл тохиолдвол би түүнийг хардаг” гэж тэр хэлэх ба “муу зүйл зайлах болно” гэдэг. Эмчлэхээс гадна түүнд өөр чадварууд байдаг. Жишээлбэл, хүн зочилохоор ирж буйг шувууд түүнд хэлэх гэх мэт.

Тэр гайхалтай чадвартай ч даруу төлөв хүн. Авьяаслаг хэдий ч хэзээ ч өөрийгөө бүхнийг чадна гэж боддоггүй. Ухаалаг хэдий ч бүхнийг мэднэ гэж ов заль гаргадаггүй. “Энэ үнэн эсэхийг би мэдэхгүй, хүмүүс ярихдаа бурхан дэлхий ертөнцийг бүтээсэн гэдэг. Хүмүүс яаж залбирах хэрэгтэйг би мэдэхгүй. Хүн нас барсаныхаа дараа хаашаа очдогыг

би бас мэдэхгүй. Би бол лам биш, би бол бөө хүн” гэж тэр ярина. Гоост гуай дундыг баримталдаггүй хатуу зантай хүн ба Улаанбаатрын хуурамч бөө нар шиг хүмүүсийн хүссэнээр нас барсан хүний сүнсийг дуудаж чадахгүй гэнэ.

Мөн тэр түүний туслалцаа хэрэг болсон хүмүүсийг ялгаварлаж харьцахыг хүсдэггүй. “Тувачууд, Америкчууд, Монголчууд-бид бүгдээрээ хүн. Энэ бол миний зарчим” гэж тэр ярина. Иймээс ч тэр өөрөө арга цусны даралт ихдэх өвчтэй байсан хэдий ч аудитм гэдэг мэдрэлийн өвчтөй хүүхдээ эмчлүүлэхээр Америкаас ирсэн хосод туслахаас татгалзаагүй юм. Тэр хүүхдийн эцэг энэ явдлын тухай дурсамж ном бичиж хэвлүүлсэн боловч ном бичиж байгаа тухайгаа Гоост гуайд хэзээ ч хэлээгүй байжээ. “Миний тухай номонд бичсэн байсныг энэ тухай чи надад хэлж буйтай адилхан гадаадын хүмүүс энд зочилж ирээд хэлэхэд л би зөвхөн мэдсэн” гэж тэр хэлсэн юм. Энэ ном алдартай болсон учраас Улаанбаатарт зарим нэгэн хуурамч бөө нар Гоост хэмээн худал хэлж жуулчдад хуурамчаар бөөлөөд мөнгө олж байна. Түүний эмчилсэн хүүгийн эцэг эх хүүхдийнхээ эрүүл мэндийн байдлын талаар түүнд мэдэгдэж хүүгийн зурагнуудыг илгээж байна гэж амласан боловч Гоост гуай одоогоор аваагүй байгаа.

Тэр эцэг эхийн зан чанарыг үл харгалзан хүүхдийнх нь сайн байгаа эсэхийг Гоост гуай сонирхсоор байлаа. “Тэд намайг мартжээ. Би тэднийг ойлгохыг хичээх боловч би чадахгүй байна. Би өөрөө өвчтэй байсан хэрнээ тэдний хүүхдийг эмчилсэн. Би олон хүнд тусалмаар байна, гэхдээ би чадахгүй байна” гэж тэр ярилаа.

Нэг жилийн өмнөөс түүний цусны даралт нэлээд ихсэж бөө буухаа болих хэрэгтэй болсон бөгөөд өөр ажил хийх нь түүнд бас хэцүү байв. Цусны даралт ихдэх өвчний үе шатаас шалтгаалан түүний гар үе үе мэдээгүй болдог ба зүүн талаараа хөдлөхөд бэрхшээлтэй байгаа гэж тэр хэлсэн. Түүнд зүү тавиулах эмчилгээ эсвэл европ эмчилгээ хийлгэх хэрэгтэй гэж тэр боддог. Тэр эмчилгээний олон төрлүүдийг үнэлэн үздэг өргөн ойлголттой бөгөөд европ эмчилгээ их сайн гэж ярина. Эмнэлгийн ажилчидыг бөөгийн бөөлөх ёслолыг шоу, бөөгийн эмчилгээг бизнес болгодог хуурамч бөө нар шиг битгий хуурч мэхлээсэй гэж тэр хүсдэг. Улаанбаатрын зарим бөө нарын тэр санааг тэр гайхаж жигшинэ. “Бөөгийн цан хэнгэрэг, өмсгөлийг тэдний гэрээс зөөж авч явж болдоггүй, машинаар авч явж байхдаа тэд дээр нь гишгэж болзошгүй учраас тэдгээр зүйлийг Улаанбаатар луу зөөж болохгүй. Ийм ариун нандин зүйлсээ хот руу зарсан бөө үүний үр дүнд одоо өвчтэй болсон гэдгийг би мэдэж байна” гэж Гоост гуай тайлбарлана. Бусад бөө нар болон Гоост гуайг нас барсаны дараа л тэдний ариун нандин зүйлсийг гэрээс нь зөөхийг зөвшөөрнө гэдэг бол үнэн юм. Түүнийг нас барсаны дараа түүний бөөгийн хүч чадал хойч үе болох түүний хүүхдүүдийн хэн нэгэнд эсвэл ач охин, ач хүүд нь өвлөгдөнө. Түүгээр ч үл барам, тэр нас барсан хэдий ч Гоост хэзээ ч жинхэнээсээ явахгүй. “Би нас бараад гурван жилийн дараа миний сүнс эргэж ирнэ” гэж тэр тайван өгүүллэн.

Шүтээн ба байгалийн онгод шүтээн

Тувачууд бөөгийн шашинд шүтээн их чухал. Хөх Тэнгэр бол дэлхий ертөнцийг бүтээхэд онцгой үүрэг гүйцэтгээгүй ч, хүн төрөлхтөний үүслийг түүнд болон өөр бурхан сахиусанд хамааруулж үздэггүй Тувачууд Тэнгэр бол бусад бүх зүйлээс өмнө оршиж байсан гэдэгт итгэдэг. Тэр ч байтугай Тэнгэр бол хүн төрөлхтөний эцэг, газар дэлхий бол эх нь юм.

Мөн Долоон бурхан одыг шүтэх ба сардаа нэг юмуу эсвэл хоёр удаа мөргөн залбирна. Тэд ододтой ярилцан, залбиран гуйж, цайны дээжээ өргөж арц уугиулна. Цайны дээж өргөсний дараа тэнд байгаа бүх залбирагч хүмүүс үлдсэн цайг хувааж уудаг.

Мөргөл залбирал

Бөөгийн шашны чухал хэсэг бол мөргөл залбирал бөгөөд хүмүүс ерөнхийдөө эрүүл мэнд,

аз жаргал, байгал орчин, байгал орчинтой зөв зохистой харьцах, сайхан амьдралын төлөө залбирдаг. Бөөгийн шашинтангуудад залбирал бол адис ерөөл хүртэхээс илүү зүйл юм. Энэ нь хүн ба бусад зүйлсийн хоорондын харилцаа холбоо, бүх амьдралын нэгдлийн баталгааны илэрхийлэл юм. Мөн тэдэнд уулс, рашаан булгууд, голууд, амьтад их дотно зүйлүүд болдог.

Мөргөл залбиралгүйгээр бид оршин тогтохгүй-Баяндалай

Мөргөл залбирал хийх тусгай өдөр байхгүй. Алслагдсан хөдөө газар амьдардаг болохоор бөөгийн шашинтангууд байгал дэлхийдээ эсвэл ойролцоох гол мөрөнд сүү цайныхаа дээжийг өргөж ямар ч үед мөргөж залбирдаг. Тэд аль нэгэн уулыг зүрх сэтгэлдээ шүтдэг бол сүүний дээжээ гурвантаа өргөж арц уугиулж аврал гуйн залбирна. Заримдаа тэнгэр лүү ба одод луу залбиран мөргөнө. Эрчүүд ан хийгээд агнасан амьтан болон ан хийсэн газрынхаа онгод шүтээнээс уучлал гуйж, тухайн агнасан амьтны нэрийг дарууханаар дуудаж “намайг өршөөгөөрэй” хэмээн чимээгүйхэн гуйдаг. Тэгээд анчин арц уугиулж нар зөв дагуу биеэ гурван удаа тойруулан утаж, алагдсан амьтныг хүндэтгэн цайны дээжээ өргөнө.

Хойд нас

Хойд насны тухай олон янзын итгэл үнэмшил Тувачуудад байдаг. Зарим нь үхсэний дараах амьдралд итгэхгүй бөгөөд зарим нь хойч үеийнхээ сайн сайхны төлөө сайн зүйлс хийх хэрэгтэй хэмээн итгэнэ. Бусад Тувачууд Тэнгэр ба Тамд итгэнэ. Тувагийн Тэнгэр бол хэрвээ хэн нэгний сүнс хар зурвасаар дайрч өнгөрөх боломжтой бол түүгээр өнгөрч, тэгээд алтан хашаанд хүрэх тийм газар гэж итгэдэг. Харин Баасанхүүгийн төсөөллөөр ногоон уулстай, мөнхийн ногоон мододтой, жижигхэн байшингуудтай, бас нохойнуудтай. Тувагийн Там бол харанхуй нөмөрсөн газар. Тэнгэрт итгэдэг зарим хүмүүс нас барсаны дараа газар шороонд оршуулахад хүний сүнсийг буга тэнгэрт аваачдаг гэж итгэнэ.

Бусад нь буга ийм үүрэг гүйцэтгэдэг гэж ер сонсоогүй гэх эсвэл үүнийг Христийн шашны (дэлхийн том шашин) итгэл үнэмшил гэж үздэг байна. Өвөг дээдэс болон хувирч ард түмнээ хамгаалах үүрэгтэй бөө нарт л зөвхөн нас барсаны дараах хойд насны амьдрал байна гэж зарим Тувачууд боддог.

Хүрээлэн буй орчин

Байгал орчин

Тувачууд хэлэхдээ бид төр засгийн оролцоогүйгээр, бардам зан ба зөв бурууг хослуулан байгалдаа амьдралаа зохиосоор байгаа гэдэг. Тэднийг эцэг эх нь болсон байгал дэлхий өсгөж хүмүүжүүлсэн ба тэдний эцэг бол Тэнгэр, эх бол уулс, газар дэлхий, ус юм. Тэр ч байтугай, бөөгийн шашингүй хүмүүс хүртэл байгал эхийн ариун нандин зүйлсээр хүрээлүүлэн байдаг. Тэд байгал дэлхийгээ үл хүндэлсэнээс үүсэх хор уршгийг ойлгож мэдэхгүй байгаа байдалд нь байгал дэлхий хариу ял тулгах тэр үед тэд хүнд байдалд орно гэж Тувачууд боддог.

Ариун ургамалууд

Тувачууд гучин зургаа эсвэл гучин есөн ариун ургамалууд байдаг гэж 2 янзаар тайлбарладаг бөгөөд мөнхийн ногоон, арцны төрлүүд, хус мод, хар мод зэрэг нь ариун ургамлын аймагт багтдаг гэдэгт тэд санал нийлнэ. Хүмүүсийг мөнх амьдруулах усыг булгаас зөөж авчирдаг шувууны тухай ардын үлгэрт тэр шувууны ус дусаасан модод мөнх ногоон болсон гэж гардаг.

Ан амьтад

Тувачууд олон амьтдыг ариун хэмээн хүндэтгэнэ. Адуу бол ариун амьтан, яагаад гэвэл сайхан бөгөөд үнэнч. Буга бол байгалийн нууцлаг амьтан учраас дархан цаазтай, цаа буга Тувагийн амьдрах аргын түлхүүр нь болохоор ариун бөгөөд бага зэргийн хүнс хоол болдогыг хамааралгүйгээр цаа бугыг хүндэтгэн хайрладаг байна.

“Цаа буга бол хонь, үхэртэй адил биш, маш бага сүүтэй, мах нь бас хангалттай их биш” хэмээн Баяндалай ярьсан юм. Хонь, үхэр амьдарч чадахгүй тийм хүйтэнд цаа буга сайн амьдрах чадвартай төдийгүй түүнд их өвсний хэрэггүй байдаг. Сүү нь төдийлөн их биш ч зарж борлуулахад хангалттай илүү сүү гарна. Түүнчлэн, цааны сүү чанарлаг ба Тувачуудыг дааруулахгүй байлгах 60 хувийн тослог, 40 хувийн сүү агуулдаг.

Айл бүхэн 20-30 цаатай ба хүнсэндээ хэрэглэж, эврээр нь ямар нэгэн урлагийн бүтээл хийж, мөн цааны нуруун дээр ачаа ачих зэргээр хэрэглэнэ.

Тувачууд өвөрмөц урцанд амьдардаг болохоор цаа буга хүнд гэрийн мод зөөх чадваргүй. Тува хэлээр цаа бугын наснаас нь хамаарч цааг нэрлэдэг. Нэг настай цааг “янзага”, хоёр настай цааг “тасман”, гурван настайг нь “дунгуй”, дөрвөн настайг нь “хуйтай”, таван настайг нь “зарь” хэмээн нэрлэнэ. Цаа буга дунджаар 15 жил амьдрах ба голдуу малчид өөрсдийн бүх эр цааг нэг удаа засдаг.

Цаа буга адуу шиг биш ч давхидаг бөгөөд Тувачуудын морины эмээл хоёр оломтой байдаг бол цааны эмээл зөвхөн нэг оломтой. Түүнчлэн, цаанд хазаар хэрэглэхгүй, харин түүний оронд хүзүүнд нь цулбуур хийж унана. Цаанд мордохдоо дөрөө хэрэглэдэггүйгээрээ моринд мордохоос өөр. Зөвхөн гурван настай ба түүнээс дээш насны цааг уналганд хэрэглэнэ.

Бугыг тэнгэрийн амьтан гэж нэрлэх ба тэнгэртэй янз бүрээр холбож ойлгодог. Нас барсан хүний сүнсийг буга тэнгэр лүү зөөж аваачдаг хэмээн зарим нь итгэнэ. Мөн бөөг тэнгэртэй холбодог учраас бөөгийн цанг бугын арьсаар хийдэг байжээ. Түүгээр ч барахгүй, буга залуудаа маш хурдан давхидаг болохоор тэд нисэж байгаа мэт харагддаг гэж ярилцана. Бугыг үхсэний дараа ясыг нь газарт хэвтэж байхыг ихэнх хүмүүс ерөөсөө хараагүй гэлцдэг учраас бугыг нууцлаг, тэнгэрийн ид шидийн амьтан гэж тооцдог байна. Ардын нэгэн үлгэрт буга үхээд шууд ойн модонд шингэн алга болдог хэмээн гардаг. Гэсэн ч тэдний ариун догшин байдлыг үл харгалзан зарим анчид тэднийг агнан хүнсэндээ хэрэглэх явдал бий.

Адуу, цаа буга, бугыг амьтны төрөл зүйлийн хувьд ариун хэмээн хүндэтгэдэг ба заримдаа тодорхой нэг морь, цаа бугыг ариун нандин гэж сэтэрлэдэг. Заримдаа бөө нар сэтэрлэх малыг сонгож өгнө.

Гэхдээ зарим тохиолдолд цаа хүнийг эсвэл ачаагаа тогтмол нуруунаасаа унагаадаг бол ийм цаанд хүмүүс дургүй байдаг. Адуу, цаа бугын сүрэг бүрт нэг нь илүү дархлагдсан байдаг бөгөөд голдуу азарга, засуулаагүй эр цаа дархлагдсан байна. Ингэж дархлагдсан малыг унадаггүй, саадаггүй, бас алдаггүй. Тэднийг ингэж дархалж тайван байлгаснаар тэд байгалийн жамаараа үхэх бөгөөд тэд сүрэгтээ аз авчирч сүргийнхээ бусад малыг хамгаалдаг. Эдгээр дархлагдсан амьтад бусад амьтдыг бодвол доод тал нь таван жилээр илүү амьдарч болох ба ийм адуу гучин таван жил орчим амьдарна.

Хүрээлэн буй орчноо хамгаалах

Байгалийг тахиж шүтсэнээр хүрээлэн буй орчноо хамгаалахыг голлон анхаардаг соёл заншлыг бий болгодог гэж Тувагийн бөө нар итгэдэг. Ан амьтныг агнахдаа тэднээс аль болох ихээр уучлал өршөөл эрж агнана. Агнасан ангынхаа сүнсийг хүндэтгэж унасан газарт нь арц уугиулж, цай өргөнө. Түүнчлэн, хэрвээ буга харагдах байдал нь ялгаатай, өөр санагдвал анчид түүнийг ариун догшины дохио хэмээн үзэж агнахаас татгалзан орхино.

Ийм ариун догшин бугыг хэн нэгэн авлахаар хайж олоход анчины нүд гэнэт өөрөө хаагдаж, юм харж чадахгүй болдог гэж ярилцдаг. Мөн анчид зарим нэгэн амьтдыг авлаж болохгүй гэдгийг зөн зовингоороо мэдэрч тэр амьтныг авладаггүй байна. Нэмж хэлэхэд, бөөгийн эдгээр хамгаалалт зөвхөн амьтдад байдаг төдийгүй зарим онгон догшин газарт мод огтлохыг хориглох ба цаа бугыг ийм газарт бэлчээдэггүй байна. Эдгээрийг зөрчвөл анчин хүн өөрөө бэртэж гэмтэх, гэр бүлийнхэн нь өвдөх, мал сүрэг нь үхэж цөөрөх мэтээр хор уршиг илэрч магадгүй.

Уул уурхайн олборлолт

Ариун догшин газрын баялгыг хүчээр ухаж ашиглахад байгал дэлхийн шийтгэлийг хүлээдэг хэмээн бөө нар итгэдэг. 2008-2009 оны өвөл Баруун, Зүүн отгийн Тувачууд алт ухаж эхлэхэд хоёр хүн нас барсан. Үүнийг байгалиа буруугаар ашигласны хор уршиг хэмээн тэд бодно. Газрын баялгийг ухах нь хэдийгээр нүгэл хилэнцтэй зүйлд тооцогддоггүй ч Тувагийн отгийн нэг ч хүн одоо алт ухахгүй байгаа. Алт хайгчид бага хэмжээний алт газраас авах нь том хэрэг биш хэдий ч хориглож цээрлэвэл зохих сувдаг сэтгэл юм.

Ариун догшин газар

Тувачууд олон уулсыг ариун догшин гэж үзэх бөгөөд эдгээр уулс нь Агаяйн тайг, Агия уул (энэ уулаар Бусийн гол урдаг), Хүрэн тайга, Улаан тайга, Умай Толгой (хөх шиг хэлбэртэй уул), Гурван Умай уул болно. Эдгээр уулсыг хамгаалах тусгай хууль дүрмүүд байдаг ба хэрвээ уулс уурлаж хилэнгэвэл үер бороо орж хүмүүсийг шийтгэнэ гэж боддог. Хүрэн Тайга, Агия уулын орой руу хэн ч авирахгүй бөгөөд бас тэнд ан хийдэггүй. Хүмүүс Умай ууланд очиж арц уугуулж “бидний ариун уул минь надад туслаач” гэх мэтээр хүслээ хэлэн залбирдаг. Агия уул Оросын хилээс нэг километрийн зайд орших ба Дэлгэрдалайгын бөө байсан өвөг эцгийн хувцас хэрэглэл тэнд байгаа учраас энэ бол халдашгүй газар юм. Дэлгэрдалайг 16 настай байхад аав нь түүнийг дагуулж тэр ууланд очоод хэрвээ түүнийг айхгүй байгаа бол өвөг эцгийнхээ хувцасны хажууд унтвал зүүдэндээ түүнтэй уулзана гэжээ. Тэнд маш олон зэрлэг амьтадтай хэдий ч тэр газар түүнийг аавын хамт хамгийн аюулгүй байлгах газар байсан тул тэд тэнд гурав хоножээ. Түүнээс хойш түүнд ямар нэгэн муу юм тохиолдвол цагаан даавуу аван өвөг эцгийн хувцас байгаа тэр газарт очиж тусламж гуйдаг болсон.

Булаг бол бас нэгэн ер бусын газар бөгөөд Дэлгэрдалай тэнд цаагаа бэлчээж болохгүй гэдгийг мэдэж байсан хэрнээ нэг зун цаагаа тэнд бэлчээмээр санагджээ. Тэр өөрийн тунгаан бодох чадвараа үл ойшоосон бөгөөд байгал дэлхий түүнд хариу ял тулгасан. Хэд хэдэн цаа нь үхэж, эхнэр нь олгойн мэс засалд орж, өөрөө хуруугаа зүссэнээс хуруу нь мэдээгүй, хөдөлгөөнгүй болжээ. Тэгээд Дэлгэрдалай эхлээд жуулчдаас Европын эм тос авч дараа нь рашааны ус ууж хуруугаа эмчилсэн. Рашааны ус цэвэр тунгалаг чанартай учир ариун гэж тооцогддог. Ингэж рашаан уусанаар түүний шарх нь задарсан боловч хуруу нь дахиад хөдөлдөг болсон байна.Хэрвээ тэр Европ эм тосыг хэрэглээгүй байсан бол рашаан түүний хурууны мэдрэмжийг буцааж бий болгох байсан гэдэгт итгэдэг. Түүнд тохиолдсон энэ явдал байгал орчноо хайрлан хүндэтгэхийн чухлыг ойлгуулжээ. Мөн Ятга гол ариун догшин учир голд юм угаах, загасчлахыг хориглодог.

Эм

Ургамлын эм

Эмийн ургамлуудыг харанхуйд, эсвэл бороотой үед түүх ба Бурханы нүднээс нуухын

тулд ингэж түүнэ. Тэнгэр цэлмэг байхад, эсвэл өдрийн цагаар гэгээтэй байхад “шууд” түүвэл байгалиа хүндлээгүй хэрэг бөгөөд маш их бороо орно.Өдрийн цагаар эмийн ургамлыг сайн зорилгоор буюу хүн эмчлэх зорилгоор түүх шаардлагатай бол зөвхөн түүж болох зарим ургамлыг түүж болдог. Мөн тухайн эмийн ургамлын анагаах чадварт итгэж үнэмших нь үр дүнг сайн болгоно.

Аньсны навчийг цайнд буцалгаж уухад ханиадыг эмчилнэ.

Алтангагнуурыг (rhodiolaquadrifida)¹⁸ цайнд буцалгаж уухад бэртэл гэмтлийг эмчилнэ.

Арцыг цайнд буцалгаж уухад ханиад томууг эмчилнэ.

Чонын өвс ходоодны өвчнийг анагаана.

Галбашыг цайнд буцалгаж хэрэглэвэл ходоодны өвчнийг эмчилнэ.

Далийн ягаан халуун бууруулна. Энэ ургамлыг гадаа долоо хоног байлгаад түүж аваад өдөрт гурваас дөрвөн цаг цээжин дээр нь тавьдаг.

Арц (Juniperus) усанд буцалгаж хүн, малд уулгахад халуун бууруулна.

Сурнаг бас халуун бууруулна. Түүгээд халуурсан хүний цээжин дээр өдөрт цөөн цагаар тавьж долоо хоногын турш хэрэглэнэ.

Вансэмбэрүү (Saussurea involucrata) цайнд хийж уухад уушигны үйл ажиллагааг сайжруулна.

Ургамлын бүс эм

Гөрөөсний цус ясны хугарлыг эмчлэхэд сайн ба цусыг шууд уух нь хэрэгтэй байдаг.

Баавгайн зүрх хүний зүрхний эмгэгт сайн бөгөөд зүрхний махыг хатаагаад иднэ.

Хэрвээ өвчтөн махыг шууд идэж чадахааргүй хүнд байгаа бол цайнд буцалгаж хэрэглэнэ. Гурван өдрийн дотор үр дүн нь гардаг.

Баавгайн тос хөлдөлтийг эмчлэхэд сайн.

Баавгайн бөөр хүний бөөрний эмгэгт сайн бөгөөд зүрхний махыг хатаагаад иднэ.

Хэрвээ өвчтөн махыг шууд идэж чадахааргүй хүнд байгаа бол цайнд буцалгаж хэрэглэнэ. Гурван өдрийн дотор үр дүн нь гардаг.

Цаа бугын мах цусны даралтыг бууруулна.

Булганы мах хоолойн өвчинд тустай.

Гэмтлийг эмчлэхдээ Гоост гуай даавуун уяа хэрэглэдэг. Согтуу хүмүүс гэрийг нь нураахад гэмтэл авсан Тува эмэгтэйд тэр таван уяа өгч дараа нь сар бүр нэмж таван өөр өнгийн шинэ уяа өгдөг.

Чонын улаан хоолой хүний улаан хоолойн эмгэгийг эмчлэхэд үр дүнтэй байдаг ба махыг хатаагаад идэж хэрэглэнэ.

Чонын махаар хүний хөлийг эмчлэхэд сайн бөгөөд махаар нь таван том хуушуур хийж идүүлнэ.

Чонын ходоодыг хатааж идэхэд хүний ходоодны эмгэгийг эмчилнэ.

Аялал жуулчлал

Онолын дагуу гар урлалын зүйлсийг нь худалдан авч бэлэн мөнгөний орлого нутгийн иргэдэд оруулдаг жуулчдад Тувачууд баярлан талархдаг. Жуулчдыг хүндлэл хүлээсэн ба хүлээхгүй зочид хэмээн хоёр бүлэгт хувааж болно. Хүндлэл хүлээсэн жуулчид Тувагийн соёл ёс заншил, шашинд талархаж, тэдэнтэй хэрхэн харьцах талаар мэдэхгүй зүйлээ асуудаг. Хүндлэл хүлээгээгүй жуулчид цаа бугыг айлгах, Тувачуудыг зургаа авахуулахыг хүсээгүй байхад нь зураг авах,хийж буй аялалдаа мөнгө төлсөн учраас хүссэн зүйлээ

¹⁸ Ургамлын шинжлэх ухааны нэр томъёог хаалтанд хийв.

хийж чадна гэж боддог.

“Жуулчид бидэнд тусалдаг сайн хүмүүс. Бид байгалдаа амьдардаг баян биш хүмүүс. Манайд ерөнхийлэгч ирээгүй байхад гадаадынхан ирдэг. Нэг гадаад залуу гадаадын оюутнуудыг манай энд авчирч соёл ёс заншлаас суралцаж, соёлын солилцоо хийлгэдэг” хэмээн Гоост гуай ярьсан юм.

Жуулчдыг гэртээ байлгахын тулд Тувачууд өөрсдийгөө золиослох хэрэгтэй болдог. “Хуучны цагт бид хорь хоног тутамд нүүдэг байсан ба одоо бид мөнгө олохын тулд үүнийг өөрчилж байна. Баяжихын тулд биш амьдрахын тулд бид жуулчдад зориулж байгаа газраа илүү удах хэрэгтэй болдог. Үнэндээ бол бид ууланд долдугаар сарын сүүлч хүртэл байдаг боловч жуулчлалаас шалтгаалж бид эндээ л байж байна” гэж Баяраа ярьсан.

Ирээдүй

Тувачууд олон зүйлүүдэд янз бүрийн үзэл бодлоор хандаж, ирээдүйдээ итгэх итгэл нь олон талтай. Тэд Монголын ба Оросын Тувачууд Тува биш, харин Монголчууд ба Оросуудтай илүү адилхан болж байгаа, хурдацтайгаар нэг ижил болон өөрчлөгдөж буй ертөнцөд байгаа жижигхэн ястан гэдгээ үл харгалзан соёл ёс заншлаа үүрд үргэлжлүүлэхийг чин сэтгэлээсээ хүснэ. Тэд тэдний үр удам цаа бугаа үргэлжлүүлэн хариулж, урцанд амьдарч, үе үе нүүж, эмчилгээндээ ургамал хэрэглэж, байгал орчноо хамгаалж, бөөгийн шашнаа шүтэж амьдарна хэмээн итгэж найддаг. Тэд тэдний хүүхдүүд хүнээр заалгаж хэлүүлэлгүй, харин өөрсдөө амьдралд оролцон суралцаж, тэдний уламжлалыг хадгалан үлдээхийг хүснэ.

Тувачууд тэдний хэл, тэдний яс үндэс хоёр ижил нэртэй байхыг хүснэ.

Олон үгс, санаанууд ялангуяа нэрс Тува хэлнээс орчуулагддаггүй тул тэдний хэл хадгалан өвлөгдөж, тэдний хүүхдүүдийн сургуульд тува хэлийг хэрэглэж байхыг хүснэ. Ирээдүйд олон ном зохиол Тува хэл дээр хэвлэгдэнэ гэж тэд найддаг.

Тэдний хүүхдүүд сайн боловсрол эзэмших нь их чухал хэмээн тэд бодно. Тувачуудад хүүхдээ дээд сургуульд явуулах эцэцүү асуудал бөгөөд Тувадаа эргэн ирж тэдний залуу үеийг сурган хүмүүжүүлэх хүсэлтэй оюутанд засгийн газар, бусад байгууллагууд, хувь хүмүүсээс тэтгэлэг аван сургахыг хүсч байна. Одоогоор Тува хүүхдүүд долоон наснаас эхлэн сумын сургуульд есдүгээр сараас тавдугаар сар хүртэл суралцах боловч Тувачууд хүүхдүүдээ орон нутгийн сургуульд сургаж байхыг хүсдэг. Ингэснээр хүүхдүүд жилийн турш эцэг эхдээ тусалж байх боломжтой болно.

Тувачуудын цөөн үе сургуульд хамрагдсан хэдий ч тэд сургуулийг үнэлдэг бөгөөд хүүхдүүдээ олон төрлийн мэргэжилд сургахыг хүснэ. Жишээлбэл, ирээдүй үеэс нь Тувагийн орон нутгийн эмч төрнө хэмээн найддаг. Ингэснээр тэд эмнэлгийн тусламж авахын тулд хот руу явах хэрэггүй болох юм. Тувачууд хүүхдүүдээ Өрнөдийн ба Дорнын ертөнцөөс аль алианаас нь суралцаасай гэж хүснэ.

Монголд бид ийм цөөхүүлээ, тиймээс бидний амьдралын хэв маяг аль болох удаан-зуун дамжин үргэлжлүүлэх гэж би хүснэ. Жишээлбэл, бид цаа бугын малчин байх шаардлагагүй. Бид соёл заншлаа хойч үедээ өвлүүлэхийн төлөө энэ замаар амьдардаг. Бид сарлаг, хонь хариулж болно, гэхдээ бид цаатан хүмүүсийг үлдээхийг хүсэж үүнийг хийдэг. Хэрвээ та нар цөөхүүлээ бол соёл ёс заншлаа алдах, байгал, өв уламжлалаа маргахад их амархан-Гоост

Хоёрдугаар хэсэг Дархадууд

Оролцсон Дархадууд

Энэ ажилд оролцсон Дархадуудын нэрс өмнөх бүлгийн Тувачуудын нэрсийн жагсаалттай адил болно.

Басбиш 60 настай
Лувсан 91 настай
Балжинням 77 настай
Дэнсмаа 77 настай
Довдон 82 настай
Сүхээ 44 настай Мөнхбат 42 настай
Насан 53 настай
Должин 74 настай Бадам 78 настай
Жигжий 71 настай
Одхүү 68 настай
Гомбосүрэн 50 настай Даваажав 45 настай
Балбар 41 настай Гэрэлээ 41 настай
Мөнхбат 70 настай
Эрхэмбаяр 51 настай
Даваажав 63 настай Молоожой 62 настай Оюунтуяа 30 настай
Нямрэнчин 42 настай

Дархадын онцлогууд

“Дархад” нэрийн тухай

Дархад хүмүүс хэрхэн “Дархан шавь нар” гэсэн нэрийн товчилсон нэр болох “Дархад” гэдэг нэрийг авсан тухай хоёр өөр түүх байдаг. Домог болохоор түүхүүдийг, Дархад ястангууд хэрхэн сонгогдсон хүмүүс болсон шиг Дархад ястны дүр төрхөд чухал үүрэг гүйцэтгэх түүхүүдийг түүхчид судалж болох юм. “Дархад гэсэн нэр Чингис хааны үеэс бий болсон. Бид Чингис хаан шиг бөөгийн шашинтай учраас тэр ийм нэрийг бидэнд өгсөн бөгөөд тэр манай алслагдсан сайхан нутгийг бахдан гайхаж байсан гэсэн. Чингис хаан “Та нар бол миний Дархан Шавь нар” (сайн сахилга баттай) гэж хэлсэн ба биднийг тагвар төлөхөөс чөлөөлсөн. Тэр бидний үнэнч шударга занг таньж мэдээд өөрийнхөө бие хамгаалагчид болгожээ. Дархад хүмүүс Чингис хааны булшийг Өвөр Монголоос олоод тэд булшийг нь хамгаалж байдаг гэж зарим хүмүүс итгэдэг” хэмээн Одхүү гуай ярилаа.

Лувсан гуай өөр нэг түүх ярьсан юм. “Буддын шашны тэргүүн “Богд хаан” гэсэн хэргэм зэрэгтэй байсан ба Богд хаанаас өмнө бид Чингис хааны хэв загвар бүхий удирдагчидтай байсан. 1924 он хүртэл Богд хаан манай орныг удирдаж байсан. Тэр үед Дархадын хотгорын хүмүүс хамгийн үнэ хүндтэй цагаан морюу унаад Богд хаантай уулзахаар нийслэл хүрээ лүү, түүний ордон луу явжээ. Тэгээд Богд хаан тэдэнтэй уулзаад “Та нар миний Дархан шавь нар байсан” гэжээ. Дараа нь тэдгээр хүмүүс буцаж ирээд Зөөлөнгийн хүрээг барьсан гэдэг. Социализмын үед ихэнх сүм хийдийг сүйтгэж лам нарыг алж устгасан. Зөөлөнгийн хүрээг бүгдийг сүйтгэсэн боловч Буддын шашны

зарим хүмүүс том бурхан шүтээнүүдийг авч тэдгээрийг булж нуусан. Өнөөдрийг хүртэл тэдгээрийг олоогүй байгаа”.

Соёл ёс заншлын ялгаа

Дархадууд өөрсдийгөө бусад Монголчуудаас олон талаар ялгаатай гэж тодорхойлно. Нэг ялгаатай зүйл нь тэдний хэл, Дархад аялга бөгөөд харамсалтай нь энэ аялгын хэрэглээ багассаар байгаа. Насанд хүрэгсэдийн ойролцоогоор 80 хувь нь төрөлх аялгаар ярьдаг ба хүүхдүүд орон нутгийнхаа сургуульд ярьдаг боловч Монгол хэлээр ярьдаг газарт очоод Дархад аялга хадгалж ярьдаггүй. Гэсэн ч тэд Дархад аялгаар ярих боломжгүй байлаа ч тэдний цус, нутаг ус нь байгаа учраас тэд Дархадууд хэвээрээ үлдэнэ гэж өөрсдөө ярина.

Дархад аялга Дархад соёл заншлыг илэрхийлэх “хоё” гэдэг үгийг агуулдаг бөгөөд энэ үг нь Дархад соёл заншлын өвөрмөц хэллэг юм. Иймээс “хоё” гэдэг үг орчуулагддаггүй, зөвхөн Дархад аялганд байна. Энэ үгийн хэрэглээ олон янз. Асуултыг эелдэг байдлаар асуухдаа, мөн тухайн хүнийг хүндэлж буйгаа илэрхийлэн нэрнийх нь ард хэлдэг. Бас ямар нэгэн зүйл хүсэхдээ илүү эелдэг болгож энэ үгийг хэрэглэнэ. Жишээлбэл “Та суугаач хоё” гэнэ. Иймээс тэд энэ үг аль болох удаан хадгалагдана гэж найддаг.

Мөн Дархад аялгаар ярихад тэд бас эелдэг зан төрхөө харуулж Монгол хэлний стандарт үгсийг ашигладаг. Тухайлбал, эхнэрүүд нөхрөө” чи” гэхийн оронд “та” гэж дуудна. Ийм хүндлэх ёсыг илэрхийлсэн дадал зуршлууд Дархадын сайхан соёл заншил их байна. Хүндлэл бол сайхан сэтгэлтэй бөгөөд ажилсаг бүх хүнд тэдний насыг харгалзан хүртээж буй зүйл юм. Нэмж дурдахад, Дархадууд өөрсдийгөө Монголын бусад ястангуудаас илүү тайван дөлгөөн зантай, тэсвэр хатуужилтай гэж тодорхойлдог.

“Халхууд (Монголын хамгийн том үндэстэн) хэн нэгнийг нас барахад маш их уйлдаг. Оршуулах ёслол олон өдрийн дараа дуусна. Харин бидний хувьд арай өөр. Миний захирлаар ажиллаж байсан сургуулийн багш хань ижлээ алдсан тохиолдолд оршуулах ёслолыг өглөө хийхэд үдээс хойш нь сургуульдаа ажилдаа эргэн ирдэг” хэмээн Одхүү гуай ярьсан юм.

Цагаан идээ

Монголын бусад ястны адилаар Дархадууд олон төрлийн цагаан идээг байгал орчинтойгоо хандах өвөрмөц харьцаан дээр тулгуурлан бэлтгэдэг ба жил бүрийн есдүгээр сард болдог цагаан идээний үзэсгэлэнд хийсэн идээгээ үзүүлж харуулах, бусдын хийсэн зүйлийг суралцахаар оролцоно. Хүйтний улирал урт учраас тэд голдуу өрөм хураах ба Говийн малчид шиг халуун орчинд тэмээний хоормог амархан хийдэгтэй адилгүй юм. Мөн бусад ястангууд үхэр, хонь, ямааны сүүгээр цагаан идээ бэлддэг бол харин дархадууд эдгээр амьтдаас гадна сарлагын сүүгээр бэлддэг байна.

Дархадууд өөрсдийн хийсэн цагаан идээгээ зарж ашиг олдог. Тэд бусад монголчуудад ба гадаадынханд ааруул зардаг төдийгүй Дархадын цагаан идээг худалдаж авахаар Улаанбаатраас хүмүүс ирдэг.

Дархадын цагаан адуу

Чингис хааны үеэс эхлэн үнэлэгдсэн Дархадын цагаан адуу тэдний гол бахархал юм. Монголын бүх цагаан адууны ихэнх нь Дархадын хотгорт байх ба эдгээр адуу үнэнч, хайр даадаг, сайхан үзэсгэлэнтэй. Дайны үеүүдэд унаж хэрэглэдэг байсан бөгөөд одоо жил бүр наадмын үеэр есөн цагаан мориор төрийн тугийг залж байрлуулдаг. Түүнчлэн, хурим эхлэхийн өмнө хүргэний гэр бүлийнхэн хүргэний хамтаар есөн цагаан морьтой очиж бэрийг гэрээс нь авчирдаг уламжлалтай. Бэр нөхөрт гарч байгаа болохоор нэг цагаан морийг унаад хүргэнтэй хамт явна.

Мөн цагаан гүүний сүү эмчилгээний чанартай учир элэгний өвчтэй болон элэгний хавдартай хүнд уулгана.

Ялгаварлан гадуурхагдах

Жижиг ястаны хувиар Дархадууд гадуурхагддаг. Хүүхдүүд шиг атгаг санаатай тэмцэлддэг байснаа олон Дархадууд санадаг бөгөөд Дархад аялгаар ярьдаг гэж хавчиж мөшгөдөг байв.

“1950 онд дөрөвдүгээр ангиас дээш сурах орон нутгийн сургуульгүй байсан болохоор Халх сургуульд орсон ба бичгийн алдаа байнга хийж надад нэлээд хэцүү байсан. Яагаад гэвэл миний ар талынхан бүгд Дархад аялгаар ярьж бичдэг. Бусад хүүхдүүд намайг гоочилж,” Дархад хүү” гэж дуудан шоолдог байсан учраас би сургуулиас гурван удаа оргож байсан.

Би Дархадын орон нутгийн сургуульд сурч байхдаа надад уурлан чавхаар харвах хүртэл нэг Тува хүүхдийг шоолон “цаатан хүү, цаатан хүү” гэж дуудан шоолдог байлаа. Дараа нь би гадуурхагдах хэцүү гэдгийг ойлгосон юм. 1965 оноос хойш бүх Монголчуудын эх оронч үзэл улам их дэлгэрсэн” хэмээн Одхүү гуай яриу.

Энэ эх оронч үзэл ялгаварлан гадуурхагдах явдлыг багасгахгүй байна гэж зарим нь боддог.

Нийгмийн бүтэц

Дархадууд ба Монголын Засгийн Газар

Засгийн газрын ажлын үр дүнгийн талаар Дархадууд янз бүрийн үзэл санаатай байдаг. Зарим нь засгийн газар хүчтэй парламентийн төлөөлөлтэй байж Дархадын хотгорын эрх ашгийг хамгаалах хэрэгтэй гэж бодно. Мөн энэ хүмүүс засгийн газраас өгдөг өндөр настны тэтгэвэрт талархдаг. Бусад хүмүүс засгийн газар тэднийг сайн анхаардаггүй гэж үзнэ. Ардчилсан засгийн газрын эдийн засгийн олон талт бодлогыг зарим Дархадууд эсэргүүцдэг.

70 настай Мөнхбат гуай ярихдаа : “Миний насны хүмүүсийн мөнгөний эх үүсвэр бол зөвхөн тэтгэвэр. Би сар бүр 80 000 төгрөгний тэтгэвэр авдаг ба энэ мөнгөөр 50 килограмм гурил, багахан цай аваад л дуусна. Ард түмэн эдийн засгаар их гачигдаж байгаа. Хүүхдүүдэд 3000 төгрөгний тэтгэмж өгдөг ч үүгээр нэг хувцас авч чадахгүй шүү дээ. Бид хадлан авах, малаа тарилгад хамруулахын тулд малын болон газар ашиглалтын татвар жил бүр төлдөг. Би татварт жил бүр 100 000 төгрөг төлж байна. Хотынхон өндөр цалинтай болохоор тэдэнд их мөнгө биш л дээ, харин хөдөөний бидэнд бэлэн мөнгө их байхгүй учир энэ бол нэлээд их мөнгө юм. Хэрвээ бидэнд бэлэн мөнгө байхгүй үед бид малаар төлж болох боловч ийм тохиолдолд засгийн газар нэг килограмм нь 3000 төгрөгөөр зарагддаг хонины махыг 700 төгрөгөөр тооцож биднээс авдаг. Хөдөөд бэлэн мөнгөний ажил байхгүй. Социализмын үед бид улсаас цалин авахын тулд сайн ажилладаг байсан хэдий ч цалингаараа гурил худалдан авч, бусад хэрэгцээгээ хангаж, сайхан амьдардаг байсан.”

Нөхөрлөлүүд

Зарим Дархад хүмүүсийн нэгдэн байгуулсан нүүдлийн аж ахуйн нэг хэлбэр бол нөхөрлөлүүд. Бүх Монголчууд улсаас тодорхой хэмжээний газар авах эрхтэй болсон боловч нөхөрлөл бол хэсэг газрыг гадаадын иргэнд худалдагдахаас болон бусад монгол хүмүүс буруу ашиглахаас хамгаалж, газрыг хамтран ашиглахаар зөвшөөрөл авсан хэсэг бүлэг нүүдэлчид юм. Газрыг зарах албан ёсны зөвшөөрөл засгийн газраас гарах хүртэл

өрх айл болон бүлэг нүүдэлчид бэлчээрийн зорилгоор уламжлагдан ашигласаар ирсэн. Жишээлбэл, уул уурхайн компаниуд газар худалдаж авахад малчид уламжлал ёсоор тэр газар дээр малаа бэлчээсээр байдаг. Хуулийн дагуу цагдаа нар ирж малчидыг хөөх нь ёс суртахуунгүй хэрэг гэж Дархадууд боддог. Зарим нөхөрлөлийн гишүүд хэрэв тэр газарт алт гарвал нөхөрлөлийн бодлого тухайн газрыг хамгаалж чадах эсэхэд эргэлзэнэ.

Зарим хүмүүс нөхөрлөлийн хамгаалж байгаа газарт одоо амьдарч байгаа болохоор хэрвээ нөхөрлөлд элсэхгүй бол тэднийг нөхөрлөл хөөнө гэж болгоомжлон нөхөрлөлд элдэг. Бусад нөхөрлөлүүд болон засгийн газарт хөөгдөхвий гэсэн бодол олон настайчууд, ялангуяа газар эзэмших талаар ойлголтгүй байгаа хүмүүсийн дунд байна. Ийм шалтгаанаар зарим нэгэн настай хүмүүс, айл өрхүүд хувиараа улсаас газар эзэмшихийг хүсэхгүй байна. Мөн зарим хүмүүс хэрвээ тэд, тэдний гэр бүл, тэдний мал тодорхой газарт төрж өссөн бол тэр газар хуулийн дагуу тэднийх болох боломжгүй бол уламжлалын дагуу тэдний газар болох ёстой гэж шаарддаг.

“Хэрвээ би малаа өөр бэлчээрт аваачихыг хичээсэн ч гэсэн манай мал хуучин дассан бэлчээртээ буцаж очихыг тэмүүлдэг” гэж Мөнхбат гуай ярьсан юм.

Баянхангай нөхөрлөл өвөлждөг газрынхаа нэрээр нэрлэгдсэн. Ардчилалын үед мал хувьчлагдахад Нямрэнчин гадаад орнуудад малаа хамтран хариулдаг найзуудын бүлгүүд байдаг гэж сонсооны дагуу жишиг нөхөрлөл гэж юу болох, эдгээр жишиг нөхөрлөлүүдийг нийлүүлэн ижил төстэй нөхөрлөлүүд байгуулах санаа өвөрлөн Баянхангай нөхөрлөл байгуулахаар бусдыгаа зоригжуулжээ. Социализмын үед жишиг нөхөрлөлүүдийн загвар орхигдсон боловч Баянхангай нөхөрлөл хөгжиж, дэгжин бадрах болно хэмээн Нямрэнчин итгэдэг.

2007 оны гуравдугаар сард нөхөрлөл яг яаж ажиллах ёстойг мэдэхгүй байсан хэдий ч нөхөрлөлийнхөө анхны хурлыг тэр зохион байгуулжээ. Тэгээд 2008 онд Биорегион-Эгч Дүү Орнууд төсөл тэдэнд зориулан боловсон хүчний сургалт хийсэн байна. Тэднийг дэмжих санал тавьсан тус төслийн захирал, төслийг санхүүжүүлэгч Клиф Монтайнед Нямрэнчин санаа бодлоо хэлсэн. Бэлчээрийн зөв дадал үүсгэж, ингэснээр нөхөрлөлийн үйл ажиллагаа явуулж буй газраа бэлчээрийн талхдалтаас хамгаалах зорилгоор 23 айлууд нэгдэн нөхөрлөл байгуулсан юм. Тэд Нямрэнчинг ахлагчаар сонгож нөхөрлөлийнхөө жижиг ажлуудыг эхэлжээ. 2007 онд хавар өвс сайн ургах нөхцлийг үүсгэхийн тулд хашаа барьсан нь тэдний анхны амжилт байв. Нөхөрлөлийн гишүүд өвс хадаж хангалттай хэмжээний хадлан авсандаа тэр өвөл их баяртай байлаа.

“Энэ ажлын гол үр дүн нь бид байгал орчноо хамгаалж ашигтай ажилласан” гэж Нямрэнчин хэлдэг. Дараа нь Биорегион-Эгч Дүү Орнууд төсөл өөр аймгаас цагаан идээний сургагч багш урьж авчран нөхөрлөлийн гишүүдэд олон төрлийн ааруул хэрхэн хийхийг заалган, үзэмжтэй сайхан ааруул хийн зарж борлуулах хэрэгтэйг зөвлөсөн байна. Мөн нөхөрлөлийн зарим эмэгтэйчүүдэд хэрээсэн хатгамал оёхыг зааж өгчээ. Эдгээр төсөл бүр өгөөжөө өгдөг гэж Нямрэнчин итгэдэг.

Хүйсийн байдал

Нэмж хэлэхэд улсын байгууллагууд ба нөхөрлөлүүд хүйсийн байдлын дагуу зохион байгуулагдсан байдаг. Дархадууд эрэгтэйчүүдийг их хүндэтгэнэ. Зарим эрчүүд хэлэхдээ тэд их хүч чадалтай хэрнээ заримдаа үүрэг хариуцлага мартдаг гэнэ. Эрэгтэйчүүд гэр бүлээ хамгаалах үүрэгтэй хэдий ч сүүлийн үед эмэгтэйчүүд гэр бүлийн хамгаалагч болж байгаа бөгөөд гэрийн ажлын ихэнхийг нугална.

Уламжлал ёсоор Дархад эрэгтэйчүүд мод авчирч хагалах, малаа хариулах, мал төхөөрөх зэрэг гэрийн гадаах ажлуудыг гүйцэтгэх бөгөөд мөн тийм хэмжээгээр үнэлэгддэг эмэгтэйчүүд гэрийн доторхи ажил болох хоол хийх, хүүхдээ өсгөх зэргийг

хийнэ. Одоо зарим эмэгтэйчүүд мод хагалах зэрэг гэрийн гаднах ажил хийдэг. Яагаад гэвэл тэдний нөхрүүд эдгээр ажлыг хийхээс хэт залхуурдаг эсвэл тэд салсан эсвэл бэлбэсэрсэн байдаг. Ёс заншлын хувьд эмэгтэйчүүдийн хийдэг гаднах ажил бол зөвхөн мал саах. Эрчүүдэд мал саахыг хориглоогүй боловч тэдний хувьд энэ нь уламжлалт ажил биш юм.

Соёл ёс заншил

Нүүдлийн мал аж ахуй

Дархадуудыг нүүдэлчин ба суурин амьдралтай гэж хоёр бүлэгт хувааж болно. Одоо дэлхийн төрх байдлыг гадаадынхантай хуваалцдаг байгалтайгаа холбоотой нүүдэлчин хүмүүс гэж зарим Дархадууд өөрсдийгөө тодорхойлдог. Суурин амьдралтай Дархадууд төв суурин газар амьдарна.

Өндөр насны эрхэнд тэд суурин газар амьдрах болсон хэмээн зарим нь үзэж байхад нөгөө хэсэг нь зуд болсоны дараа буюу 2000 онд маш их хэмжээний цас орж, таван хошуу малаа ихээр алдсанаас төв сууринд амьдрах болсон байна. Малтай суурин амьдралтай Дархадууд зуны улиралд малаа төвийн эргэн тойронд бэлчээж төвд байлгах ба өвөл нь нүүдэлчин айлын малтай нийлүүлэн хөдөө явуулдаг.

Нүүдэлчин Дархадууд хуанлийн дагуу нүүдлээ төлөвлөдөггүй. Жилийн турш малаа таргалуулахын тулд шинэ бэлчээрт дөрвөн удаа нүүнэ. Улирал солигдох бүрт тэр улирлынхаа бэлчээр нутаг руу нүүдэг бөгөөд өвлийн бэлчээр уулсаар хүрээлэгдэж тусгаарлагдсан, салхинаас хамгаалагдсан газар байна. Малын эмч нар нүүдэлчдийн гэрт жилд хоёр удаа очих ба хаваржаанд очиж малд урьдчилан сэргийлэх тарилга хийж, зусланд очиж мал тоолдог. Мөн тэд яаралтай тусламж үзүүлэхээр ирнэ.

Нэр өгөх

Хүүхдэд нэр өгөх нь Дархадын соёл заншилд их чухал зүйл. Хүмүүс хүүхэддээ дандаа хамаатан садангийн нэрийг эсвэл уулсын нэрийг өгнө. Жишээлбэл, Насангийн охин Даваажаргалд Насанг төрүүлэхээр Мөрөн лүү авч явсан үеэлийн нэрийг өгчээ. Тэр үеэл нь уулын давааны нэр Даваа гэдэг нэртэй. Харин Насангийн нэр бол түүний авга эгч Батнасангийн нэртэй холбоотой. Хуучин цагт нэр бүхэн ямар нэгэн утга илэрхийлдэг байсан ба орчин үед энэ нь тийм ч чухал шаардлагагүй болжээ.

Насангийн дүү ховор тохиолдлоор гурван нас хүртлээ нэргүй байсан. Дараа нь тэднийд нэгэн лам ирж дүүг нь сайн лам болно гээд Насангийн мэдэж байснаар 20-р зууны эхэн үед амьдарч байсан буянт лам “Моломдагва”-н нэрийг түүнд өгчээ. Хэдийгээр түүний дүү лам болоогүй ч гэсэн ер бусын хүүхэд байсан шигээ нэг өдөр бөө болох байх хэмээн Насан бодно.

Сайн өдрүүд

Долоо хоногийн хэдэн өдөр ба сарны буюу билгийн тооллын хуанлийн тодорхой өдрүүдийг Дархадууд сайн өдөр гэж үзнэ. Нүүдэл хийхэд сар бүрийн гуравдах ба ес дэх өдрүүдийг сайн өдрүүд гэнэ. Шинэ ажил эхлэх, нүүх, шинэ дээл хийх, шинэ санал гаргах, үс тайрах зэрэгт долоо хоногийн Даваа, Лхагва, Баасан, Ням гаригууд өлзийтэй сайн. Сар бүрийн гурван бол бидэнтэй холбогдохоор сүнснүүд ирдэг өдөр гэж үздэг учраас энэ өдөр бөө нар хоёр удаа бөөлдөг.

Эхний удаа бөөлөхдөө бөө өвөг дээдсийн онгонтой холбоо тогтоож тэдний ярьдаг байсан аялгаар ярих ба Долоон бурхан одонд сүү өргөнө. Дараагийн удаад бөөлөхдөө Түвд маанийн уншлагыг Долоон бурхан одонд зориулан уншиж сүү, хоолныхоо дээжийг

өргөнө. Дараах маанийг уншина.

Долоон бурхан минь, бидний хонь, ямаа, үхэр, морь, тэмээг
Таван хошуу малыг минь
Байгал орчинд нь хамгаалж хайрла

Хэн нэгэн бөөгийн босгосон овоонд Рэнчинлхүмбэ сумын төвийн бөө бас идээ цайныхаа дээжийг морины уралдаан, бөхийн барилдаан, нум сумын харваа болдог наадмын өдөр өргөдөг.

Хурим

Гэрлэхэд хамгийн тохиромжтой улирлууд хэмээн зун эсвэл намар Дархадын гэрлэх ёслолууд уламжлал болон болдог. Хуриманд бэлдэхдээ бэр шинэ гэр бүлийн шинэ хүн болж байгааг бэлэгдэн өөртөө шинэ дээл, гоёл чимэглэл хийнэ. Тэгээд өглөөний долоон цагаас өмнө хүргэний талынхан гэрийнхээ гадаа хүлээж байх ёстой бэрийг авахаар явсанаар хуримын ёслол эхэлдэг. Хүргэний тал бэрийг аваад хурим луу буцна. Бэр хүргэний хоёр талын хамаатан садангууд хуримын өдрийн турш идэж ууж найрлана. Хуримын үеэр хоол хийх, дуулалдах, шүлэг унших, залбирах, ерөөлийн үг хэлэх мэтээр олон зүйлүүд нийлэн хосолдог. Хуримыг тодорхой хүн удирдахгүй. Орой болоход зочид тарж гэрлэсэн хосыг хуримын анхны шөнө гэрт нь орхино. Дараа өдрийн өглөө гэрлэсэн хосууд хамтын шинэ амьдралаа эхлүүлж анхны цайгаа чанана.

Өнгө

Цагаан ба цэнхэр өнгө Дархадчуудын хувьд билэгдэлийн өнгө юм. Цэвэр тунгалгыг бэлэгдэн Хөвсгөл нуураас цагаан чулуу түүж авчирна. Мөн цагаан өнгийг тэдний гол хүнс болох цагаан идээний өнгө гэж хүндэтгэдэг. Эхэндээ цагаан өнгө бөө нарын өргөл болгон овоонд уядаг даавууны өнгө байсан ба одоо олон хүмүүс Буддын шашны нөлөөгөөр цэнхэр хадгыг хэрэглэдэг болжээ. Цагаан даавуу хэрэглэх нь зөв гэж бөө нар үзнэ. Зарим хүмүүс цагаан өнгийн чулууг Хөвсгөл нуураас авчран цэвэр тунгалгыг билэгдэл болгон сүүний хувиндаа уяж тогтооно. Эрчүүд өөр аймаг руу цэрэгт явахдаа төрөлх нутгийнхаа чулууг дурсгал болгон авч явдаг. Хүмүүс аян замд явж байхдаа баруун гар талаас цагаан туулай гарч ирэн дээлийн өврийг чиглэн өнгөрөхөд (дээлийн энгэр баруун талдаа байдаг) сайн зүйлийн дохио хэмээн бэлэгшээнэ.

Тоонууд

Дархадын соёл заншилд тоонууд их утга учиртай. Хоёрын тоог азгүй гэх ба гурвын тоог хүч чадлын тоо гэж үзнэ. Арван хоёрын тоо хоёрын тоог агуулж байгаа учраас мөн муу тоонд хамааруулдаг. Хүнд зүйл өргөхдөө нэгээс гурав хүртэл тоолж гурвын тоон дээр хүчээ гаргана. Хүннүгийн үед Наадмыг “Наадам Гэгаан” буюу “үндэсний гурван тоглоом” гэж нэрлэдэг байжээ. Яагаад гэвэл Хүннүгийн армийн хүч чадлын бэлэгдэл болсон нум сумын харваа, бөхийн барилдаан, морины уралдааны тоог илэрхийлдэг байсан. Наадмын гурван төрөлд хамгийн амжилттай оролцсон хүн Хүннүгийн армид цэргээр сонгогддог байжээ. Үүнээс үзэхэд энэ дэлхий дээр байдаг тоологддоггүй “зах хязгааргүй” гурван зүйл-далай, тэнгэр, уулс юм.

Дархадын шашны зан үйлд Түвд маанийг долоон удаа уншдаг бөгөөд Долоон бурхан одыг эрхэмлэн дээдлэх тул долоогийн тоог хүндэтгэнэ. Есийн тоо гуравт хуваагдах тул сайн тоонд хамааруулдаг. Бөөгийн шашинд ерэн есөн тэнгэр байдаг гэх ба билгийн тооллын есдүгээр сар бол тусгай сар юм. Наадамд болон хуримын ёслолд есөн цагаан морийг хэрэглэнэ. Билгийн тооллын сар бүрийн гуравдах ба есдөх өдрийг сайн өдөр

хэмээн шинэ ажил эхлэх, шинэ дээл хийх, үс тайрах, шинэ санал гаргах зэрэгт өлзийтэй гэж үзнэ. Гурав, долоо, есийн тоонууд бүгд онцгой тоонууд бөгөөд нэгийн тооноос бусад эдгээр онцгой тоонуудыг эрхэмлэдэг.

Улаанбаатар

Олон Дархад хүмүүст Монголын нийслэл Улаанбаатар бол алслагдсан, харьцангуй хамааралгүй газар юм. Мөн аймгийн төв Мөрөн хот руу олон хүмүүс явдаггүй байна. Сумын сургуулийг төгссөний дараа ихэнх Дархадчууд хөдөө рүүгээ буцдаг. Улаанбаатар луу байнга явдаг хүмүүс гэвэл оюутнууд. Социализмын үед тэргүүний ажилчин, албан хаагчдыг улсаас шагнаж гадаад оронд аялуулахад тэд нийслэлийг дамжин явдаг байжээ. 1950 онд Улаанбаатар таван автобустай жижиг хот байсан гэдгийг ахмадууд дурсан санадаг. Харин одоо хөл хөдөлгөөн ихтэй том нийслэл хот болжээ.

Шашин

Дархадчуудын итгэл үнэмшил

Бөөгийн ба Буддын шашныг хослуулан шүтдэгээрээ Дархадчууд бусад ястангуудаас ялгаатай. Яагаад гэвэл социалист нийгмийн үед энэ хоёр шашныг нухчин дарж байсан ба шашны олон уламжлалт зан үйлүүд, шашны номлолын мэдлэгүүд мартагдсан. Тэр үед цөөн тооны бөө нар өөрсдийн сонирхол, зан үйлийн дагуу ил тод байсан бөгөөд бөө байсных нь төлөө, бөө дээр очсоных нь төлөө хүмүүсийг шоронд хорьж, эсвэл алж устгажээ. Харин одоо ардчиллын үед хоёр шашинг, ялангуяа бөөгийн шашинг шүтэх эрх сэргэсэн байна.

Бөөгийн шашны Тувачуудтай адил хэлбэрийг Дархадчууд шүтдэг гэж тэд хэлэх боловч олон жинхэнэ бөө нар Тувачуудын дунд үлдсэн, социализмын үед Дархадын хотгороос Өвөр Монгол руу зугатаж амь гарсан хэдэн жинхэнэ бөө нараа Дархадчууд алдсан гэж харамсдаг. Мөн Монголоос өөр оронд байсан өвөг дээдсийн онгонууд болон бусад бөөгийн онгонууд социализмын төгсгөл болж тэдний онгонууд өвлөгдөн ирэхийг хүлээж байсан гэж Дархадчууд боддог. Одоо үед бөө нар өвөг дээдсээсээ хүч чадлыг нь өвлөн авч, тэдний онцлог шинжийг илрүүлж байгаа бөгөөд бөөгийн шашны сэргэн мандалт Буддын шашныхаас хүчтэй байна гэж Дархадчуудын итгэл үнэмшил шинэчлэгдэж байгаа. Яагаад гэвэл бөө нар хүч чадлаа өвөлж аваад хэрвээ энэ онгоныг ашиглахгүй бол тэд өвчлөх эсвэл нас бардаг байхад Буддын лам болохыг хүссэн хүн лам болох боломжтой байдаг.

Одхүү гуайн нагац ахыг эцгийнх нь нүдэн дээр шашныг эсэргүүцэгч социалист эрхтэн дархтан нар хороожээ. Тэр ярихдаа “Ардчилал эхэлсэний дараа 1993 онд Мишиг бид хоёр Буддын шашныг дахин сэргээх санаатай хийд барьсан боловч хүмүүс тэнд очихгүй байсан. Тиймээс одоо энэ хийдийг агуулахын зорилгоор ашиглаж байгаа. Хүмүүс Буддын шашнаар тоглохоос айж байсан учраас энэ хийд хоёр жилийн дотор дууссан. Анх зарим хүмүүс хийдтэй болохыг хүсч байсан учраас тэдний хүсэлтээр бид үүнийг барьсан юм. Тэр ч байтугай бид лам нарыг тэнд амьдрахыг урьсан боловч хүмүүс хийдэд очихгүй байсан болохоор тэр лам нар гэртээ буцсан. Бид хийдийн судруудыг хандивлаж, сумын сургуулийн музейд бурханы барималуудыг өгсөн.” гэсэн юм.

Хэдийгээр социализм Буддын ба бөөгийн шашинд хоёуланд нь заналхийлж байсан ч бөөгийн шашны үндсэн аюул занал нь Буддын шашин байсан. Буддын шашны нөлөө хэдэн зууны туршид бөөгийн шашныг сулруулжээ. Энэ нөлөө хоёр шашны сонголтоос нэгийг нь үл ойшоож бөөгийн шашныг өөрчилжээ.

Дархадын хотгорт Буддын шашин яаж дэлгэрсэн тухай нэг таамаглал байх ба энэ нь Манжийн дарангуйллын үед бүх Монголыг захирахаар дөрвөн том аймгууд өөр

хоорондоо байлдсан. Тэдний гурван удирдагчид Манжууд тусална гэж хэлсэн боловч тэднийг хуурсан бөгөөд Манж руу удирдагчийгаа даган явсан олон хүмүүс буцаж гэртээ харихыг хүсч байв. Тэгээд тэд Күн эзэн хаанд хэрвээ тэднийг төрөлх нутгаа дахин нэг удаа харах боломж олговол тэд түүний талд байсаар байх болно гэж хэлжээ. Эзэн хаан тэднийг эх нутагтаа харьж очоод Буддын шашныг нийт хүн ардаа дэлгэрүүл гэсэн болзолтойгоор гэртээ буцахыг нь зөвшөөрсөн байна. Ингээд буцаж ирсэн Монгол цэргүүд Буддын шашныг хүчээр Дархадын хотгорт дэлгэрүүлсэн гэсэн таамаглал байдаг. Мөн Бээжингээс ирсэн шашин нэвтрүүлэгч, номлогчид Буддизмыг хүчээр дэлгэрүүлэхэд хувь нэмрээ оруулжээ. Тэд том хийд барьж, хивсээр дүүргэн, нэг мянгаас гурван мянган лам нарыг хүссэн газраа сууж болохоор тохижуулсан. Ингээд Буддын шашинтан болсон эсвэл Христийн цөөн шашинтангууд бөөгийн шашны сүр хүчийг сулруулсан гэж зарим Дархадчууд итгэдэг.

Хоёр үеийн өмнө эрүүлийг хамгаалах гол арга бол бөөгийн шашин байжээ. Харин одоо Барууны хөгжил өндөр болж, хүмүүс орчин үеийн анагаахын эмчийг, эмнэлгийг сонгох эсвэл бөөгийн арга заслыг сонгох боломжтой болсон. Зарим хүмүүс эхлээд европ эмнэлэгт хандаад, үр дүнгүй байвал бөө рүү явдаг.

Буддын шашинтан, бөөгийн шашинтан, эсвэл шашин шүтдэггүй ч гэсэн Дархадчууд олон төрлийн өөр бусад сүсэг бишрэлтэй. Овооны дэргэдүүр өнгөрөхдөө нар зөв гурван удаа тойрч, чулуу өргөөд хүслээ хэлэхгүй өнгөрөх нь муу хэмээн итгэнэ. Голоор гаглахдаа өршөөл эрж, эсэн мэнд гатлуулахыг залбиран гуйна. Мөн рашаан булгийн эх байдаг Өлийн даваа, Түрүүний эх зэрэг даваануудын овооны газруудыг ариун нандин хэмээн хүндэтгэнэ. Шинэ хоол цай болж байхад идэж уухгүй орхиж явах нь аз хийморио гэртээ орхиж байгаа хэрэг учир хоол цайгаа идэхгүй гарахаас зайлсхийнэ.

Бөөгийн шашин

Монголын бөөгийн шашин маш урт түүхтэй ба Чингэс хаан хүртэл бөө байжээ. Дархадын бөөгийн шашин тэдний өвөг дээдсийн онгон сүнс ба бодит амьдрал хоёрын хоорондын харилцаан дээр суурилсан байдаг. Өвөг дээдэс бодит амьдралаас хүлээж авсан хүндлэлийн хариу болгож тусгай сайн нөлөө үзүүлэх ба үл хүндэлсэн хариу болгож муу зүйлсийг учруулдаг. Хэн өдөр тутмын амьдралдаа итгэж хэрэглэж байна, эсвэл хэн хааяа тохиолдлын маягаар хэрэглэж байна гэдгээс хамааруулан хүмүүсийн амьдралыг өвөг дээдэс зохиодог гэнэ. Үүнээс үзэхэд хүмүүс өвөг дээдсээ зөв хүндэлж чадвал аз хийморьтой сайхан амьдарч болох ажээ. Бөөгийн шашин бол байгал дэлхийгээ хүндлэх тухай сургадаг бөгөөд байгалдаа ойр амьдрах нь бөөгийн шашны итгэл үнэмшлийг хүчтэй болгодог. Тэдний итгэл үнэмшил ямар хэмжээтэй байх нь хувь хүнээс өөрөөс нь хамаардаг.

Бөө нар өвөрмөц заншилтай. Бөөгөөс тусламж хүсч байгаа хүн бөөгийн гэрт өөрөө очих ба гэртээ бөөг урьж аваачиж болох боловч жинхэнэ бөө нар бөөгийн эд зүйлсээ гэрээсээ гаргаж өөр айлд аваачдаггүй. Тэд айлд туслахаар очвол хүч чадлаа ашиглан онгон сүнстэйгээ ярилцан мэргэлж өгдөг.

Бөө бүхэнд тодорхой биелүүлэх үүргүүд байдаг ба Тэнгэрт мөргөх тусгай өдөртэй. Энэ өдөр хэзээ байх нь билгийн тооллын бөөгийн төрсөн өдөр болон тухайн сарын таагүй муу өдрүүдээс хамаардаг. Билгийн тоолол арван хоёр жил амьтны дарааллаар явагдах (Хятадын сарны хуанлигтай адил) ба дараах дарааллаар байна: хулгана, үхэр, бар, туулай, луу, могой, морь, хонь, бич, тахиа, нохой, гахай. Жилд нэг удаа эсвэл сард цөөхөн өдөр бөөгийн ар талын хүмүүс тусгай өргөл өргөнө. Мөн эдгээр хүмүүс байгалдаа ойр амьдрах тул тэнгэрт залбиран цайныхаа дээжийг өдөр бүр өргөдөг.

Бөөгийн шашны өөрчлөлтүүд

Олон Дархад хүмүүсийн адилаар Жигий гуай бөөгийн шашныг ба бөө нарыг шүтэж хүндэлдэг хүн. Тэр 19-р зууны сүүлч үед Тэнгис голд нутагладаг байсан алдартай бөө “Жимбээ”-ийн тухай нэгэн түүх ярьдаг. Тэр зуунд эрэгтэйчүүд сүх, цахиур хэт, хутга, аягаа бүснээсээ зүүж явдаг байсан ба ингэж хувийн хэрэгслээ авч явснаар хувийн эрүүд ахуйн дэглэм барьж чаддаг байжээ. Ан агнах, мод огтлохдоо хутгаа хэрэглэнэ. Залуу хүмүүс айлд ороод аюулгүй байдлыг хангаж хутгаа гутлынхаа түрүү лүү хавчуулдаг. Нэгэн өдөр Жимбээ бөө дээр зочилж ирсэн залуу эрсийг тэрээр гадаа хутгануудаа нуу, нуусан хутгыг чинь олно гэв. Тэгэхэд залуу эрс хутгануудаа өтөг бууцанд болон нүхэнд нуужээ. Тэднийг гэрт орж ирэхэд Жимбээ гуай “хөөе залуусаа, энэ та нарын хутга мөн үү” гэж асуужээ. Бөөгийн онгон сүнс тэр хутгуудыг Жимбээ гуайд авчирч өгсөн байна.

Одоогийн ихэнх бөө нар Жимбээ бөөгөөс хүч чадлаар дутуу. Учир нь хэдэн зууны Буддын шашны муу нөлөөтэй залгаад социализмын хавчлага дарамт их байсан. Социалист нийгэм эхэлсэний дараахан зуу зуун сүм хийдийг сүйтгэж, мянга мянган лам, бөө нарыг устгасан. Хүмүүс бөө болох, бөөгийн шашин шүтэхээс айдаг байв. Хүүхдүүдийг шашны холбогдолтой зүйл сурахыг хориглож, бөө нар зан үйлээ залуу үеийнхэнд заахыг зогсоосон. Энэ түүхээс үзэхэд одоогийн бөө нар өмнөх үеийн бөө нараас хүч чадлаар дутуу ажээ.

Жинхэнэ ба хуурамч бөө нар

Дархадын соёл заншилд бөө нар гол үүрэгтэй. Харамсалтайгаар, зарим “бөө” нар хууран мэхлэгчид байдаг. Туршлагагай Дархадчууд бөөгийн хуурч байгаа эсэхийг мэдэх аргууд бий гэж хэлнэ. Бөөг жинхэнэ эсвэл хуурамч гэдгийг мэдэхийн тулд бөөгийн яриаг сонсож, царай болон төрх байдлыг нь ажиглах хэрэгтэй. Мөн тэд туслагч түшээтэй байх ба эхнэр нь эсвэл хүүхдүүдийнх нь нэг энэ үүргийг гүйцэтгэнэ. Хэрвээ бөө бөөлөх үед биеэс нь сүнс нь гарахад тэд ухаан алдах бөгөөд ийм үед түшээ нар бөөг бэртэж гэмтэхээс хамгаалж байдаг. Тэгэхгүй бол тэд бөөлж бүжиглэж үсэрч байхдаа гал руу унах, толгойгоор мөргөн унаж магадгүй байдаг. Ийм бөөгийн ёслолын үед бөө нар өөрийгөө хянах чадвараа алдах тул жинхэнэ бөөд түшээгийн хамгаалалт хэрэгтэй. Хуурамч бөө нар хуурамчаар бөөлж, бэртэхээс өөрийгөө хамгаалж чадна. Мөн жинхэнэ бөө өвөг дээдсийнхээ онгон сүнстэй харилцахдаа сүнсний хэлээр буюу хуучны Дархад эсвэл Тува аялгаар ярих тул түүний ихэнх үгийг бусад хүмүүс ойлгох боломжгүй юм. Жинхэнэ бөөг бөөлөхөд цаг агаарын байдал заримдаа хурдан өөрчлөгдөнө. Жишээлбэл, тэнгэр бүрхэг үүлтэй байснаа түргэн цэлмэх гэх мэт. Мөн чоно болон бусад амьтад дуу авиа гаргах талтай. “Намайг залуу байхад сайн мэргэлдэг жинхэнэ бөө нар байсан. Одоо зарим хуурамч бөө нар худлаа мэргэлж эсвэл хүмүүсийн өнгөрсөн амьдралд тохиолдсон зүйлсийг худлаа таамагладаг. Тувагийн бөө нар хамгийн хүчтэй бөгөөд Дархад бөө нар ч бас сайн юм. Миний нөхөр Тувагийн бөөгийн удамтай хүн. Би бөөд итгэхийг хүсдэг ч хуурамч бөөгөөс айдаг” хэмээн Дэнсмаа ярьсан юм.

“Бид сайн бөөгийн босгосон овоонд нэг хуурамч бөө тахилга өргөж байхыг харсан. Овоог тахихдаа тэр овоог босгосон бөөд хүндэтгэл үзүүлж буй хэрэг бөгөөд тахилгын зэрэгцээ нум сумын харваа, хурдан морины уралдаан, бөхийн барилдаан болж жижиг наадам хийдэг. Хүмүүс хэлэхдээ овооны тахилга хийсэн бөө жинхэнэ бөө байдаг гэдэг. Гэхдээ магадгүй тэр бөө хуурамчаар бөөлсөн болохоор онгон сүнс нь ирээгүй байх. Гэсэн ч энэ бөөгийн сайхан ёслол байлаа, яагаад гэвэл тэр бороо орохыг зогсоосон” гэж Должин Бадам нар ярилаа.

Байгал орчин

Ан амьтад

Дархадын соёл заншилд амьтдыг ихээр хүндэтгэнэ. Бүх зэрлэг амьтад байгалд амьдрах учир ариун догшин, буга болон загасны тодорхой төрлүүд сүнстэй байдаг хэмээн тэд итгэдэг. Ялангуяа хандгай ба буга дархан цаазтай амьтад. Учир нь тэд маш үзэсгэлэнтэй бөгөөд тэдний амьдрал хүний буруу үйлдлээс хамаарч болох тул магадгүй хүн ба амьтдын тэнцвэрт харьцаа өөрчлөгдөх талтай.

Довдон хэлэхдээ “Таны алсан буга магадгүй муу төрлийн өвсийг идэж байсан байж болох юм. Тэгээд сайн өвс ургана. Хэрвээ бугыг алж устгаад байвал бэлчээр муудаж магадгүй” гэсэн юм.

Бугыг өнчрүүлэх нь үнэхээр зэрлэг хэрэг гэж тэд үзнэ. Мөн Дархадын хотгорын цагаан адууг эрхэмлэн хүндэлдэг.

Уул уурхайн олборлолт

Олон Дархадчуудын, ялангуяа ахмад хүмүүсийн хувьд уул уурхайн олборлолт хийх нь муу ёрын зүйл юм. Энэ нь бидний өвөг дээдсийн сануулан хэлж байсанчлан хүн төрөлхтөнийг аюулд учруулан байгалийг сүйтгэж буй мэт харагдана. Ашигт малтмалаа ухуулсан газруудын лус савдаг хилэгнэж, байгал өөрийгөө хамгаалж, маш их цас орж зуд болох вий гэж Дархадчууд айдаг. Олон Дархадчууд уул уурхайн олборлолт зөвхөн муу хор уршгын шалтгаан болохгүй бас үйлдвэрлэлийн мөнгө авчрах сайн шалтгаан болно гэж итгэнэ. Мөн тэдний нэг ажигласан зүйл бол алт угааснаас гол горхи хатаж ширгэх асуудал үүсдэг. Хөгийн гол том гол байсан ба тэнд алт ухсанаас голын ус татарч байгаа. Түүнчлэн, алт олборлогчид алт ялгахын тулд хүний эрүүл мэндэд муу нөлөөтэй химийн бодис хэрэглэж эдгээр бодис голын ус руу орсоноор цэвэр усны эх үүсвэрийг бохирдуулж байна. Алт олборлогчидоос байгалиа хамгаалахад тэдний нас өндөр тул цаашид байгал орчинд юу тохиолдох бол хэмээн ахмадуудын сэтгэл зовнино. Тэр ч байтугай цагдаа нар хууль бус олборлолтыг зогсоож чадахгүй байна.

Боловсрол

Социалист ба Ардчилсан боловсрол

Дархадчууд социалист ба ардчилсан боловсролын хэлбэрүүдийг янз бүрээр үздэг. Тэдэнд социализмын үеийн боловсролын чанарыг шүүмжлэхэд хэцүү. Яагаад гэвэл тэр үед бүх хүмүүс ажилтай, мэргэжилтэй байсан. Ардчилсан нийгэмд ажилгүйдэл их байгаагын гол шалтгаан нь ажил хайгчид боловсрол муутай байдаг. Харин социалист нийгэмд ажилтай хүмүүсийн түвшингээр боловсролын системийн чанартай эсвэл чанаргүй байсныг хэн ч үнэлж чадаагүй юм. Яагаад гэвэл тэр үед хэн нэгэн муу боловсрол эзэмшсэн байсан ч ажилтай болдог байлаа. Зарим Дархадчууд ардчиллын өнөөгийн нийгэмд тухайн ажилд өргөдөл гаргагч тэнцэх эсэхээ батлахыг энэ нийгмийн өрсөлдөөн шаарддаг ба бүх хүмүүс хангалттай цалин авахгүй байгаа гэж боддог. Ардчилал хүмүүсийг амьдралын доогуур түвшинд аваачсан гэж тэд үзнэ. Нөгөө талаар, ардчиллын ачаар бүх зүйл нээлттэй болж үйлчлүүлэгч, оюутнууд, өвчтөнүүд гэх мэт бүх хүн хамгийн сайн үйлчилгээ авах эрхтэй гэдгээ илэрхийлэх боломжтой болсон. Гэсэн ч багш нар өнөөдөр сайн боловсрогдож гарч байгаа хэрнээ тэд сурагчдаа төдий л хайхрахгүй, хичээлээ чин сэтгэлээсээ заахгүй байна хэмээн Дархадчууд боддог.

Сургуулийн захирал байсан Одхүү багш хэлэхдээ: “Би сурагчдад Барууны боловсрол эзэмшүүлэхийг хүсдэггүй. Одоогийн засгийн газрын боловсролын салбарын дарга миний

шавь байсан. Би түүнд уламжлалт, ёс суртахуунд суурилсан боловсрол эзэмшүүлэх хэрэгтэй гэж зөвлөсөн боловч тэд миний зөвлөгөөг дагаагүй. Социализмын өмнө болон социалист нийгэмд багш нар шавь нартаа зан суртахууны хүмүүжил олгоход голлон анхаарч ёс суртахуунд суурилсан боловсрол эзэмшүүлэхийг зорьдог байсан” гэсэн юм.

Өнөөгийн ба ирээдүйн боловсрол

Дархад хүүхдүүд бусад хөдөөгийн хүүхдүүдийн адил сумын дотуур байртай сургуульд суралцдаг. Тэдний эцэг эхчүүд дотуур байранд мах өгнө. Энэ сургууль ерөнхий боловсрол болон ургамал, амьтны аймгийн талаар заана. Өмнө нь бас хатгамал оёхыг заадаг байжээ. Эцэг эхчүүд хүүхдүүддээ боловсрол олгоход голлох үүргийг гүйцэтгэсээр байгаа ба тэдний өдөр тутмын амьдрал, мал маллах, шашин шүтлэг, соёл ёс заншлын тухай ярьж заадаг байна.

Олон хүмүүс сургууль хүүхдүүдэд ёс суртахууны боловсрол олгох, байгал хамгаалах сэтгэлгээг бий болгох зорилгоор сургалтын хөтөлбөртөө эдгээрийг оруулж, мөн Англи хэлийг сайн заах хэрэгтэй гэж үздэг. Хамгийн эхний санаачлагатай зүйл бол байгал дэлхийгээ хайрлах үзлийг бий болгож, хайр гамгүй ханддаг хандлагыг багасгах хэмээн Дархадчууд итгэдэг. Дараагийн чухал зүйл бол тэд гадаад хүмүүстэй англиар ярьж даяарчлагдаж буй дэлхий ертөнцийн чиг хандлагыг олж мэдэх явдал гэнэ.

Нэгэн багшийн тухай

Одхүү гуай 1977-2007 онуудад сурган хүмүүжүүлэгч, сургуулийн захирлаар ажиллажээ. Тэр гурван хүүхдийн эцэг бөгөөд өөрийн дадлага туршлага, үзэл бодлоо боловсролын салбарт зориулсан хүн.

“Өмнө нь уламжлалт боловсрол сайн байсан. Гол чиглэл бол ахмадуудаа хүндлэхийг сургах. Социалист нийгэмд багш нарыг их хүндэтгэж, сурагчид багшдаа мэндлэнэ. Харин одоогийн зарим хүүхдүүд багш нарынхаа нүдэн дээр архи ууж, багш нарыгаа болон бусад ахмад хүмүүсийг үл ойшоодог болжээ. Өнөөгийн байдлаар сурагчид бичиг үсгийн боловсрол эзэмшдэг хэдий ч ёс суртахууны боловсрол эзэмшиж чадахгүй байгаа. Би сургуулийн захирлаар ажиллаж байхдаа зарим нэгэн өөрчлөлт хийх хэрэгтэй байгаа тухай ярьж хэлэхийг оролддог байсан боловч сайн чадаагүй. “ гэж ярьсан юм. Түүний хийхийг оролддог байсан өөрчлөлтүүд гэвэл:

1. Биеийн тамирын боловсрол олгох хичээл
2. Уншихын чухлыг залуу үеийнхэнд ойлгуулах. Хүүхдүүд хангалттай уншдаггүй учир
3. Энгийн заах аргаас гадна хүүхдүүдээр туршилт хийлгэх мэтээр шинэ санаачлага, харилцан туршлага солилцох идэвхтэй байдлаар хичээлийг явуулах
4. Багшаар удирдуулж сурахын оронд сурагч өөрөө бие дааж сурахыг нь дэмжиж урамшуулах, ялангуяа гадаад хэл сурах тал дээр
5. Сургалтын хөтөлбөрт оюун ухаан хөгжүүлэх тоглоом оруулах
6. Сурагчийн бахархал, өөртөө итгэх итгэлийг урамшуулах тэмцээнүүд зохиох

Эрүүл мэнд

Оточ

“Бурхан бол чи өөрөө” гэж оточ Басбиш гуай хэлдэг. “Та өөрөө өөрийнхөө бурхан. Хүмүүс бол бурхад. Би хүн эмчлэхдээ бодол санаагаа ба энергээ ашигладаг. Миний зарчим бол зүгээр л хүмүүст туслах. Олон ястан үндэстэнүүд жишээлбэл, Дархад, Африкийн Америкууд, Дөрвөд (Монголын нэг ястан) байдаг ч бид бүгдээрээ ижилхэн төрхтэй. Надад дөрвөн нүд байхгүй, танд дөрвөн хөл байхгүй. Хэдийгээр бидэнд хэлний

зааг байгаа ч бид бүгд ижилхэн. Ямар нэгэн атгаг санаа бидний дунд байхыг би хүсэхгүй”
“Би европ эм тариа хэрэглэдэг байсан боловч, үүнээс татгалзах хэрэгтэй гэдгийг би одоо мэднэ. Олон жилийн өмнө намайг 20 настай байхад миний зүрх өвдсөн. Тэр үед би европ эмчилгээ хийлгэсэн ч надад сайн нөлөөлөөгүй. Хүний бие эх дэлхийгээс, байгалиас төрдөг гэдгийг би ойлгосон. Бид байгалийн нэг хэсэг учир өөрсдийгөө эмчлэхдээ байгалийн бусад зүйлсийг ашиглаж болно гэдгийг ухаарсан юм. Тиймээс би оточ болохоор шийдсэн. Хүмүүс эрүүл байх хэрэгтэй шүү дээ.”

“Би арван нэгэн хүүхэдтэй. Тэднийг эмнэлэгт очих шаардлагатай үед бид очиж чаддаггүй байсан ба хөдөө амьдарч буй хүмүүст энэ бол боломжгүй байдаг. Тэгээд би хүүхдүүдээ эрүүл болгохын тулд уламжлалт эмчилгээг хэрэглэдэг байлаа. Хүүхдүүдээ эмчлэхдээ би Лувсаншарав, Цэрэнжамц гэдэг оточуудаас зөвлөгөө авдаг байв”

“Би ургамал цуглуулж, өвөг дээдсээсээ уламжилж авсан мэдлэгээ ашигладаг. Ардын эмчилгээ Чингэс хааны үеэс үүсэлтэй. Жишээлбэл, зарим бэртэл гэмтэлийг эмчлэхдээ халуун төмөр ашигладаг байсан. Ийм үндсэн эмчилгээг одоо хүртэл европ эмчилгээнд хэрэглэж байгаа ба энэ аргууд зөвхөн хувьсан хөгжсөн. Жишээлбэл, Баруунд шархыг ариутгаж цэвэрлэдэг”.

Бид нүцгэн төрж биднийг даавуунд ороож нүцгэн оршуулдаг. Бид зүгээр л байгалийн нэг хэсэг-Басбиш

Эм

Анисны навч хоолойны өвчин ба ханиадыг эмчилнэ.

Бүргэдийн савар-олон зуун жилийн настай бүргэдийн савар Насанд өвлөгдөн иржээ.

Охиноо төрүүлсэний дараахан түүний хөх хавдаж өвдөхөд нөгөө бүргэдийн савраар гурван удаа маажсанд хөх нь эдгэрчээ.

Цагаан гүүний сүү элэгний өвдөлт намдаах ба элэгний хавдартай хүнд хэрэглэнэ.

Таван салаа ходоодны өвчнийг ба шархыг анагаана.

Өөрчлөлт

Ардчиллаар олсон өөрчлөлтүүд

1990 онд болсон ардчилал Дархадын соёл заншилд олон өөрчлөлтүүдийг авчирсан.

“Нийгэм өөрчлөгдөх нь сайн ба муу талтай. “ Усыг нь уувал ёсыг нь дага” гэдэг зүйр үг байдаг. Тэр ч байтугай бид суурин амьдралтай болох хэрэгтэй гэж би бодох болсон. Бид нийгмийн өөрчлөлтөөс суралцаж муу зүйлсээс зайлсхийхыг хичээнэ. Гэрт амьдарснаас дүнзэн байшинд амьдрах нь илүү тохьтой. Бидэнд цахилгаан бас зурагт байна. Бидэнд одоо лаа хэрэггүй болж харанхуйд байх хэрэггүй болсон. Яагаад гэвэл нийгмийн байдал өөрчлөгдсөнөөр хүмүүс гадаад орон луу аялж, сайн боловсрол эзэмшиж сайн ажилтай болж, бусад орны соёл ёс заншлаас суралцан гадаад хэл суралцаж байна” гэж Довдон гуай ярилаа.

Гомбосүрэн, Даваажав гуай нар харин үүнтэй санал нийлэхгүй ингэж ярьсан юм. “Бид гэрт амьдардаг байснаа өөрчилж дүнзэн байшинд амьдрах болсон. Бид гэрээ санадаг, яагаад гэвэл гэр бол илүү ухаалаг хийгдсэн зүйл. Гал түлэхэд гэр хурдан дулаацна. Дөрвөлжин байшин дугуй хэлбэртэй гэрийг бодвол удаан дулаацдаг тул одоо бид нэлээд удаан галлах хэрэгтэй болсон. Ардчилал сайн хэдий ч юмны үнэ өөрчлөгдөх шалтгаан болдог. Гэрийг жилд дөрвөн удаа нүүлгэх ёстой бөгөөд нүүдлийн үеэр гэрийн аль нэг юм байнга эвдэрнэ. Социализмын үед бэржээнтэн бүрээс, бусад хэсгүүдийг худалдаж авахад бидний чадал чинээ хүрдэг байсан. Байшинг засварлахгүйгээр хэдэн жил болж болно”

Зарим хүмүүс ардчилал хэтэрхий их эрх чөлөөг бий болгосон гэнэ. Эдгээр Дархадууд

эрх чөлөөт байдал тамхи, мансууруулах бодис, согтууруулах ундаа, ялангуяа архины буруу хэрэглээг үүсгэсэн хэмээн ярина. Ардчилсан чөлөөт байдал нь зурагтын хөтөлбөрт болгоомжтой хандахыг бас шаарддаг. Энэ нь хүүхдийн харааг муутгаж, сургууль болон гэрийн даалгавар хийхийн оронд савангийн дуурьт тэдний сонирхолыг татдаг гэж зарим хүмүүс шүүмжилж байхад зарим нь үүнийг хайхардаггүй. Мөн зурагтыг сайн эсвэл муу зүйл гэдгийг шүүхэд Дархадын соёл заншилд зурагт нь одоо хүртэл хэтэрхий шинэ зүйл юм гэж зарим хүмүүс хэлдэг.

Залуу үеийнхэн эрх бөгөөд залуу гэж зарим хөгшид бодно. Тэд есдүгээр сар хүртэл хөл нүцгэн явж, байгалдаа зохицон амьдарч, хүүхэд байсан хэрнээ их ажил хийж, ахмад хүний гуйлтыг хэзээ ч татгалзахгүй байж, эцэг эхийнхээ үгэнд дуулгавартай ордог байснаа санадаг. Одоогийн залуус гадаа гарч ажил хийхээс дургүйцэж, орчин үеийн хөгжил дэвшил тэдний хийх гэрийн ажлыг өмнөх үеийнхэнээс амархан болгосныг үл харгалзан тэд ахмадуудынхаа үгэнд ордоггүй гэж боддог.

“Би сүхээр мод огтолдог. Харин одоо залуучууд хөрөөгөөр ч мод огтолдоггүй” гэж Дэнсмаа гуай хэлсэн юм. Нэгэн ахмад настай хүн ярихдаа “Цэргийн албан үүрэг таван жил байсан ба цэргийн анги бааз руугаа мориор явдаг байлаа. Одоогийн залуус ердөө нэг жил цэргийн алба хааж цэргийн анги руу машинаар очдог гэлээ.

Хоолны дэглэмийн өөрчлөлт

20-р зууны хоёрдах хагас үеийн туршид өөрчлөгдсөн нэг гол зүйл бол хоолны дэглэм юм. Нэг үеийн өмнөх Дархадууд 2-р сараас 11-р сар хүртэл буюу жилийн хагаст голдуу цагаан идээ иддэг байсан ба үлдсэн хугацаанд нь мах хэрэглэдэг байжээ. Гэсэн хэдий ч социалист нийгмийн үед дулааны улирлын хоол хүнсний нэг хэсэг нь хүнсний ногоо болсон ба тэдгээрийн агуулдаг амин дэмүүдийн үнэ цэнийг олон Дархадууд үнэлж үздэг. Мөн орчин үеийн Дархадууд өөх тосноос татгалзан тэдний хэлдгээр биеэ цэвэрлэж хүнсний ногоо ба жимсийг “ямаа шиг идэх” дуртай болсон гэж бусад хүмүүс ярьдаг. Ийнхүү өөрчлөгдөж буй Дархадын хоолны дэглэмийг тавь, жаран насандаа эрүүл мэндийн асуудалтай тулгарсан хүмүүст болон элбэг бус байх ерэн настай хөгшчүүдэд нэлээд хэрэглэнэ.

“Намайг хүүхэд байхад ахмадууд залуу үеийнхэнд дуртай байсан. Одоо энэ өөрчлөгдсөн. Яагаад гэвэл бид Хятадын импортын хүнс, органик бус хүнс хоол хэрэглэж эхэлсэн” хэмээн Дэнсмаа хэлсэн юм..

Дархадын уламжлалт хоолны дэглэм энгийн байсан. Тэдний зарим нь нүүдэлчин амьдралын голлох хүнс болох цагаан идээ, мах, гурилнаас хориос гучин насандаа уйдаж эхэлдэг гэнэ. Тэд уйдсан гэж хэлж байгаа ч энэ нь хоолны зуршлын өөрчлөлтийн ард байсан түлхэх хүч байлаа. Уламжлалт болон шинэчлэгдсэн дэглэм хоёрын дундыг барьсан өөрчлөлтийг бий болгох болон өнгөрсөн үеийн ба өнөөдрийн эрүүл хооллолтыг хослуулах хэрэгтэй гэж Дархадууд дүгнэдэг.

Ирээдүй

Ирээдүй хойч үедээ соёл ёс заншил, зан үйл, уламжлалаа өвлүүлэн үлдээх нь амин чухал гэж Дархадууд боддог. Тэдний ихэнх нь тэдний үр хүүхэд нүүдэлчин амьдралын хэв маяг, бөөгийн шашин, өргөл өргөх, байгал орчноо хамгаалах зэрэг үйлийг нь үргэлжлүүлэхийг хүснэ.

Гуравдугаар хэсэг

Америкийн Монголчууд

Оролцсон Америкт амьдардаг Монголчууд

Монголчууд ерөнхийдөө өөрийн нэг нэртэй байх ба Америкт амьдардаг Монголчууд эцгийн нэрээ эсвэл ургийн овгийн нэрээ гэр бүлийн нэр болгон дандаа хэрэглэнэ.

Америкт амьдардаг Монголчуудын ихэнх нь Монголын хотын оршин суугчид буюу нүүдэлчин биш, мөн тэдний ихэнх нь Халх үндэстэн ба Тувачууд, Дархадчууд биш. Тэд Монголд ба Америкт байхдаа хөдөөний Тувачууд, Дархадчуудад тохиолддоггүй салалт мэтийн асуудалтай тулгардаг бөгөөд тэд янз бүрийн зорилготой байдаг. Яагаад гэвэл тэд Америкт барууны амьдрал, Монголын хотуудын баруунжсан амьдралд амьдарч байсан ба тэдэнд үргэлж Баруунжих эерэг хандлагууд, даяарчлал, Тувачууд, Дархадчуудын хийдэг уул уурхайн олборлолт шиг үйлдвэрүүд байдаг. Үүний эсрэгээр, Тувачууд ба Дархадчууд уламжлалын үнэ цэнийг Америкт байгаа Монголчуудыг бодвол илүү ихээр ойлгож, ингэснээр уламжлалаа хамгийн эн тэргүүний зүйл хэмээн үргэлжлүүлдэг илүү уламжлалт ертөнцөд амьдардаг.

Дэмбэрэлийн Цэрэндорж, 46 настай, Буриад, Дорнод аймгийн зүүн хэсэг
Цэвэлваанчигын Төмөрсүх, 43 настай, Халх, Өвөрхангай аймаг
Осорын Бадамцэцэг 42 настай, Халх, Дорнод аймаг
Ганзүрх 37 настай, Дархад, Улаанбаатар
Чойжилжавын Даваадулам 42 настай, Халх, Улаанбаатар
Сарнай 28 настай, Халх, Улаанбаатар, ээж Одгэрэл 53 настай, Халх, Улаанбаатарт амьдардаг, охин дээрээ зочилж ирсэн.

Цагаачилсан туршлагаууд

Цагаачлал:Хэн, Яагаад, Ямар хугацаагаар

Зарим Монголчууд бусдыг бодвол цагаачлах илүү сонирхолтой байдаг. Тэд хотын хүмүүсийг бодоход нүүдэлчин малчид Америкийн амьдралд дасан зохицохдоо хэцүү байдаг ба Америкийн амьдралыг нүүдэлчид маш бага мэддэг гэж ярьдаг. Хэн нэгэн нүүдэлчин малчин Америк руу цагаачлахыг хүсэж байвал эхлээд Улаанбаатарт амьдарч үзэх хэрэгтэй гэж Америкийн Монголчууд зөвлөнө. Зарим нүүдэлчид цагаачилдаг бөгөөд тэнд байгаа Монголчууд тэдний тэвчээрт итгэж Америкийн амьдралд таарч тохироход нь тусалдаг.

Голдуу оюутнууд Америк руу цагаачлах боловч бас дунд ба ахмад насныхан ховорхон цагаачлахад Америкийн Монголчууд баярлана. Тэдний зарим нь Америкт амьдрах амархан ба тэдэн дээр зочилж очсон бүх Монголчууд энэ оронд дуртай байдаг гэлцэнэ.

Америкийн Монголчууд олон шалтгаанаар цагаачилдаг. Ихэнх нь мөнгө олохоор эсвэл сургуульд сурахаар ирнэ. Тэд боловсрол эзэмшиж ажил хийж эхлэхэд бэлэн болоход эсвэл ямар нэгэн бизнэс эхлэхэд хэрэлцэхүйц хангалттай мөнгө цуглуулчихаад эх орондоо буцдаг. Монголд олох мөнгөнөөс илүү өндөр цалин эрж хайж, мөн илүү тохилог сайхан амьдралыг хүсэж Америкт татагдан ирнэ. Тэд хэлэхдээ хамгийн бага хөлс авдаг зөөгч (ажлын эрхтэй зөөгч хүнд цагийн хамгийн бага хөлс ажил олгогч төлдөг) сайн ажиллаж гарын мөнгө авахад л тэр хүн нэлээд их мөнгө олдог гэнэ. Амьдрал сайн тэр ч байтугай амар хялбар байх газар бол Америк бөгөөд гурав, дөрвөн ам бүлээ тэжээх өндөр цалин авдаг газар хэмээн

тэд ам уралдан ярих юм. Тэд сайн ажлын төлөө ирэх ба өмнө нь цагаачилж ирсэн гэр бүлийнхэнтэйгээ амьдарч дараа нь бусад хамаатнуудтайгаа холбоотой болдог.

Монголчууд анх ирэхдээ хэдийгээр эх орондоо чадварлаг боловсон хүчин байсан ч голдуу хамгийн бага цалинтай, гэхдээ Монголын ханшаар бол өндөр, хамгийн муу ажлуудыг хийж эхэлдэг. Ихэнхдээ эрэгтэйчүүд барилга дээр ажиллаж эмэгтэйчүүд зөөгч хийнэ. Эцсийн эцэст тэд Монголд хийж байсан ажлаа мэргэжлийн түвшинд хүргэж дээшлүүлдэг байна. Эмэгтэйчүүд нягтлан бодогч болох нь элбэг.

Америкийн Монголчууд тэнд цагаачлахаар ирсэн ихэнх Монголчууд эх орондоо буцдаг гэдэгт итгэх ба тэдний Америкт амьдрах хугацааны дундаж хэмжээ бол таван жил гэж тооцоолдог. Зарим Монголчууд оюутан болж ирээд магистерийн болон докторын зэрэг автлаа тэнд суралцдаг бөгөөд эх орондоо их дээд сургууль төгссөн, бусад эрдмийн зэргүүдийг авсан олон хүмүүс ч Америкт ирдэг байна. Бусад нь Америкийн байнгын оршин суугчид болдог. Яагаад гэвэл тэд хүүхдүүдтэй бөгөөд тэдний хүүхдүүдэд “хаана байсан ч тус болох” Америкийн соёл заншлыг ойлгож мэдэх, Англи хэл сурах боломжуудыг олгодог гэж тэд үзнэ. Гэсэн ч ихэнх Монголчууд, хүүхдээ Америкт төрүүлж өсгөсөн ч байсан тэд “ямар ч асуудалгүйгээр” гэр бүлээ аваад эх орондоо буцахыг тэмүүлдэг. Тэд ураг төрлийн дотно холбоогоор ах дүү, хамаатан садантайгаа амьдрах амьдралаа санадаг гэж үүнийгээ чухал шалтгаан болгон иш татан тайлбарлана.

Олон Америкийн Монголчуудыг гэртээ буцаж харь хэмээн бусад Монголчууд нь зоригжуулна. Америкийн Бэркли дэх Калифорнийн Их Сургуулийг сэтгүүл зүйн магистерын зэргээр төгссөн монгол эмэгтэй 2009 оны 11-р сард Монголчууд олноор амьдардаг Бэй гэдэг газар очжээ. Тэр эмэгтэй одоо Монголын Үндэсний Телевизийн захирлаар ажилладаг бөгөөд тэндхийн Монголчуудад Барууны маягийн хөгжил, нийгмийн өөрчлөлтүүд Монголд хэрхэн явагдаж байгаа тухай тэдэнд ярьж өгсөн. Түүний үзэл бодлын гол дүгнэлт нь сайн боловсрол эзэмшсэн Америкийн Монголчууд эх орон, ард түмэндээ хэрэгтэй байгаа тухай байсан гэнэ.

Тэдний зарим нь АНУ-д үүрд үлддэг. Тэдэнд монгол цус, монголоо гэсэн зүрх сэтгэл байдаг учраас байнга эх орон, ард түмэндээ тусалсаар байна гэж тэд хэлнэ. Жишээлбэл, Осорын Бадамцэцэг хэлэхдээ тэр Америкт хэрэгтэй, яагаад гэвэл Америкийн шүүхэд Монголчуудад орчуулга хийн цагаачлах асуудлуудад нь тусалдаг. Хэрвээ хүмүүс хүүхэдтэй бол өөрийн насыг харгалзан үзэж Америкт үүрд цагаачлах эсэхээ шийдэж болно. Монголдоо буцахыг хүсэх эсвэл өөртөө юмуу гэр бүлийнхэндээ Америк боловсрол эзэмшүүлэхийг хүсэх хоёрын дунд олон хүмүүс эргэлзэн гацдаг. Заримдаа тэд Америк оронд сурахаар эсвэл ажиллахаар ирэхдээ хүүхдүүдээ Монголд орхиод ирнэ. Ахмад настай цагаачид бараг дандаа гэр лүүгээ буцахыг хүснэ. Харин зарим Америкийн Монголчууд тэнд хүүхдээ төрүүлж өсгөсөн бол Монголдоо амьдрахыг хүсэх эсэхдээ гайхан эргэлзэнэ. Тэд хүүхдийнхээ монгол хэлний чадварт санаа зовох ба заримдаа тэд хүүхдээ “хэт америкжуулахгүйн” тулд хүүхдүүдээ Монголд өвөө эмээтэй нь амьдруулахаар явуулдаг. Мөн зарим хүмүүс хүүхдүүдээ Монголд бас Америкт хоёр оронд өсгөхөөр төлөвлөх ба ингэснээр хүүхдүүд хоёр үндэстэнийг харьцуулан эцэст нь сайхан амьдрах болно гэж найдна.

Монголчуудын тархан суурьшилт

Монголд амьдардаг Монголчууд олон газар луу цагаачилдаг. Аль хот руу эсвэл аль улс руу явах нь хэд хэдэн хүчин зүйлээс хамаарна. Монголчууд өөр өөр хугацаанд өөр өөр газрыг сонгох ба Америкийн нийт Монголчууд ойролцоогоор 15 жил тэнд байгаа. Мөн тэд сайхан боломж байгаа газар луу явдаг. Ихэнхдээ тэдэнд ажил олж өгөхөд туслах найз нөхөд, хамаатан садангууд өмнө нь очихсон байгаа тэр газрыг сонгоно.

Монголчууд эх нутгаасаа өөр оронд явахын өмнө цагаачлалын сайн ба муу талуудыг судалж үздэг. Жишээлбэл, Солонгост байгаа Монголчуудыг хэцүү амьдрал руу зүглэж байна гэж Америкийн Монголчууд бодно. Түүнчлэн Солонгост байгаа Монголчууд хоол, байранд бага зардал гаргах тул гэр лүүгээ их мөнгө явуулах боломжтой хэдий ч сурах ба ажиллахаас өөр зүйл хийхэд боломж багатай гэж тэд үздэг. Солонгост заавал мөрдөх ёстой цагаачлалын хатуу хууль нь Монголчуудын хатуу журамтай амьдралын тусгал болж ингэснээр Солонгост үүрд цагаачлахын эсрэгээр тэд ихэнхдээ эх орондоо буцдаг. Нөгөө талаас нь харахад, Америкийн Монголчууд Солонгост байгаа нутаг нэгтнүүдээ бодвол илүү уян хатан цагаачлалын хуулинд захирагдаж, их мөнгө хийх боломжоор хангагдах боловч тэд мөн амьжиргааны өндөр өртөг, илүү үнэтэй эрүүл мэндийн даатгал төлдөг юм. Тэд Монгол руу, гэр лүүгээ чадахын хэрээр их мөнгө илгээхийг хүсэхийн зэрэгцээ энэ оронд боломжтой бүхнийг хийж ашигладаг. Тэд мөнгөө зугаатай үрж, “бусад Америкчууд шиг амьдрах” бөгөөд аялал зугаалга хийж, зоогийн газар хооллон, хөгжилтэй арга хэмжээнүүдэд оролцож чадна.

Техаст 2000 он хүртэл нэг зуун Монголчууд байжээ. Тэнд төрөл бүрийн ажил, боловсрол эзэмших сайхан боломжууд, байрны үнэ болон амьжиргааны өртөг бага байснаараа бусдын сонирхолыг татдаг байсан. Мөн Канад орон цагаачдад нээлттэй сайхан орон мэт санагдах ба Англи хэл эхлэн суралцагчдын түвшинд ярьж ойлгодог олон хүмүүс байдаг газар юм. Үүний эсрэгээр АНУ-н Луизанна, Алабама, Флорида муж улсуудад Англи хэлний түвшин доогуур хүмүүс ярьж ойлголцоход хэцүү газрууд гэгдэх учир байрны хөлс, амьжиргааны өртөг бага хэдий ч Монголчууд эдгээр мужуудад амьдрахыг хүсдэггүй байна. Одоо олон Монголчууд Япон хэл сурч, тийшээ цагаачилж байгаагийн зэрэгцээ сумо бөхийн дэвжээнд нэлээд хүчирхэг болж байгаа.

Америкийн Монголчууд олон орноор Монголчууд нэлээд их цагаачилдаг гэж боддог. Зарим хүмүүс нийт монгол цагаачдын 20% нь Баруун Европ, 30-40% нь Америк, 30% нь Казакстан руу явдаг гэж тооцоолдог. Үлдсэн багахан хувь нь Герман, Солонгос, Япон, Орос, Хятад, Австрали, Канад, Сингапур луу явдаг байна. Бусад Америкт байгаа Монголчууд бодохдоо нийт монгол цагаачдын тал хэсэг Солонгос руу, гуравны нэгээс их нь Америк руу, үлдсэн хэсэг Европ ба Япон луу явдаг гэнэ. Олон хүмүүс хууль бусаар цагаачлах тул нийт монгол цагаачдын албан ёсны тоог гаргахад хэцүү юм. Монголчууд хэрхэн дэлхий даяар тархсан нь Америкийн Монголчуудын хувьд чухал бөгөөд яагаад гэвэл бусад Монголчууд цагаачлалын талаархи өөрсдийн ойлголт дээр үндэслэн гадаад орнууд руу цагаачилдаг.

АНУ-д Монголчууд бөөнөөрөө байдаг цөөхөн газар байна. Газар бүр өөрийн оршин суугчдын санаачлагаар соёл ёс заншлын сургуультай байх бөгөөд тэд дандаа найз нөхөд, хамаатнуудынхаа цагаачилж очсон газар очиж амьдарна. Нэг жишээ нь Калифорн мужийн Бэй гэдэг газарт хамгийн олон Монголчууд байх ба гурваас дөрвөн мянга орчим байна. Энэ нутаг нэгтний бүлгийн хүрээ хурдан тэлж байгаа бөгөөд 2000 онд энэ газарт зөвхөн 1500 орчим Монголчууд байсан бол 2002 онд хоёр мянга болжээ. Тэд тэндхийн дулаахан, сайхан цаг агаар, амьжиргааны харьцангуй бага өртөг, олон янзын соёл заншил, тайван амгалан байдал, нийгмийн нам гүм байдал, Монголын хотуудтай харьцуулахад өндөр хөгжилтэй байдаг нь дуртай.

Америкийн Монголчууд олноор амьдардаг газруудыг томоос жижиг рүү нь авч үзвэл дараагийн томоохон газар нь Вашингтон хот, Калифорн мужийн Лос Анжелос хот, Вашингтоны Сиатл (хот биш, муж) Илиноис мужийн Чикаго гэх мэт. Мөн Калифорн мужийн Сакрэменто-д монголчууд байдаг. Вашингтон хотын монголчууд Монголын элчин сайдын яамтай сайн харилцаатай байдаг.

Хууль ёсны ба хууль бус цагаачлал

Америкийн Монголчууд хууль ёсоор болон хууль бусаар аль алианаар нь цагаачилна. Тэд тухайн оронд хууль ёсоор байх визний хугацааг хэтрүүлэн үлддэг боловч АНУ-д цөөхөн Монголчууд амьдардаг учир Латино цагаачлалын албанд ханддаггүй гэж хэлнэ. Хэрвээ тэд гэмт хэрэг хийх, байнга согтуугаар жолоодох зэргээр баригдах шалтгаан гаргахгүй бол Бэй-д амьдрах нийт Монголчуудын талаас илүү нь Америкт хууль бусаар байдаг. Хууль бус цагаачдын нэг асуудал бол тэд эх орондоо зочилж очиж чаддаггүй. Хэрвээ тэд Америкаас явбал буцаж ирж чадахгүй учраас энэ оронд мөнгө олохоор ирсэн хүүхэдтэй хүмүүс хүссэн зорилгодоо хүрч явахад бэлэн болтлоо энэ орныг орхиж чаддаггүй байна.

АНУ-н ба Монголын засгийн газраас Ганзүрх хэдэн Монголчууд виз аваад визнийхээ хугацаанд тэдний хэд нь эх орондоо буцаж ирдэггүй тухай асуужээ. Үүний хариуд ойролцоогоор 17000 Монголчууд тэнд байх ба тэдний 80% нь эргэж ирдэггүй гэсэн байна. 9-р сарын 11-ны террорист халдлагаас өмнө тэд цагаачлалын нөхцлөө хялбарханаар өөрчилж чаддаг байсан ба аялалын визтэй очсон хүн оюутны визээр сольж, оюутны визтэй хүн ногоон карттай болж, байнгын оршин суугч болох эрхтэй болсон. Харин одоо визний нөхцлийг солих эсвэл виз сунгахад хэцүү болжээ. Яагаад гэвэл цагаачлах асуудлаар ажилладаг өмгөөлөгч хуульчдын цалин хөлс өндөр ба цагаачлалын бодлогод гэнэт өөрчлөлт гарсан болохоор олон Монголчууд энэ оронд хууль ёсны дагуу байхыг оролдохоос шангарсан. Америкт хууль бусаар өссөн хүүхдүүд сургуульд суралцаж болох хэдий ч тэндхийн оршин суугчид биш юм. Эдгээр хүүхдүүдийг эх оронд нь буцаахыг шаардах бөгөөд магадгүй тэд монгол хэлээр ярьж чаддаггүй, бас монгол соёл ёс заншлаа мэдэхгүй байж болох юм.

Монголчууд ба Америкчуудын бие биеэ үзэх үзэл бодол

Америкийн Монголчууд бодохдоо Америкчууд Монголын тухай маш бага мэддэг хэдий ч Монголчууд Америкийн тухай бага ч болов мэдэхийг зорьдог гэнэ. Тэд Монголчууд тэр орны соёл заншлын бүх зүйлийг мэдэхгүй боловч Америкчууд хэрхэн ажиллаж амьдардагыг сайн мэднэ хэмээн талархалтай ханддаг. Хөрөнгөтөн нийгмийн сайн, муу талуудыг олж харах бөгөөд түүнчлэн, Америкчуудын дэлхий ертөнцийн талаархи сонирхол бол хил хязгаараа бусад орнууд руу өргөтгөх гэж ойлгоно. Бусдын тухай илүү ихийг сурч мэдэхийг хүсэж байна уу эсвэл хэрэгтэй байна уу аль нь ч байсан өөрсөддөө болон дэлхий ертөнцийн тухай мэдлэгтээ сэтгэл хангалуун байдаг Америкчуудтай харьцуулахад бусдын амьдралыг ойлгохыг хүсдэг сониуч хүмүүс гэж Америкийн Монголчууд өөрсдийгөө тодорхойлдог. Үүнтэй уялдан Америкчууд сургуульд хүүхдүүдэд Монголын тухай заадаггүйг Монголчууд гайхна.

Тэд Чингэс хаан, Монгол нэг үе Оросын колони орон байсан, мөн Америкт мэддэг Монгол хоол болох монголын шарсан мах буюу үнэндээ бол Хятадаас авчирсан үхрийн махаар Америкчуудын Монголын тухай ойлголт хязгаарлагдана гэж хэлдэг. Зарим Америкчууд Монголчуудын тухай ерөөсөө сонсоогүй байдаг. Хэрвээ тэдний зарим Монголын тухай сонссон бол тэнд машин, барилгууд байдаг эсэхийг байнга сонирхож асууна. Зарим барууныхан Монголчуудыг ууртай догшин, ширүүн хүмүүс байдаг мэтээр төсөөлдөг. Мөн тэд Америкийн Монголчуудыг хараад бусад Азийн орны хүмүүсээс ялгаж хэлж чаддаггүй ба тэднийг Хятад эсвэл Солонгос хүн мөн үү гэж асууна. Сарнай өөрийгөө Монгол хүн гэж хэлэхэд гадаадынхан хариуд нь “Камбожи гэнээ?” гэж дандаа асуудаг гэнэ.

Бадамцэцэг хэлэхдээ Америкчууд Монголын амьдралын тухай янз бүрийн үзэл бодолтой гэнэ. Тэр өөрөө гэрт өсөөгүй, хотод байранд өссөн. Тэр хүүхэд байхдаа сурагчдын амралтаар гэрийнхэнтэйгээ тэдний үеэлийнд хөдөө очиж амарчээ. Тэгэхэд Бадамцэцэг өглөө эрт босож, гэрийн ажилд туслан голоос ус зөөх хэрэгтэй байдаг байсан

тул түүнд энэ бүхэн хэцүү санагдаж, эвгүй байсан. Түүний нэг гадаад найз Монгол руу аялж, гэрт амьдарч байгаад ирсэнийхээ дараа Бадамцэцгийг гэрт хэзээч амьдарч үзээгүй, бас морь унаж чадахгүйг сонсоод их гайхжээ.

АНУ-ын засгийн газар Монголчуудын тухай өөрийн үзэл бодолтой. Ганзүрхийн уншсан 2004 оны Монголын тухай тайланд бичиг үсэгт 98% нь тайлагдсан боловч Монголчууд залхуу, амласан амлалтандаа хүрдэггүй гэж Монголчуудыг тодорхойлсон байжээ. Бид амьжиргааны хэрэгцээг хангадаг таван хошуу малаа малласаар ирсэн болохоор улс орон даяараа удаан хугацааны турш өлсгөлөн байж үзээгүй учраас бид салан задгай, залхуу зантай гэж Ганзүрх үүнийг тайлбарладаг. Ганзүрхийн хэлснээр Монгол орон их өлсгөлөнд хэзээ ч нэрвэгдэж байгаагүйгээрээ олон зууны туршид өлсөж байсан Зүүн Азийн орнуудаас ялгаатай байдаг гэнэ. Яагаад гэвэл эдгээр орнууд үер, ган гачигт эмзэг газар тариалангийн орнууд юм.

Америкийн Монголчууд өөрийн орныг хөгжлөөр Америкаас 70-100 жилийн хойно байгаа гэж тодорхойлдог. Бусад нь хоёр оронд аль алинд нь амьдрал адилхан байна, гэхдээ Монголд тэд олон хүмүүстэй уулзаж, илүү олон найзуудтай, уйдаггүй гэж хэлнэ. Баруунд байхын бас нэг ашигтай тал бол өвөрмөц соёл заншилтай, өөр хэлтэй Монголын тухай гадаадынхан тэндхийн монголчуудаас илүү ихийг мэдэх болно гэх бөгөөд Монголчууд бол ямар ч зүйлийг сурах чадвартай, бусадтай адил хүмүүс гэдгийг дэлхий ертөнцөд таниулахыг хүсдэг гэж тэд ярина.

Эх оронтойгоо холбоотой байх сайхан.

Америкийн Монголчууд эх оронтойгоо олон янзаар холбоотой байдаг. Тэдний зарим нь удаан хугацаагаар Монгол руугаа явж болох ногоон карттай учир гэр бүлийнхэнд нь бусад хүмүүс тусалж байх зуур Монголд тогтмол зочилж очно. Тэднийг гэрээ санахад ар гэрийнхэн нь Монголоос тараг, цай, ааруул явуулна. Эх орондоо байхаас цөөхөн найзуудтай байж, нийгмийн амьдралын идэвх муутай байдаг учраас байнгын асуудалтай учруулдаг орон гэж настайчууд үзэх тул тэд Америкт байнга амьдрах дургүй.

Тэд эх оронтойгоо болон Монголчуудтай техник, технологийн хөгжлийг ашиглан холбоотой байдаг. Гэр лүүгээ интэрнэтээр захиа бичиж, хайртай хүмүүстэйгээ Yahoo Messenger ашиглан харилцаж, Монголын тухай мэдээ мэдээллүүдийг интэрнэтээс унших гэх мэт. Мөн тэд утсаар ярина. Арван жилийн өмнө Америкаас Монгол руу ярихад нэг минутын яриа таван долларын үнэтэй байсан бол одоо Монгол доторхи ярианы үнэтэй адил хямд болсон тул тэд магадгүй өдөржин утсаар ярих үе байдаг.

Америкийн Монголчууд эх орны телевизүүдийн сувгууд болон кинонууд үзэх боломжтой. Монгол телевизийн зарим сувгууд Америкийн амьдралыг Монголд үзүүлж, Бэй гэдэг газарт байх Монголчууд эх орны сувгуудыг интэрнэтээр үздэг. Мөн цөөн сувгуудын нэвтрүүлүүдийг Монголд гарснаас нь хойш нэг өдрийн дараа интэрнэт холбогч ашиглан гэртээ зурагтаар үзэж чадна. Нэмж хэлэхэд, Монголын хоёр сувгийг сансрын антеннаар зурагтаар үзэх боломжтой.

Америкийн Монголчуудын энэрэнгүй сэтгэл

Америкийн Монголчууд эх орондоо байгаа нутаг нэгтнүүддээ янз бүрээр туслахыг хичээдэг. Сарнайгийн оролцдог “Нялхсаа аварцгаая” нэртэй Монголчуудын байгууллага байдаг ба тэд Монголын Эх Нялхсын Төвийн Нярайн эрчимт эмчилгээний тасагт эмнэлгийн тоног төхөөрөмж олж өгөхөд тусалдаг. Өөр нэг байгууллага гэр оронгүй Монголчуудыг хоол хүнсээр хангадаг. (Монголын хүн амын тал нь гэр оронгүй болон өлсгөлөн байхын аргагүй уламжлалт нүүдлийн мал аж ахуйн хэв маягаар амьдрах боловч ийм асуудлууд голдуу Улаанбаатарт байдаг)

Америкт амьдардаг Монгол хүн бүр гэр лүүгээ юм явуулдаг. Өмнөх жилүүдэд тэд мөнгө явуулдаг байсан бол одоо голдуу эд зүйлс илгээнэ. Тэдний гэрийнхэндээ илгээх мөнгө Монголын эдийн засагт чухал тус нэмэр болох бөгөөд зарим Монголчууд хилийн чанадаас ирэх мөнгөнд найдан тэр мөнгөөр амьдардаг. Яагаад гэвэл Монголчуудын цалин сард ойролцоогоор нэг зуун долларын хэмжээнд хэлбэлзэх ба хоол хүнс, амьжиргааны өртөг Монголд өндөр байдаг. Америкт байгаа Монголчуудын ар гэртээ явуулж буй бэлгэнүүд татваргүй байх хэдий ч Ганзүрх банкуудтай хамтран Монгол руу илгээгдэх бэлгийн хэмжээг тогтоохыг хичээсэн бөгөөд чухам яг хэр зэрэг их зүйл илгээгддгийг хэлэхэд хэцүү юм. Тэр яагаад үүнийг сонирхсон бэ гэхээр Америкийн Монголчууд нутаг нэгтнүүддээ маш их тусалдаг учир Монгол орон Америкийн Монголчууддаа мөн адил туслах хэрэгтэй гэж Ганзүрх боддог. Монгол улс тэднийг эх орондоо боломжийн хямд байртай болгох тал дээр туслахыг тэр хүсдэг хийгээд хилийн чанад дах Монголчуудаа дэмжих төрийн бус байгууллага 2004 онд байгуулжээ.

Монголд гамшиг тохиолдоход тэд тэр даруйд нь тусална. 2009-2010 оны өвлийн зуд болоход мөнгөн хандив цуглуулж, Монголчууддаа туслах эд зүйлсийг хандивлажээ.

Ялгаварлан гадуурхагдах

Монголын ястангууд хоорондын, Монголчууд болон Азийн бусад ястангуудын дунд байх ялгаварлан гадуурхах явдалтай харьцуулахад Америкт энэ байдал бага ажиглагддаг гэж Америкийн Монголчууд тодорхойлдог. Монголд дийлэнх болох халх үндэстэнгээс бусад ястан хүмүүс тодорхой албан тушаалд дэвшихэд халхууд тэднийг 100% монгол биш гэж дандаа хэлэх ба ийм үед жижиг ястангууд эмзэглэдэг. Мөн жижиг ястангууд хэлний аялганаасаа зовж шаналдаг байна.

“Тамд хоёр тогоо байдаг. Эхний тогоонд Монголоос бусад энэ дэлхийн бүх үндэстэнүүд байхад харин нөгөө тогоонд Монгол үндэстэн байна. Эхний тогоог чөтгөрүүд манана. Нөгөө тогоог хэн ч манахгүй. Учир нь тэр тамын тогооноос хэн нэгнийг гарахыг хичээхэд Монголчууд түүнийг татаад буцааж унагаана” хэмээх зүйр үгээр Монголын ястангууд бие биеэ ялгаварлан гадуурхдаг гэж Ганзүрх тайлбарласан юм. Бэй гэдэг газрын Монголчууд бие биеэ ялгаварладаггүй. Яагаад гэвэл тэд тэнд хэтэрхий цөөхүүлээ учраас Монголын өөр өөр ястангууд бие биеэ дэмжих хэрэгтэй байдаг гэж тэндхийн Монголчууд ярьдаг. Хэдийгээр тэд ястангуудын ялгаатай талуудын талаар ярилцах боловч өөр хоорондоо ялгаварлан гадуурхдаггүй.

Монголд зарим Монголчууд Хятад хүмүүст дургүй. Зарим хүмүүс Манжийн колончлолоос болоод ингэх болсон гэж хэлнэ. Зарим Монголчууд хятад хүнтэй нөхөрлөөд дараа нь тэдэнд залилуулдаг тал байх бөгөөд Хятад Монголын эрлийз хүмүүсийн өв уламжлал байнга ялгаварлан гадуурхах асуудалтай нүүр тулдаг. Мөн Хятадыг эсэргүүцэх Монголчуудын үзэл социалист төр засгийн тархи угаах ажиллагаанаас үүссэн гэж зарим нь үзэх ба Монголд жинхэнэ Хятад хүнийг үзээгүй хэрнээ зөвхөн Хятадыг эсэргүүцэх үзэл суртал байдаг гэж ярина. Зарим хүмүүст 1950-1960 онуудад багассан Хятадыг эсэргүүцэх үзэл одоо хүртэл байдаг. Одоогоор Хятадуудад Монголчуудын дургүйцэл нүүрлээд байгаа. Яагаад гэвэл Хятад улс Монголын газар нутагт санаархдаг мэтээр ойлгогдох болсон. Чингэс хаан хятад хүн байсан эсвэл үнэндээ Монгол бол Хятадын нэг хэсэг гэх мэтээр Хятадын улс төрчид буруу бодлого барьж дайралт хийж байгаа. Ердөө гуравхан сая хүн амтай жижиг улс гэдгээ Монголчууд баттай мэддэг учраас Хятадыг эсэргүүцэх үзлийн нэг шалтгаан бол Хятадын ноёрхолоос айх айдаас юм.

Америкийн Монголчуудын зарим нь тэд Америкийн Хятадуудтай эвтэй байдаг гэдэг. Тэд Америкийн холимог тогоонд (өөр хоорондоо ялгаатай соёл заншилтай хүмүүс Америкт хамтдаа холилдсон гэсэн утгатай үг) холилдохыг үзэн яддаг. Хятадын нутаг

нэгтнүүдээсээ тэд өөр гэж Америкийн Монголчууд Америкийн Хятадуудын тухай ярина. Тэндхийн хятад хүмүүс сайн бизнесмэнүүд шиг харагдаж, Америкийн Ази хүмүүсийн үлгэр жишээ болсон цагаачид юм. Жишээлбэл, Америкийн Монголчуудад байхгүй сайхан соёлын төв Америкийн Хятадуудад Окландад байдагт тэд баярладаг.

Хятад хүмүүс ямар оронд байгаагаа тоодогдуйд нь дургүй хүрдэг гэж зарим монголчууд хэлдэг. Тэд ингэх нь ёс суртахуунгүй гэдгийг мэдэх боловч тэдний дургүйцэл “цусанд маань” байгаа гэнэ. Тэд дургүйцлээ тодорхойлохдоо өдөр бүр дургүйцэх мэдрэмж төрөөд байдаггүй ч хэрвээ хятадууд Монгол хүнийг зодох эсвэл маргалдах мэтээр доромжлохыг харвал эмзэглэнэ гэдэг. Америкчуудаас Монголчуудыг эсэргүүцэх дургүйцлийг Америкийн Монголчууд мэдэрдэггүй хэдий ч Ази хүмүүст дургүй байдлыг мэдэрдэг гэнэ. Америкчууд ажилд Ази хүмүүсийг хөлсөлж авдаг.

Цагаачлалын түүхүүд

Монголчуудын Америк руу аялсан түүхүүд өөр хоорондоо өвөрмөц ялгаатай бөгөөд энгийн байдаг. Дараах цөөн түүхүүд нь Америкийн Монголчуудын түүхүүд юм.

Осорын Бадамцэцэг

Бадамцэцэг 42 настай, Монголын зүүн хэсэгт байх Дорнод аймагт төрсөн бүсгүй. Тэр 16 настай охинтой эх хүн бөгөөд бусад ихэнх монголчуудын адил халх хүн. Дорнодод өсөж, ерөнхий боловсролын сургууль төгссөнийхөө дараа Хүмүүнлэгийн Ухааны Их Сургуульд суралцахаар Улаанбаатар луу нүүсэн. Хоёрдугаар дамжаа төгссөний дараа Орос хэлний багшийн мэргэжлээр сурч байсан учир Оросод сурахаар явжээ. Түүнийг 1991 онд Монголд буцаж ирэхэд социалист дэглэм нуран унаж, ардчилсан чөлөөт эдийн засгийн үе эхэлсэн байсан. Бүх зүйл түргэн өөрчлөгдсөн бөгөөд Бадамцэцэг болон бусад монголчууд зөвхөн Оросын соёл заншлыг мэддэг, Барууны ёс заншлыг мэддэггүй байв.

Социалист нийгмийн үед хүмүүс эдийн засгийн хувьд зөвхөн нэг ижил түвшинд байсан бөгөөд нэг ч хүн ядуу эсвэл баян байгаагүй. Бадамцэцгийн бодлоор тэр үед хүмүүст эдийн засгийн сонирхол байгаагүй. Жишээлбэл, өндөр боловсролтой мэргэжил эзэмшихийг зорьвол эмч гэх зэргийн мэргэжилтэй болдог байсан гэнэ. Сургуулиа дүүргэсний дараа тэр гэрлэж, охин төрүүлж, гар урлал хийдэг болсон боловч түүний шинэ гэр бүлд санхүүгийн бэрхшээлүүд тулгарчээ. Нөхөр нь ажилгүй байсан учраас Англи руу яваад ирсэн, их сургууль хамт төгссөн сайн найз нь түүнийг Англи хэл сурч сайн ажил олж хийгээд, нээлттэй ажиллах чадвараа хөгжүүлэхийг зөвлөсөн. Бадамцэцэг найздаа хүүхэдтэй эх хүн гэдгээ сануулж хэлэхэд найз нь түүнд шинэ боломжууд хайхад нас чинь сайхан залуугаараа байна гэж хэлжээ. Тэгэхэд түүний нөхөр түүнийг Баруун луу явж суралцаад сайн цалинтай ажил хий хэмээн зоригжуулсан байна. Гэхдээ тэр гэр бүлээ орхиод явахдаа уйтгар гунигт автаж байсан ч 1994 онд ерөөсөө мэдэхгүй байсан Англи хэлийг сурахаар Англи орныг зорьжээ.

Англид байхад нь Монголын амьдрал түүнд их хатуу хэцүү санагдаж эхэлсэн бөгөөд Барууны хөрөнгөтөн оронд сайн ажил хийвэл хөрөнгө мөнгө олж болохыг ухаарч, Монгол улс яагаад энэ оронтой ижил замаар яваагүйг гайхдаг байлаа. Тэгээд хорин хэдэн насандаа шинэ санаа бодол өвөрлөн Монголдоо буцаж ирсэн. Урьд нь хар, цагаан санагддаг байсан ёс суртахуун илүү нарийн ялгаатай санагджээ. Муу гэж санагдсан хүн ч сайхан сэтгэлтэй байж болохыг ойлгож, “эх хүнээс төрсөн” бүх сайн ба муу өөрийн таньдаг хүмүүсийг санахыг оролдсон.

Монголд Англи хэлтэй хүний хэрэгцээ гэнэт бий болж, тэгээд тэр Гэгээрлийн яаманд ажиллаж эхэлсэн боловч тэр төслийн хөрөнгө мөнгө дуусч төслийн ажил дууссан байна. Санхүүгийн хувьд тогтвортой болохын тулд оюутны визээр Америк руу явахаар шийджээ.

Тэр тийшээ ганцаар явж, нөхөр нь Монголд үлдсэн байна.

Америкт байрны хөлс төлөх, хоол худалдаж авах, амьжиргааны бусад зардал төлөх шаардлага гарч, бас гадаад оюутны хувьд сургалтын төлбөр их өндөр байв. Гэвч түүнд энэ орон таалагдсан бөгөөд Монголоос маш өөр, олон янзын байр байдалтай байлаа. Тэр Англид байгаа нөгөө сайн найзтайгаа холбоо барихыг хүссэн ба тэр найз нь түүнийг Америкт цагаачлах боломжуудыг хайхыг ухааруулж өгсөнд маш их баярласан юм.

Тэгээд Бадамцэцэг сургуулиа хаяж зоогийн газарт ажил олжээ. Тэр үед охин нь 7 настай байсан ба охиныгоо сайн боловсролтой болж сайн Англи хэлтэй болгохыг хүсч, түүнийг Америкт авчрахаар хөөцөлдөж эхэлсэн. Нэг жилийн дараа түүний хүсэл биелсэн байна. Хамгийн анх охиноо Америк сургуульд оруулахад тэр ямар ч Англи хэлгүй байсан учир сургуульд дургүй, Монголдоо буцахыг хүсчээ.

Тэгээд тэр охиндоо “За ойлголоо. Гэхдээ чамайг буцаах мөнгө надад хэрэгтэй байна. Хоол хүнсээ авахын тулд би сайн ажиллах хэрэгтэй байна. Чиний буцах замын зардал хэрэгтэй байна” гэж хэлэв. Түүний охин Монгол руугаа буцахыг шаардах бүрт тэр түүнд “Би боловсролтой болох хэрэгтэй байна, чи Англи хэл сурах хэрэгтэй байна” гэж хэлдэг байв. Тэдэнд эхний хоёр сар их хэцүү байсан ч охиндоо гэрийн багш хөлсөлсөн учраас охин нь сургуульд өөрийн насны түвшинд суралцаж эхэлсэн. Охиноо хувийн жижиг сургуульд оруулж Англи хэлний дөрвөөс зургаа дах анги хүртэл хоёрдогч хэлний ангид явуулж (хүүхдүүд энгийн ангид орохын тулд Англиар хангалттай сайн ярьдаг болох хүртлээ суралцдаг анги) дараа нь тэр дээд түвшиний долоодугаар ангид элсэн орсон байна.

Бадамцэцэг Сан-Франциско дах амьдралдаа хайртай. Хамт ажилладаг нэг хүн түүнд сайхан цаг агаартай гоё газар гэж зөвлөсний дагуу тэр энэ хотод нүүж ирсэн. Тэр үүнтэй санал нийлж байв. Сан-Франциско бол нийтийн унаа сайтай сайхан жижиг хот санагдсан бөгөөд тэр жолоо барьж чадахгүй болохоор энэ нь түүнд хэрэгтэй зүйл байлаа. Хятадууд, Япончууд, Оросууд, Италичууд, Германчууд, Арабууд гээд л бүх орны хүмүүс амьдардаг энэ газарт амьдрах тэр дуртай байсан. Энэ хотод тэр одоо 10 жил амьдарч байна. “АНУ бол аз сорьсон газар. Гэхдээ та амжилтанд хүрвэл хүссэн бүхнээ авч болно. Та ажил хийвэл бүх зүйлтэй болж чадна. Энд та мэргэжлийн өндөр түвшинд байх хэрэгтэй ч та сайн ажиллаж чадвал эцсийн эцэст таны мөрөөдөл биелнэ” гэж тэр хэлдэг.

Бадамцэцгийн Англид өнгөрүүлсэн цаг хугацаа нь түүнийг Баруунд байнга амьдрах хүсэлтэй болгосон гэж боддог. Энэ бол Барууны орон байсан бөгөөд тэр дэлхий бөөрөнхий гэдгийг ухаарсан юм. Түүнд бусад үндэстэнүүд соёлжсон, орчин үеийн санагдах ба Монгол яагаад ийм өөр бас ядуу байдгийг гайхжээ. Социализм түүний тархийг угаасан байсан гэж тэр бодно.

Чойжилжавын Даваадулам

Даваадулам 42 настай, Улаанбаатар хотоос ирсэн, 1997 онд Америкт цагаачилж ирсэн хүн. Тэр анх Америкт ирэхдээ тэнд байнга цагаачилж үлдэхийг зориогүй, зөвхөн 6 сар амьдраад буцна гэж төлөвлөсөн байсан. 1990-ээд онд ирсэн ихэнх Америкт байгаа Монголчууд буюу шинэ зууны эхний үеийн хүмүүс эх орондоо буцна хэмээн төлөвлөдөг байжээ. Одоо олон Монголчууд Америкт үлдэхийг хүсэж ирдэг.

Даваадулам Америкт нягтлан бодогчоор ажиллаж сайхан тохьгой амьдардаг. Америкт байгаа Монголчууд эх орондоо байнга очиж уламжлалт соёлоо хадгалж байх хэрэгтэй гэж тэр ярина. Мөн эдийн засаг сайтай газар амьдарснаар ашигтай байхын зэрэгцээ уламжлалаа хадгалсан Монгол хүн байх замаар энд амьдарна гэж үздэг. Түүний аав Орост сурч байсан тэр үед Даваадулам жижигхэн охин байсан. Москвад өнгөрүүлсэн цаг хугацаа түүнийг Барууны амьдрал бэлтгэж байсан учраас тэр үеийг үнэлдэг.

Ганзүрх

Ганзүрх 37 настай, Улаанбаатарт төрсөн, Дархад ястан. Америкт 1999 онд ирсэн бөгөөд 2 охины эцэг хүн.Охидууд нь 3 настай, 9 сартай. Москвад дөрвөн жил суралцаж дараа нь Америкт ганцаараа ирсэн. Тэр ирэхээсээ нэг жилийн өмнө Америкийн соёл заншлыг үзэж танилцуулахаар ахыгаа явуулжээ. Тэгээд тэр энэ оронд ирсэн цагаасаа Монголчуудынхаа дунд идэвхтэй нэгэн байв. Тэр анх ирээд Америк орны соёл заншил, нийгмийн амьдрал, алсын ирээдүйгээ мэддэггүй боловч өөр хоорондоо дотно, бие биендээ тусалдаг, ойр дотно хэсэг Монголчуудыг олсон. Тэгээд тэр Бэй хэмээх энэ газарт Монголчуудын анхны холбоог байгуулж, хувь нэмрээ оруулахаар шийджээ. Түүний холбоо баяр ёслолууд, тухайлбал 7 сарын 11-ны наадам, 11 сарын 26-ны Улс тунхагласны баяр, Цагаан сарыг тэмдэглэхэд Америкийн Монголчуудад тусалдаг.

Ганзүрх Америкт амьдрахаар үлдсэн хэдий ч Америк орон таалагдаагүй учир эх орондоо буцсан олон хүмүүсийг мэднэ. Англиар сайн ярьдаг ахынхаа тусламжтайгаар тэр ямар нэгэн бэрхшээлтэй тулгаралгүй ажилтай болжээ. Одоогоор тэр Америкт сайхан амьдарч байгаа хэдий ч насан туршдаа энд үлдэж чадах эсэхээ мэдэхгүй байгаа.

Ганзүрх бизнэсмэн хүн ба Монголын поп од Сарантуяаг Америкт авчран Монголчууддаа зориулж тоглолт зохион байгуулсан байна. Калорода мужийн Дэнвэр, Калифорнийн Сан-Франциско, Вашингтон хот, Илинойсын Чикагод тогложээ. Тэр дараагийн бизнэс төлөвлөгөөндөө мөнхийн хөл хөдөлгөөнтэй Бэй гэдэг газарт Монгол гэр байхгүй учир гэр музей байгуулах санаатай байна.Ганзүрх Америк оронд дуртай. Яагаад гэвэл энэ газарт хүмүүс хүсэл мөрөөдлөө гүйцэлдүүлэх боломжтой гэж үздэг.

Сарнай

Сарнай 28 настай, Улаанбаатраас ирсэн, Халх үндэстэн. Тэр Америкт таван жил амьдарч байна. Хоёр хүүхдийн эх хүн бөгөөд хүүхдүүд нь 8 настай, 2 настай. График дизайны болон урлагын чиглэлээр сурч байгаа ба мэргэжлийнхээ хувьд өсөх чадваруудыг эзэмшихийг хүсэж энд ирсэн бөгөөд сургуулиа төгсөөд Монголдоо буцах төлөвлөгөөтэй байгаа.

Сарнайгийн найзууд Сан-Францискод байдаг тул тэр тэнд очиж амьдарсан. Тэр урьд нь Солонгост очиж үзсэн бөгөөд гадаадын өөр оронд очиж үзээгүй. Түүний Америкийн тухай анхны сэтгэгдэл нь таагүй байсан. Бүх зүйлүүд, модод, замууд, тэр ч байтугай хүмүүс нь түүнд хэтэрхий том санагдсан гэнэ. Монголд байхдаа тэр эрүүл мэнд, агаарын бохирдол, хүнсний аюулгүй байдалд санаа зовдог байсан бол Америкт эдгээр асуудлууд бага гэж тэр боддог. Тэр Монгол руу байнга холбоотой байж, сургуулийнхаа амралтаар хэд хэдэн удаа нутагтаа зочлоод иржээ.

Монголдоо буцахад айх зүйл түүнд байгаа ба авилгал, хээл хахууль болон ажилд ороход хэрэгтэй танил талын сүлжээ. Эдгээр асуудалтай тэмцэхийн тулд тэр одооноос судалж холбоо тогтоохыг хичээж байгаа бөгөөд тэгээд нутагтаа очоод ажил олох болно. 2009 онд Сарнай Монголд очоод Техникийн Их Сургуульд зочлоход тэд түүнийг сургуулиа багшаар ажиллуулахаар сонирхож байсан гэнэ. Зарим Монголын ажил олгогчид ажилтануудыг ажилд авахдаа шударга хандахыг хүсдэг гэж Сарнай найддаг. Бас нэг өөр зүйл бол түүний хүүхдүүд Америкийн ёс заншил дунд өссөн Америкийн иргэд бөгөөд түүний 8 настай хүүхэд Монголд дасахад хэцүү байж магадгүй гэж санаа зовно.

Нийгмийн бүтэц

Монголын болон Америкийн засгийн газрууд

Америкийн Монголчууд хоёр орны засгийн газарт их анхаарал хандуулдаггүй хэдий ч Америкийн засгийн газрыг бодвол Монголын засгийн газарт илүү анхаарлаа чиглүүлдэг.

Ардчилал хөгжөөд хорин жил болсныг үл харгалзан Монголын засгийн газар “нэг далайгаас нөгөө далай руу” худалдагдсан гэж тэд үздэг байна. Их хурал шаардлагагүй зүйлд мөнгө урж, орж ирсэн санхүүжилтийг идэж шамшигдуулдаг ба Их Хурлын гишүүд бол Монголдоо хамгийн баян хүмүүс бөгөөд том бизнэсүүд,тансаг гэр орон, машин өмчлөдөг гэж тэд хэлнэ.Тэдний Их хуралд орохын гол шалтгаан бол зөвхөн хувийнхаа амьдралыг дээшлүүлэх гэж Америкийн Монголчууд боддог. Цөөн хэдхэн гишүүд улс орныхоо төлөө анхаардаг боловч тэд алуулж болзошгүй аюултай нөхцөлд байдаг гэж үзнэ. Америкийн Монголчууд хэлэхдээ засгийн газрын хэлж байгаа бүх зүйлүүд худлаа ба ард түмний ядуу болон дундаж ангийнханд Монголын засгийн газрын доройтол завхрал хариуцлага хүлээх ёстой гэдэгт итгэдэг гэнэ. Түүнчлэн, Монголын хуулийн систем шударга биш бөгөөд хуулиуд нь мөнгөтэй хүмүүст амар хялбар, ядуу хүмүүс шүүхийн байгууллагуудад итгэхэд хэцүү болсон. Монголын засгийн газар зөвхөн ард түмнийхээ төлөө илүү ихийг хийгээд зогсохгүй Америкт амьдардаг Монголын цагаачдад туслах хэрэгтэй гэж тэд боддог. Засгийн газар тэдний төлөө ажиллах байгууллага байгуулж, холбоотой байхад нь тусалж, хууль бусаар Америкт байгаа Монголчуудад эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах боломжтой болгоход туслахыг тэд хүсдэг. Америкийн Монголчууд 2009 онд ерөнхий сайд тэдэнд баярлаж талархсанаа илэрхийлсэн шиг Монгол орон тэдний эх орондоо илгээдэг мөнгөнөөс тодорхой хэмжээгээр хамаардаг тул Монголын засгийн газар тэдэнд өртэй гэж тэд боддог. Яагаад гэвэл тэдний зарим нь хуваалцах хангалттай мөнгөтэй үедээ Монгол руу сар бүрийн хэрэгцээний мөнгийг тэтгэвэрт гарсан эцэг эхдээ эсвэл төрсөн ах дүүдээ илгээнэ. Олон ядуу хүмүүс засгийн газарт итгэхээ больсон тул засгийн газартай тэмцэлдэхээ больсон. Тэд амьжиргааны наад захын хэрэгцээний талаар гомдоллоод нэмэргүй болсон ба үүний оронд Америкийн Монголчуудын тусламжийг хайдаг.

Америкийн Монголчууд Монголын засгийн газрын ажилчид болон бусад ажил олгогчидын танил талын сүлжээ гадаадад боловсрол эзэмшсэн мэргэжилтэнгүүдийг гомдоодог гэж ярина. Заримдаа тэдний эх орондоо байгаа найзууд нь тэднийг Монголдоо буцаж ирээд ажилтай болох танил талын сүлжээний эсрэг тэмцэхийг зоригжуулах боловч тэднийг буцаж ирэхэд заримдаа Монголчуудад Америкт байсан Монголчууд манай орны байдлыг мэдэхгүй, тэд Америкдаа л байх хэрэгтэй гэсэн хандлага байдаг гэж тэд хэлж байлаа.Гэсэн ч тэд байдал дээрдэж байгаад талархаж, иймэрхүү завхрал өөр хэлбэрээр Америкт ч байдаг гэж ярьсан.

Америкийн Монголчууд Америкийн засгийн газрыг шударга гэж их бахархдаг гэнэ. Тэд Америкийн засгийн газар гэмт хэргүүдийг үнэн шударгаар шүүж, гэр оронгүй ядуу хүн, эсвэл баян хүчирхэг хүн байсан ч ялгаагүй шийтгэл оногдуулдаг гэж үздэг. Мөн тэдэнд Америкт тохиолддог хуулийн гол асуудал бол согтуугаар жолоодох гэмт хэрэг байдаг. Олон хүмүүс хэлэхдээ тэдэнд Америкийн засгийн газар бараг анхаарлаа тавьдаггүй шиг тэд Америкийн улс төрийг төдийлөн сонирхдоггүй бөгөөд тэдэнд улс төрийн төлөөлөл юмуу, парламентийн гишүүдийг ухуулах ухуулга байхгүй гэдэг. Америкт байгаа зарим Монголчууд тэндхийн оршин суугч биш учраас сонгууль өгч чаддаггүй.

Нутаг нэгтнүүдийн бүлэг

Бусад Азийн орнуудын нутаг нэгтнүүдийн бүлэг Бэй гэдэг газарт олон зуун жилээр амьдарч хувийн байшин, хувийн бизнэс эрхэлдэг байхад харин эндхийн Монголчуудын нутаг нэгтний бүлэг зөвхөн 10-15 жил болж байгаа. Америкт байгаа Монголчууд тэднийг анх Америкт ирэхэд нутаг нэгтний бүлэг, хэлний чадвар, ер нь юу ч тэдэнд байгаагүй бөгөөд цөөхөн Монгол хүмүүс өөр хоорондоо харилцдаг байсан гэж тайлбарлана. Бусад Азуудад тэдний эх орноос ирсэн өөр хоорондоо нийгэмших том нутаг нэгтний бүлэг байдаг. Зөвхөн Монголчуудын нутаг нэгтний бүлэг жижиг боловч эмэгтэйчүүдийн, эмч

нарын, хөнгөн атлетикчидын гэх мэт өвөрмөц байгууллагуудтай. Мөн сургуультай бөгөөд энэ сургууль крилл цагаан толгой, монгол хэл, ёс заншил заадаг.

Бэй хэмээх энэ газрын Монголчууд үнэхээрийн хөгжилтэй, хөдөлгөөнтэй нутаг нэгтний бүлэгтэй. Монгол руу буцахаар зорьж байгаа хүмүүс ч бүлгийн үйл ажиллагаанд тэндхийн оршин суугч шиг л идэвхтэй оролцоно. Нутаг нэгтний бүлгийн хамгийн том үйл явдал бол Наадам, Цагаан сар гэх мэтийн баярыг тэмдэглэх. Мөн тэнд гэр төв байх ба жил бүрийн соёлын арга хэмжээнүүд Калифорн мужийн Рало Алто дах Станфордын Их Сургуульд байдаг гэр төвд зохиогддог. Нутаг нэгтний бүлэг сар бүр арга хэмжээ зохионо.

Гэр бүл

Эх орондоо байгаа Монголчуудыг бодвол тэд Америкт гэр бүл төлөвлөлтийг арай өөр хийнэ. Ургийн асуудал тийм ч чухал биш. Америкийн Монголчууд өөрсдийгөө Монголын Монголчуудаас илүү бие даасан бодолтой гэж тодорхойлдог.Өнөө үед Америкт хүүхдүүд аюултай буюу хүүхдээ анхаарахгүй орхивол хүүхдийн хулгайд алдах аюултай байдалд байх тул хүүхдүүдээ монголын хүүхдүүд шиг эрх чөлөөтэй байлгаж чаддаггүй. Тэд хүүхдүүдээ биеэ цэвэрхэн авч явах, ороо хураах, бусдыг, ялангуяа ахмадуудыг хүндлэхийг заахыг хичээнэ. Гэхдээ тэдний ахмадууд магадгүй тэдэнтэй хамт амьдардаггүй, Монголд байгаа. Тэд гэртээ гэр бүлийнхэнтэйгээ төрөл хэлээрээ ярьж, хүүхдүүдээ крилл үсгээр уншихыг заах ба мөн уламжлалт тоглоомоор тоглохыг зааж өгдөг. Заримдаа Монголын үнэт зүйлсийг хүүхдүүдээ сургахад тэдэнд бэрхшээлтэй байдаг. Бадамцэцэг охиныгоо “америкжсан” гэж хэлдэг. Түүний охин заримдаа “таны надтай ингэж ярихад чинь би дургүй”, “та намайг ойлгохгүй байна”, “би том болсон, надад битгий заагаад бай”, гэх мэтээр дургүйцдэг гэнэ. Тэр охиндоо түүнийг Америкын иргэн ч Америкийн Монгол хүн гэдгийг нь сануулан хэлдэг. Мөн тэр түүнд “ Чи Америкийн соёл заншлыг түргэн сурсан чинь сайн хэдий ч өөрийн зан заншлаа хадгалж, хоёр соёл заншлыг аль алиныг хадгал “ гэж захьдаг.

“Түүний оюун ухаан илүү Америк шинжтэй, түүний багш нар, найзууд нь түүнд Америк орчинг мэдрүүлдэг боловч гэртээ Монгол орчинд байдаг. Би өөрөө энд сургуульд сурч байсан туршлагагүй болохоор би тэр чигээрээ Монгол эмэгтэй. Миний бодлыг миний охин дургүйцдэг. Тэр намайг бусдаас өөр хүн, бас өөр байхыг хичээдэг гэж боддог” гэж Бадамцэцэг ярьсан юм.

Хүйсийн байдал

Монголд хүйсийн байдлын нөлөө аажмаар өөрчлөгдөж харин Америкт ихсэж байгаа гэж Америкийн Монголчууд хэлнэ. Америкт байгаа монгол эмэгтэйчүүд зарим харийн орны эмэгтэйчүүд шиг хэтэрхий чөлөөтэй ч биш, эсвэл хэт дарангуйлагдсан ч биш байхыг хүсдэг гэж Америкт байгаа нэгэн монгол залуу хэлсэн юм. Тэд монгол эмэгтэйчүүдийг соёл заншлаа үргэлжлүүлэхийн зэрэгцээ нээлттэй байхыг хүсдэг бөгөөд хосууд бие биеэ хүндэлдэг байх хэрэгтэй гэж боддог. Америкийн Монголчуудын хүйсийн ялгаа Монголын хотуудад амьдардаг хүмүүсийнхтэй төстэй гэж тэр залуу тодорхойлсон. Одоогоос хорин жилийн өмнө монгол эмэгтэйчүүд гэртээ л байна гэж сэтгэдэг байсан бол одоо ихэнх хотын эмэгтэйчүүд ажил хийдэг. Америкийн Монголчуудын ихэнх нь эрэгтэйчүүд гадаах ажлаа, эмэгтэйчүүд гэрийн доторхи ажлаа хийдэг Монголын хөдөө амьдардаггүй байсан хүмүүс юм. Америкт байгаа эрэгтэй эмэгтэй аль ч хүйсийн хүмүүс ялгаагүй гэрээсээ хол газарт мөнгө олохын төлөө ажилладаг гэнэ. Аль хүйсийн хүмүүс хэдий хэрийн мөнгө олдог нь чухал биш юм. Америкт ирээд эхний үед эрчүүд дандаа барилгын ажил, эмэгтэйчүүд зөөгч хийдэг. Эмэгтэйчүүд дээд сургуулиа төгсөөд л голдуу нягтлан бодогч болно.

Америкийн Монголчууд эмэгтэйчүүд Монголд бас Америкт хаана ч байсан боловсрол

эзэмшихийг хичээдэг ба Монголын их дээд сургуулиудын нийт оюутнуудын 80%-ийг эмэгтэйчүүд эзэлдэг гэж хэлдэг. Монгол эрэгтэйчүүдийг бодвол эмэгтэйчүүд дандаа илүү амжилтанд хүрч, илүү сайн ажилтай байдаг. Монгол эмэгтэйчүүд амьдралыг удирдан авч явах бөгөөд энэ нь эрэгтэйчүүдийг бодвол тэднийг илүү их бие даасан байдалд дууддаг гэж тэд бодно.

Америкт байгаа монгол эмэгтэйчүүд хэлэхдээ монгол эрэгтэйчүүдээ эмэгтэйчүүд илүү хүчтэй, сайн боловсрол эзэмшиж, санхүүгээ барих чадвартай болсон нэг шалтгаан нь Монголын хот суурин газруудын гэр бүлүүд охидуудаа гэрлэснийхээ дараа гэр бүлийн зохисгүй харьцаанд өртөх вий дээ гэсэн болгоомжлол юм гэдэг. Тэгээд эцэг эхчүүд охидуудаа илүү анхаарч, тэдний боловсролд анхаарал тавьдаг тул тэд илүү хүчирхэг болж, хэн нэгнээс хамаарахгүй амьдрах мэргэжил мэдлэгтэй болдог байна.

Хотын монголчууд голдуу 20 насандаа гэрлэж дараа нь салах нь элбэг. Салсаныхаа дараа эмэгтэйчүүд хүүхдийнхээ төлөө хариуцлага үүрч, илүү сайн ажил хайж, эсвэл хувийн бизнес эхлүүлэх мэтээр хичээдэг байхад эрэгтэйчүүд голдуу эцэг эхдээ өөрийгөө даатгадаг. Заримдаа ажлаасаа халагдах тохиолдолд эмэгтэйчүүд улам тууштай хатуужилтай болдог байхад эрэгтэйчүүд бууж өгөх тал бий.

Америкийн Монголчуудын дунд гэр бүлийн хүчирхийлэл өндөр үзүүлэлттэй байх ба учир нь ихэнхдээ нөхрүүд нь архичин байдаг. Тэд тайван байж ярилцаж сурах хэрэгтэй гэж Америкийн Монголчууд хэлж байв. Мөн тэд монголчууд Америкийн хуулийг ойлгодоггүй бөгөөд нөхөр нь эхнэрээ цохих, алгадах болон хүчээр бэлгийн ажил хийхийг шаардах үед тэдний хөршүүд цагдаа дуудна гэдгийг мэддэггүй гэж ярина. Америкт байгаа Монголчууд гэр бүлийн зохисгүй харьцааг гэр бүлийн асуудал гэж үздэг байхад Америкийн цагдаа өөрөөр үздэг. Цагдаа нар тэднийг шоронд хийж, хорьж шийтгэнэ (тэднийг хохирогчдын ойр байхыг хууль бус гэж үзнэ). Америкийн Монголчууд үүнийг гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх буруу арга гэж боддог. Гэр бүлийн зохисгүй харьцааг хуулиар шийдсэнээр хүүхдүүд эцгээсээ тусгаарлагдаж, бие биеэ санах байдлыг үүсгэнэ гэж тэд харамсдаг. Дүүргийн хуулийн ажилтанд (гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд тусалдаг засгийн газрын ажилтан) нэг удаа л гомдол санал бүртгэгдсэн бол тухайн гэр бүл хуулийн оролцооноос “аврагдаж” чадахгүй.

Баяр ёслолууд

Америкийн Монголчууд Окландын Бэй хэмээх газарт байдаг Монголчуудын нутаг нэгтний бүлэг зэрэг байгууллагуудын туслалцаатайгаар Монголын баяр ёслолуудыг тэмдэглэдэг. Тэд нутаг нэгтний орон нутгийн төвд ахмадуудаа хүндэт зочноор урьж, эсвэл гэрт нь очиж Цагаан сарыг тэмдэглэнэ. Ахмадуудаа золгож, цай, мах, буузаар дайлна. Энэ үеэр тэд үдэшлэг зохиож, зурагт үзэж, монгол дуугаа дуулж, нэг нэгэндээ бэлэг өгнө. Ээж аавууд нь Монголд байгаа хүмүүст Цагаан сар хэцүү санагддаг. Тиймээс тэд эх орондоо байгаа эцэг эх рүүгээ утсаар ярьж, ээжүүдээ цэцэг илгээх ба эцэг эх нь тэнд байгаа найзуудынхаа гэрт зочилно.

Америкийн Монголчууд Цагаан сар ба Хятадын шинэ жил Монголд болон Хятадад дандаа ижил өдөр таардаггүй, яагаад гэвэл Монголчууд Буддын шарын шашны шинэ жилийг, харин Хятадууд Буддын улааны шашны шинэ жилийн хуанлийг дагадаг гэж тайлбарлана.

Жил бүрийн 7 сард “ Алтан хаалга” цэцэрлэгт хүрээлэнд эрийн гурван наадам болох морь уралдах, сур харвах, бөх барилдах тэмцээн зохиож наадам тэмдэглэдэг.

6 сарын 1-нд Эх Үрсийн баяр тэмдэглэнэ. Социалист нийгмийн үед Олон улсын Эмэгтэйчүүдийн баярыг 3 сарын 8-нд тэмдэглэдэг байсан бөгөөд 1990 оноос хойш 6 сард тэмдэглэх болжээ.

Даваадулам найзуудын хамт Оклендад анх удаа Олон улсын Хүүхдийн баяр тэмдэглэхэд тусалсан гэнэ. Тэд цэцэрлэгт хүрээлэнд гүйлтийн болон дууны тэмцээн хүүхдүүдийн дунд зохиож, бүх зочиддоо зориулан хоол хийжээ. Баяр ёслолыг зохион байгуулах нь нутаг нэгтний бүлгийн эв нэгдлийг сайжруулдаг гэж тэр боддог.

Шашин

Бэй гэдэг газрын Монголчууд шашин шүтлэгээр ялгаатай. Тэдний тал орчим хувь нь цагаачилж ирэхдээ Христийн шашинтан байсан эсвэл Америкт ирсэний дараа энэ шашныг шүтэх болсон. Тэдний олонх нь Америкийн Солонгосчуудтай нэг сүмд явна. Нөгөө хагас нь Буддын шашин шүтэх ба шашны төв, сүм дуган, хийдийн үйл ажиллагаа явуулдаг Оклендын Буддын хүрээлэнд очиж мөргөж залбирдаг. Тэдний сүсэг бишрэл Далай ламын айлчлалыг хүлээж авахад хангалттай байсан байна. Америкийн Монголчуудын хүн ам нэмэгдэхийн хэрээр мөн Монголын Мусалман шашинтан үүсч байгаа гэнэ. Америкийн Монголчуудын ихэнх нь бусад нутаг нэгтнүүдийн адил шашин шүтдэггүй буюу шашны хувьд “чөлөөтэй”. Эдгээр Америкийн Монголчууд сүсэг бишрэлд итгэдэггүй бөгөөд үндсэн асуудал болох Америкийн шашны эрх чөлөөг үнэлдэг.

Хүрээлэн буй орчин

Хүрээлэн буй орчны хамгаалал

Америкийн Монголчууд тэдний эх орон нэгтнүүд шигээ хүрээлэн буй орчноо хүндэлдэг. Тэд Калифорны сайхан ногоон байгалийг бахдан биширч, тэндхийн оршин суугчид байгалийн нөөц баялгыг байнга хүртэж байдаг гэж бодно. Дэлхийн дулаарал бол Америкийн Монголчуудын анхаарал татсан зүйл. Тэд үүнийг Сан-Францискогийн хүйтэн, Лос Анжелосын их бороо, Хайти дах газар хөдлөлт, Европын их цас, Монголын 2009-2010 оны өвлийн зуд гэх мэт ер бусын цаг агаар ба байгалийн гоц үзэгдэл гэж ойлгодог.

“Хүмүүсийг газар дэлхийгээ хайрлахгүй байгааг би хараад гудамжинд хэнэггүй алхаж яваад хүүхэд гомдоож байгаа хүмүүсийг харж байгаа юм шиг санагддаг. Хүмүүс газар ухааж, газрын баялгаа мөнгөнөөс өгч байгааг харахад нярай хүүхдийг хөнөөж байгаа мэт харагддаг. Хүмүүс яагаад ийм зүйл хийдэг байнаа?. Би дайны эсрэг байдаг. Хүмүүс яагаад тайван амгалан ярилцаж чаддаггүй байнаа? Одоо газар дэлхий хүмүүст уурлаж, даяарчлалаас шалтгаалан хүрээлэн буй орчноо хөнөөж байгаад хариу ял тулгаж байна” гэж Бадамцэцэг ярьсан юм.

Америкийн Монголчууд хөдөөний монголчууд зуд болсноос засгийн газарт уурлаж байгаа боловч байгалдаа уурлаагүй, байгал өөрийгөө хамгаалж байгааг нотолсон гэж хэлдэг. Бүх амьдралынхаа туршид байгалдаа амьдарсан, байгалийн гамшгаас зовж зүдэрдэг, зуд болоход нөлөөлөх засгийн газрын шийдвэрүүдийн эсрэг тэмцэхийг хүсч байгаа ч үүнийг хийхэд хүч хүрэхгүй байгаа нүүдэлчин малчдыг Америкийн Монголчууд өрөвддөг. Мөн тэд дэлхийн дулаарлаас болж зовон шаналж байгаа Монголын хөдөөгийн хүн амыг аюулаас аврахын тулд АНУ болон бусад үйлдвэржсэн хүчирхэг орнууд хандлагаа өөрчлөх хэрэгтэй гэж боддог.

Уул уурхайн олборлолт

Америкийн Монголчууд уул уурхайн олборлолтын талаар нэгдсэн үзэл бодолтой. Өмнөд Африкийн уул уурхайн түүх бол газрын баялаг ихтэй байсан орон уул уурхайн олборлолтыг замбараагүй хийснээс баялаг нь дууссан тухай анхааруулах домог болсон түүх гэж тэд үздэг. Үүний эсрэгээр, Саудын Арабын уул уурхайн олборлолт илүү сайн загвар болно гэж боддог. Сайн хамтрагч нар ашигтай олборлолтын үйлдвэрлэлийн

түлхүүр болно гэж тэд хэлнэ. Монгол орон хоёр том орнуудтай зэрэгцэн орших тул Орос, Хятад улстай биш, харин АНУ, Герман, бусад Европын холбооны улсууд, эсвэл Япон, Солонгос зэрэг орнуудтай хамтран ажиллах боломжуудыг хайх нь зүйтэй гэж тэд боддог гэнэ. Мөн тэд Монголчууд уул уурхайн хамтын ажиллагаа хийхдээ технологийн хөгжил өндөр, бас интернэтийн сүлжээтэй орнуудыг сонгох бодлого барих хэрэгтэй хэмээн үздэг.

Зарим Монголчууд уул уурхайн олборлолтыг ашигтай гэж үзэж байхад зарим хүмүүс буруу ашиглавал хүрээлэн буй орчноо сүйтгэнэ гэж анхааруулдаг. Одоогоор маш олон хүмүүс газрын баялгаас ашиг олохыг хүсэх ба уул уурхайн компаниудад гишүүнээр элсээгүй эдгээр хувь хүмүүс байгалд хортой аргаар хувиараа байнга олборлодог. Америкийн Монголчууд буруу аргаар олборлолт хийх нь амьдралаа алдах, голуудыг хатаж ширгэхэд хүргэнэ гэж анхааруулж байна. Зарим Америкийн Монголчууд уул уурхайн үйлдвэрлэлийг гамшиг хэмээн үзэх ба байгал орчныг нөхөн сэргээх илүү олон ажлуудыг хийхийг шавдуулдаг.

Боловсрол

Америкийн Монголчууд боловсролыг их үнэлдэг. Тэд Америк оронд боловсрол эзэмшсэн Монголчууд эх орондоо шинэ технологи, мэдлэг авчирдаг гэж итгэнэ. Америкийн Монголчууд хүүхдүүдийн ирээдүйг нь амжилттай байлгахад туслах Англи хэлний сайн чадварыг тэдэнд эзэмшүүлэхийг хүсдэг. Тэд Америк болон Монголын боловсролын системд ялгаа бий гэж үзнэ. Монголд бүх шатны сургуулиуд Орос орны боловсролд суурилсан байх ба хүүхдүүдэд хэтэрхий их гэрийн даалгавар өгдөг. Америкт багш нар хүүхдүүдэд их зөөлөн хандах бөгөөд хүүхдүүд багш нарын зүгээс дарамт шахалт үзэхгүйгээр өөрсдийгөө нээж олдог гэж зарим Америкийн Монголчууд хэлдэг. Америк багш нар хүүхдүүдийг мэргэших, тодорхой салбарт амжилт гаргахыг нь чиглүүлж өгөхийн тулд хүүхэд тус бүрд ойр ажиллаж тусалдаг. Монголд бүх оюутан сурагчид сонирхолынхоо дагуу ижилхэн боловсрол олж авдаг. Америкийн Монголчууд хүүхдүүд энд бүх хичээлийг үзэж судлахын оронд сурахыг хүссэн хичээлээ өөрөө сонгож, хүсэхгүй байгаа хичээлд суухгүй байж болдог тул тодорхой чиглэлээр сурах боломжинд их баяртай байдаг.

Мөн тэд хэлэхдээ Америкийн сургуулиуд хүүхдүүдэд яаж сайн иргэн, сайн найз нөхөр болох, өөртөө үнэнч байхыг заадагт дуртай байдаг гэнэ. Америкт шинжлэх ухааны хичээл болох математик, физикийн хичээлийг, мөн хэлний хичээл Латин хэлийг эхнээс нь бага багаар заадаг бол Монголд эдгээр хичээлүүдийг илүү хүнд аргаар заадаг. Заримдаа тэдний хүүхдүүд зарим зүйлийг бага насандаа сурсанаас том болсон хойноо илүү сайн сурдаг ба зарим тохиолдолд эсрэгээрээ байдаг гэж үзнэ. Жишээлбэл, зарим эцэг эхчүүд хүүхдүүдээ бодвол анатоми, нарны систем, суурь математикийг эрт судалсан гэдэг.

Америкийн Монголчууд хүүхдүүд Америкт цагаачилж ирээд 2-3 жилийн дотор Англи хэлийг түргэн сураад тэгээд дараа нь сурлагаар шилдэг хүүхэд болж эхэлдэг гэж ярина. Ихэнх Америкийн Монголчууд гэртээ эх хэлээрээ ярих хэдий ч тэдний хүүхдүүд хоёр хэлээр чөлөөтэй ярьдаг болдог гэнэ. Тэд хүүхдүүдээ Америкт өдөр бүр Англи хэлийг сурна гэдгийг мэдэх бөгөөд тэднээс өөр хэн ч тэдний хүүхдүүдэд Монгол хэл заахгүй тул тэд хүүхдүүдээ Англи хэл биш, Монгол хэл заахыг хичээдэг.

Эрүүл мэнд ба анагаах ухаан

Америкийн Монголчууд эрүүлийг хамгаалахын олон төрлийг ашиглана. Заримдаа хүмүүс уламжлалт анагаах аргыг хэрэглэх хэдий ч ихэнх нь Барууны анагаахыг хэрэглэдэг. Тэнд олон сайн монгол эмч нар байх ба тэд өөрсөддөө болон эмч болох гэж байгаа монголчууддаа зориулан тусгай байгууллага байгуулжээ. Монгол эмч нар байгааг үл харгалзан зарим хүмүүс Монгол эмчилгээг хэрэглэдэггүй. Яагаад гэвэл Монгол эмийн жор

эмчилгээний дуусах хугацааг голдуу заадаггүй, мөн үүнийг Америкаас олж авахад хэцүү байдаг гэнэ. Монголын анагаах ухаанд Оросын анагаах ухаан нөлөөлсөн байдаг учир зарим хүмүүс Оросын эм тариаг хэрэглэх бөгөөд Сан-Францискод байх Оросын эмийн санд очиж үйлчлүүлдэг. Бусад Америкийн Монголчууд Хятадын анагаах ухааныг эрхэмлэнэ.

Монголд эрэгтэйчүүд тамхи татаж архи уух нь эрүүл мэндэд сайн биш ч, зайлсхийхээр тийм ч муу зүйл биш гэж дандаа боддог. Хэрвээ тэд хааяа ч гэсэн тамхи татах болон архийг хэтрүүлэн уух нь үхэлд хүргэдэг гэдгийг мэддэг хэрнээ хүн бүхэн ямар нэг зүйлээс болж үхдэг гэж хэлэн өөрсдийн буруу зуршлыг зөвтгөдөг. Америкт монгол эрэгтэйчүүд архи тамхинаас дандаа гарах бөгөөд тэдний байнга хардаг “энгийн Америк амьдрал”-ыг хүсдэг.

Аялал жуулчлал

Монголын аялал жуулчлалын хөгжлийг Америкийн Монголчууд дэмждэг. Тэд жуулчдын сонирхолыг татах зүйлсийг тэдний хөндөгдөөгүй газар нутаг, Оросын нөлөөт “орчин үе” ба уламжлалт амьдрал хосолсон соёл ёс заншил, өвөрмөц сайхан монгол гэр, хөдөөгийн амьдралын хэв маяг гэж нэрлэнэ. Хүмүүс Монголд аялахыг, ялангуяа Говьд очихыг хүсдэгийг тэд ажигладаг боловч Монголын цаг агаар, хүйтэн өвөлд аялал жуулчлал хөгжүүлэхэд хэцүү гэдгийг мэддэг. Монголын цаг агаар жуулчлалын улирлыг зөвхөн гурван сар болгож хязгаарлана. Аялал жуулчлалын хөгжил улс орны зам тээврийн салбарын хөгжил муу байгаагаас шалтгаалж буурдаг. Түүнчлэн, жуулчлалын хөгжлөөр мөнгө олох нь Монголчуудад хэцүү гэж тэд үзнэ.

Ганзүрхийн найзууд Монголын засгийн газар болон аялал жуулчлалын салбарт ажиллах ба тэд Америкт түүнийг Монгол руу хийх аялалыг дэмжихийг гуйсан боловч энэ гуйлтыг биелүүлэхэд бэрхшээлтэй байсан гэнэ.

Одоогоор Япон, Солонгос, Хятад, Франц, Германы жуулчид Монгол руу аялдаг. Америкийн Монголчууд Монголд Америкийн аялал жуулчлал ихсэнэ гэж боддог бөгөөд илүү олон Америкчууд Монгол руу аялахыг хүснэ. Үүний тулд энэ хоёр орон өөр хоорондоо түншлэх хэрэгтэй. Монгол руу хийх аялал үнэтэй тул Америкчууд татгалздаг. Монгол орон хол оршдог, Америкчууд Монголыг үл ойшоох хандлагатай байдаг ба зарим хүмүүс Монголыг аюултай орон гэж боддог. Америкчууд Хятад руу эсвэл Орос руу аялах амархан гэж үзэх ба дараа нь эдгээр орнуудаас Монгол руу нисэж ирдэг. Зарим Америкийн Монголчууд бидний эх оронд Америкчуудын үзэх зүйл бага гэж бодох хэдий ч монгол гэрүүд, бурханы хөрөг мэт хөдөөний амьдралын хэв маяг ба Америкийн баруун өмнөдийн кабой нар шиг анхаарал татмаар, үзүүштэй зүйлсийг эргэцүүлэн бодно. Ийм шалтгааны улмаас Америкийн Монголчууд эко-жуулчлалын (байгал орчныг аль болох сүйтгэхгүйгээр Монголын хөдөөгийн соёл ёс заншлын сайхныг үзүүлж таниулах аялал жуулчлал) илүү олон төвүүдийн хөгжлийг харахыг хүсдэг. Мөн тэд хөдөөний хүмүүс аялал жуулчлалд хамтран оролцохыг харахыг хүсдэг гэнэ.

Олон Америкийн Монголчуудын төрөлх эх орныхоо аялал жуулчлал өргөжихийг хүсэж буй нэг шалтгаан бол гадаадынхан Монголын тухай илүү мэдлэг олж авахыг хүсдэг. Гадаад хүмүүс тэдний эх орны тухай мэдлэгээ сайн нэмэгдүүлэх эсвэл зүгээр л ерөнхий мэдлэг олж авах аль нь ч байсан тэдэнд тустай хэмээн итгэнэ. Тэд гадаадынхан цөөхөн хүн амтай орон хэрхэн оршин тогтнож чаддагыг харж суралцахыг хүсэх ба Монголчууд яаж тайван амгалан амьдардагыг дэлхийд харуулах боломжид талархана.

Өөрчлөлт

Уламжлал ёс заншлын өөрчлөлт

Америкийн Монголчуудын хувьд тэдний Америк оронд хийх аялалын туршид уламжлал,

ёс заншилд хандах Монголчуудын уламжлал, хүмүүсийн харилцаа холбоо өөрчлөгдсөн. Өөр ёс заншилтай үндэстэнүүд Америкт хамтдаа холилдон амьдрах зүйрлэлийг үл харгалзан “Монголчууд холимог тогоонд холилддоггүй” гэж Америкийн Монголчууд онцлон хэлдэг. Тэд тэндэхийн бусад Монголчуудтай ойр дотно байж, өвөрмөц соёл заншлаа хадгалж, бусад гадаадынхантай харьцах харьцаагаа хязгаарлана.

Америкт тэд соёл заншлаа өөрчилдөг. Жишээлбэл, зарим Америкийн Монголчууд шинэ жил болоход өөрсдийгөө нэг нас нэмлээ гэж бодох хэрнээ төрсөн өдөр хүрглээ тэд нэг насаар илүү гэж бусад гадаадынханд хэлдэггүй. Өдөр бүр цайны дээжээ өргөхийн оронд Цагаан сар зэрэг өвөрмөц өдрүүдэд л өргөнө. Чикагод амьдардаг Монгол гэр бүл өдөр бүр цайны дээж өргөдөг байтал тааз нь нэг өдөр нураад унажээ гэсэн Америкийн Монголчуудын нэг онигоо байдаг гэнэ. Америкийн ихэнх таазнууд үргэлж норгоод байвал үйрч унах даавуун чулуугаар хийгдсэн байдаг тул ийм онигоо гарчээ. Америкт цайны дээжийг нөхрүүд биш, голдуу эхнэрүүд өргөнө. Тэд уламжлал дээрээ нэг зүйл нэмсэн нь цайны дээжийг Монголын зүг рүү өргөдөг болжээ.

(цайны дээжийг шанаганд аваад агаарт цацна) Зарим Америкийн Монголчууд хэн нэгэн зөвшөөрөхгүй байсан ч хамаагүй Христийн сүмд гэрлэх ёслолоо хийдэг. Бусад Америкийн Монголчууд уламжлалт монгол гэрлэх ёслолыг Америкт сэргээхийг хичээж тэдний хуриманд байлцах эцэг эхийгээ нисч ирэхийг урина. Заримдаа бэр, хүргэний аль нэг нь үндэсний дээл хувцастайгаа Монголоос нисч ирэх, эсвэл үндэсний хувцасыг худалдаж авна, эсвэл байгаа газраа оёулна. Тэд хааяа томоохон хуримын ёслол хийдэг. Хосууд гэрлэлтийн гэрчилгээг дандаа Монголын Элчин сайдын яамнаас авах бөгөөд тэд өөр үндэстэнтэй гэрлээгүй бол гэртээ жижигхэн хурим хийдэг. Америкийн Монголчууд өөр үндэстэнтэй гэрлэх тохиолдол их байна.

Цагаачилж ирэхээс өмнө уламжлал ёс заншилдаа хандах тэдний харилцааг социализм сулруулсан болохоор Монгол ёс заншил, уламжлалаа Америкт үргэлжлүүлэх тэдний чадвар буурсан хэмээн зарим Америкийн Монголчууд ярьдаг. “Би бол бараг л Америкийн Орос хүн. Би үүгээр бахархдаггүй. Би Монголын уламжлалыг үргэлжлүүлэхийг хүсдэг ч бидний соёл заншилд хандах хандлага маань тийм ч сайн биш” гэж Бадамцэцэг ярьсан юм.

Хоолны дэглэм

Зарим Монголчууд Америкт ирээд хоолны дэглэмээ өөрчилдөг. Зарим нь тэдний хоолны дэглэм бараг өөрчлөгдөөгүй гэнэ. Саяхан ирсэн монголчууд хэлэхдээ тэдний бие махбод Монголын хоолны дэглэмд дасан зохицсон байдаг учир тэд хоолны зуршилаа сайн өөрчилж чадаагүй байгаа гэдэг. Мөн зарим хүмүүс тэд Орос оронтой ойр харилцаатай байдаг учир тэр орны хоолны дэглэмийг сахьдаг байсан болохоор Америкт ирсэнийхээ дараа хоолны дэглэмээ бага зэрэг өөрчилсөн гэж хэлдэг. Тэдний хоолны дэглэм аль хэзээний Америкийн дэглэмтэй төстэй бөгөөд тэдний хоол тэжээлийн байдал Азийнханаас илүү Европынхонтой адил гэж бодно. Яагаад гэвэл монголын цаг агаараас шалтгаалж цөөн төрлийн хүнсний ногоо, жимс ургах бөгөөд Хятадаас олон төрлийн хүнсний зүйлсийг импортоор оруулдаг. Ийм шалтгаанаар, зарим Америкийн Монголчууд тэдний хооллох дэглэм Америкт илүү сайн байгаа ба тэд хүнсний ногоо, жимс элбэг тул илүү эрүүл хооллох боломжтой Барууны хоолны дэглэмийг илүүд үздэг хэмээн ярина.Тэд тэнд удах тусмаа хоолны зуршлаа өөрчилдөг гэж ярьдаг.

Америкт хүмүүс их хэмжээний мах идэх шаардлагагүй байдаг бол хүмүүс Монголд хүйтэн цаг ууртай газар амьдардаг учир хонины мах, бусад төрлийн мах, өөх тос идэх хэрэгтэй. Монголчууд биеийн хүчний ажил их хийх тул их мах, өөх тос хэрэглэх ба харин Америкийн Монголчууд эх орондоо байхдаа иддэг шиг Америкт идвэл биеийн хүчний ажил бага хийдэг болохоор таргалж жин нэмнэ гэж боддог.

Ирээдүй

Америкийн Монголчууд Бэй хэмээх газрын монголчууддаа болон Монгол орны ирээдүйд өндөр итгэл тавьдаг. Тэдний зарим нь сайн боловсрол эзэмшсэн Америкийн Монгол хүн АНУ-ын сенатын гишүүн болох ирээдүйтэй гэж итгэнэ. Мөн монголын залуу үеийнхэн өндөр боловсролтой болохыг тэд хүснэ. Одоогийн Америкийн Монгол эцэг эхчүүд үр хүүхдүүддээ бүхнээ зориулж, ямар нэгэн бизнес эхлэхгүй, эсвэл өөрсдийн боловсролыг анхаарахаас илүүтэйгээр тэдэнд хуримтлал үүсгэдэг. Тиймээс тэд энэ хүч чармайлтаа хүүхдүүдийнхээ ирээдүйд зориулж чаддаг. Түүнчлэн, тэдний үр хүүхэд эцэг эхийнхээ хийснээс илүү ихийг өөрсдийн амьдралдаа хийж бүтээнэ гэж тэд найдна.

Америкийн Монголчуудаас хэн нэгэн АНУ-ын хуулийг судалж, орчуулагч эсвэл итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч болоод тэдний ойлгож чадахгүй хуулийн асуудал гарах үед шүүхэд өөсдийгөө хамгаалж чадна гэдгээ ухамсарлахад туслах, мөн цаашлаад хуулийг дагаж мөрддөг болохыг хүсдэг. Тэд мөн нутаг нэгтний бүлгийн бүх гишүүд Англи хэлийг сайн эзэмшиж, сайн ажиллаж, үргэлж нээлттэй сэтгэж байхыг хүснэ. Америкийн Монголчууд улам хүчтэй болж, ингэснээр тэд эх орондоо зөвхөн эдийн засаг, технологийн хувьд туслаад зогсохгүй, эзэмшсэн боловсролоороо ард түмнийг илүү сайн амьдралтай болгохыг итгэж найддаг. Олон Америкийн Монголчууд бусдыгаа Америк оронд байхдаа уламжлал соёлоо амьд хэвээр үргэлжлүүлж, дараа нь эх орондоо очоод нийгэмд өөрийн хувь нэмрээ оруулна хэмээн итгэнэ.

Тэдний эх орон хоёр том гүрний дунд байрлах жижиг орон учир амархан уусаж алга болох вий гэж Америкийн Монголчууд анхааруулж байна. Хятад улс дэлхийн том үйлдвэрлэгч орон бөгөөд Орос улс дэлхийг газрын тосоор хангадаг байхад бидний Монгол цөөхүүлээ дунд нь оршдог. Зарим Америкийн Монголчууд Монголын жижиг бизнесүүдийг дэмжихийн тулд Монгол орон худалдааны хориг тавьж, татвар авдаг болохыг хүснэ. Жишээлбэл, Аргентины хямдхан, зөөлхөн үхрийн махны үйлдвэрлэл Монголын үхрийн махны үйлдвэрлэлийг хялбархан сүйтгэж чадна гэж тэд болгоомжилдог. Мөн тэд хэлэхдээ Монголыг Хойд Солонгос шиг бүр тусгаарлахгүйгээр илүү олон улсын болон нээлттэй бодлого барихыг хүснэ. Зарим хүмүүс даяарчлал Монголчуудад сайн нөлөөтэй гэж үздэг.

Монголчууд олон зүйл үйлдвэрлэдэггүй бөгөөд нэлээд зүйлсийг импортоор авдаг учраас өвөрмөц эдийн засагтай орон. Гадаад орнууд руу зэс, алт, нүүрс, ноолуур, малын арьс шир экспортод гаргах бөгөөд Америкийн Монголчууд гадны хөрөнгө оруулагчидын сонирхолыг Монгол орон татаж чаддаггүй гэж боддог. Тэд одоо байгаа цалин 100 ам.долларыг 300 болгох ёстой гэж үзнэ.

Монгол орон илүү олон улсын анхаарлыг татахыг оролдож байгаа бөгөөд урьд өмнөхөөс илүү боломж бололцоонууд гарч байгаа гэж Америкийн Монголчууд боддог. Мөн тэд Монголын удирдлагууд анагаах ухаан, боловсролын салбар, нийслэлийн хүн ам, усны чанарт анхаарал тавьж эхэлж байгаа хэмээн итгэдэг.

Төгсгөлийн үг

Тувачууд, Дархадчууд, Америкийн Монголчууд бүгд хувирамтгай соёл ёс заншилтай бөгөөд баг бөх, гайхалтай сайхан цэцэн ухаантай ард түмэн юм. Та бүхэн энэ номонд байгаа мэдээллүүдийг уншиж гялалзсан сайхан ирээдүйг бүтээнэ гэдэгт зохиогч би эргэлзэхгүй байна.

Үгсийн тайлбар

Африк-Европ болон Европ тивийн дунд зүүн доогуур орших тив
Америкийн Африкчууд- үе удам дамжсан болон өөрөө Африкаас гаралтай
Америкийн хар арьст иргэн
Араб хүн-Азийн баруун урд байх Араб улсаас гаралтай хүн
Австрали-арал тив
Бээжин-Хятадын нийслэл хот
Камбужи хүн-Азийн зүүн өмнөдийн Камбужи улсаас ирсэн хүн
Канад-Хойд Америк тивийн АНУ-ын хойд хэсэгт байдаг орон
Кабой-үхэр хариулдаг хүн
Дээл-Монгол үндэстэний хувцас
Европ-Ази тивийн баруун талд байдаг тив
Франц-Европт байдаг орон
Гэр-модоор хийж, хонины эсгийгээр бүтээдэг үндэсний сууц
Герман-Европт байдаг орон
Дэлхийн дулаарал-дэлхийн цаг агаар хортойгоор удаан хугацааны туршид нэмэгдэх үзэгдэл
Говь-Ази тивд байдаг элсэн цөл, Азийн ихэнх элсэн цөл Монголд байдаг
График дизайн-зар сурталчилгаа, бизнесийн болон бусад чиглэлээр загвар гарган ажилладаг салбар
Хятадын Цагаан хэрэм-Хятадуудыг нүүдэлчидээс хамгаалахын тулд МЭӨ 3-р зуунд баригдсан 1 мянган километрийн урттай хана
Хайти-АНУ-ын ойр байдаг арал улс
Химба-Африкийн уугуул иргэд
Итали хүн-Европ тивийн Итали орны хүн
Латин хүн-Европ тивд байдаг Испаниас гаралтай хүн буюу Хойд болон Өмнөд Америкийн дунд байдаг орон
Япон-Зүүн Азийн орон
Казакстан-Монголтой хил залгадаг орон
Солонгос-Зүүн Азийн орон
Магистерийн зэрэг-Америкт дээд сургууль төгссөний дараа суралцаж, хамгаалдаг эрдмийн зэрэг
Москва-Оросын нийслэл хот
Хойд Солонгос-Зүүн Азийн орон
Овоо-чулуугаар овоолж нарийн мод оролцуулан хийгээд хадаг уясан шүтээн
Пакистан-зүүн дундад орших орон
PhD-Магистерийн зэрэг хамгаалсаны дараа суралцаж, хамгаалдаг эрдмийн зэрэг
Самичууд-Европын уугуул иргэд
Саудын Араб-зүүн дундад орших орон
Сингапур-Өмнөд Азийн орон
Өмнөд Африк-Африк тивийн орон
Токио-Япон улсын нийслэл
Үзбэкстан-Төв Азийн орон
Вашингтон Д.С-АНУ-ын нийслэл хот, муж биш
Улаанбаатар-Монгол улсын нийслэл
Улаан-Уул-Монголын Хөвсгөл аймгийн сум

Социализмын үе, социализмаас ардчилалд шилжих шилжилтийн үе, ардчиллын үеийн бэлчээр болон мал маллагааны тухай бодол эргэцүүлэл

Талархал

Энэхүү ажлыг хийх бололцоо олгосон Дартмаутын коллежын Ломбардын нийгэмлэгийн хөтөлбөр болон Дагэртын санд баярлалаа. Мөн миний цуглуулсан энэ бүх гайхамшигт аман яриануудыг олох, орчуулахад тусалсан хөтөч, орчуулагч Соёлоод баярласанаа хэлмээр байна.

Бүхнээс илүүтэйгээр Дархадын хотгорын бэлчээрийн мал маллагааны түүхийг ойлгох, ирээдүйдээ зөв шийдвэр гаргахад надтай хамтран ажилласан нутгийн иргэддээ талархал илэрхийлье.¹⁹

Өмнөх үг

Баянхангай бол Дархадын хотгорын 23 айлын нөхөрлөл юм. 2010 оны зун би социалист нийгмийн үед малчин байсан бөгөөд социализм, шилжилтийн үе, ардчиллын энэ бүх 3 үеүүдэд мал маллаж байсан гэр бүлүүдийн гишүүдтэй ярилцлага хийсэн билээ.

Энэ ажлын зорилго нь социалист нийгмийн үеийн бэлчээрийн мал маллагааны арга ажиллагаа өнөөдрийг хүртэл хэрхэн өөрчлөгдөж ирсэнийг жишээгээр үзүүлэх, малчдад энэ өөрчлөлтүүдийг ойлгоход нь туслах, түүнчлэн бэлчээрийг зөв зохистой ашиглах чадвартай болгоход оршино.

Үүнийг уншихдаа миний цуглуулсан эдгээр түүх ярианууд бусад бүх аман түүхүүдийн адилаар зарим зүйлүүд нь бодит бус байх ба орчуулгын явцад зарим утга санаа алдагдсан байж болохыг санах нь чухал юм. Гэхдээ энэ төсөлд оролцсон малчид хамгийн үнэн зөв мэдээлэл өгөхийг эрмэлзэж, би чадлынхаа хэрээр зөв бодитой бичиж тэмдэглэж, эмхэтгэхийг зорилоо.

Мөн жижиг нөхөрлөл хэдий ч дадлага, туршлага, дурсамж, үзэл бодлууд нь цаг хугацааны олон үед хамааралтай болохыг ойлгох буйзаа.

Оролцсон хүмүүс²⁰

Оролцсон хүмүүсийн нэрс, тэдний нас, мөн энэ дарааллаар ярилцлага өгсөн болно. Нэр нь хамт бичигдсэн хүмүүс гэр бүл, эсвэл ярилцлагыг хамтдаа өгсөн юм.

Гомбосүрэн 50 настай, Даваажав 45 настай

¹⁹ Энэ бүтээлийг аргачлал болгон хэрэглэснээс гарч болох ямар нэгэн үр дагаврыг зохиогч хариуцахгүй болно.

²⁰ Эдгээр мэдээллийг хувь хүн тус бүрээс биш, бүлэг хүмүүсээс сэдэвчилж авсан. Энд оролцсон хүмүүс өгсөн мэдээдэлтэйгээ холбоотой болно.

Балбар 41 настай, Гэрлээ 41 настай
Мөнхбат 70 настай
Эрхэмбаяр 51 настай
Даваажав 63 настай, Молоожой 62 настай. Оюунтуяа 30 настай²¹
Нямрэнчин 42 настай

Социалист төлөвлөгөө

Социалист нийгмийн үед бэлчээрийн мал аж ахуйд ба ааруул, цагаан идээ авах сар бүрийн төлөвлөгөө нормыг төр засгаас боловсруулан гаргадаг байсан бөгөөд малчид энэ төлөвлөгөөг биелүүлж цалин авдаг байв.

Мал сүрэг төрийн өмч байсан. Малчдаар мал маллуулж, сүү саалгаад цалинжуулдаг байсан ба эр ямааны оронд голдуу эм ямаа, ишиг малладаг байсан байна. Хэдэн толгой мал хариулсанаас цалингийн хэмжээ хамаарна.

Жишээлбэл 450 толгой хонь хариулбал 120 төгрөгийн цалин авах мэт. (үүнийг бичиж байх үед 1400 төгрөг 1 ам.доллартай тэнцэж байв)

Малчид мал маллаад цалин авдаг байсан бөгөөд хамгийн өндөр цалингийн хэмжээ 200 төгрөг байжээ.

Удирдлага

Тэр үед цөөн эрх мэдэлтэй удирдагчид ард түмнийг удирдан жолоодож байсан ба хүмүүс ерөнхийдөө бие даасан байдлаар дутмаг байсан нь тухайн үеийн онцлог юм. Гэхдээ ёс суртахууны боловсрол болох зарчмууд хэмээн нэрлэгддэг сайн хөдөлмөрлөх, аюулгүй орчинд амьдрах, дадлага туршлага эзэмших зэргээр нийт хүн амд сайн нөлөөтэй зүйлүүд олон байсан.

Нэмж хэлэхэд малын хоргодол багатай ажилласан малчид багийн даргаар сонгогдож ажлаа сайн хийвэл энэ албан тушаалдаа үлдэж, буруу шийдвэр гаргах хүртлээ ажилладаг байв. Багийн дарга нар малчдаа сайн удирдвал малчид тэднийг удаан хугацаагаар ажиллуулдаг байжээ.

Малын хэмжээ

Социализмын үед малчид цөөхөн малтай байсан бөгөөд голдуу хонь, ямаа, үхэртэй байсан. Гэсэн ч малчид малаа өсгөхийг их хүсдэг байсан ба (малын тоо толгойг бүрэн байлгахын тулд малыг өсгөх) малчин айл улсаас 100 толгой мал хариулахаар авсан бол дараа жилд 150 толгой болгох үүрэгтэй байсан. Иймээс тэд хэдий олон хүүхэдтэй байсан ч хүнсэндээ зориулж олон мал гаргадаггүй байсан. (малчид малыг хүнсэндээ хэрэглэх эрхтэй байсан)

Бэлчээр

Социализмын үед мал эрчимтэй өссөн. Яагаад гэвэл малыг бүтэн өдрийн туршид бэлчээрлүүлэн хариулж, хонь ямааг шөнө хашихгүйгээр чөлөөтэй бэлчээдэг байжээ. Өргөн уудам бэлчээрт бэлчээхэд мал төрөлх чанараараа сайн таргалдаг. Бэлчээрийн газрыг улирлын чанартай нөхөн сэргээхийн тулд малчид бэлчээрийн байрлалуудыг байнга сольж, зуны улиралд 4 удаа нүүх эсвэл ойр болон холын шинэ бэлчээр лүү барагцаагаар хоёр долоо хоног бүр нүүдэг байжээ.

Мөн газар нутаг бэлчээрээ хамгаалахын тулд нэг газар зөвхөн хоёр эсвэл гурван айл малаа бэлчээдэг. Малчид бэлчээрийн газартаа зам мөр гаргахдаа болгоомжтой ханддаг

²¹ Оюунтуяа социализм задрах үед хүүхэд байсан хэдий ч үнэтэй мэдээлэл өгсөн Социалист нийгмийн үе

ба шинэ бэлчээрт нүүхдээ хуучин замаар явж ингэснээр тэр газарт шинэ зам гаргаж бэлчээрийг сүйтгэхгүй байдаг.

Ингэж бэлчээрийг хайрласнаар малчид жил бүр 20 тонн хадлан авах боломжтой болдог байсан.

Отор

Отор бол хавар болон наймдугаар сарын сүүлээр өвс хамгийн өндөр байх үед хийдэг мал бэлчээх нэг арга юм. Энэ үед нь малыг саадаггүй учраас мал сайн бэлчиж өвлийг давах тарга тэвээрэг авдаг.

Отор хийхдээ малчид гэрээсээ арваас арван дөрвөн өдрийн хол, хангалттай сайн өвстэй, хүн мал нутагладаггүй газрыг сонгоно.

Жижиг малыг өдрийн цагаар бэлчээсний дараа орой бүр гэр лүүгээ, малчны хот руу буцааж тууж авчрах нь отрын үед зохимжгүй байдаг.

Малчид отрын уламжлалыг ардчиллын үед ч хадгалан үлдэх нь чухал гэж үзэж байна. Бүх малчид социалист нийгмийн үед отор хийдэг байсан боловч одоо цагт төвөгтэй таарамжгүй учраас отор хийхгүй байгаа.

Ажиллах хүч

Тухайн үед мал маллах ба бэлчээрлүүлэх нь малчдын ажил байсан. Малыг ихэнхдээ төрлөөр нь ялган тусад нь хариулдаг байсан ба нэг малчин хонь, ямаа хариулж байхад нөгөө малчин өөр газар үхэр сүрэг хариулна.

Зарим хоньчид төл малыг тусад нь хариулдаг.

Малыг өдөрт 2 удаа саадаг байсан. Хүүхдүүд сургуулийн амралтаар мал хариулдаг байсан бөгөөд малчдад амралтын өдөр байдаггүй байсан хэмээн зарим малчид гунигтайгаар дурсан санадаг. Гэхдээ сайн ажилласан хүмүүсийг төрөөс шагнаж нэгээс хоёр жилийн хугацаагаар амраадаг байжээ.

Мал саах

Социалист нийгмийн үед малыг, ялангуяа хонийг илүү их сааж цагаан идээ хийдэг байсан ба ямааг голдуу намар саадаг байжээ.

Хоньчины өдөр нар мандахад эхлэх бөгөөд хонио өдрийн 1 цаг хүртэл хариулаад эм хонийг саалгахаар авчирна. Оройдоо хонь хургийг тусад нь хариулж дараа нь хотондоо авчирдаг байжээ.

Шилжилтийн үе

1990 онд задран унасан социализмын дараа эхэлсэн социалист нийгмээс ардчилсан нийгэмд шилжих шилжилтийн үед таван хошуу мал хувьчлагдсан. Гэр бүл бүр өөртөө санаа тавьж эхэлсэн. 1993 оныг хүртэл ихэнх хүмүүс хуучин социалист төлөвлөгөөнд захирагдаж, малаа коминистуудын тушаасан бэлчээрт хариулж, байнга нүүдэллэж, машины оронд сарлаг, тэмээг хэрэглэсээр байсан гэж зарим малчид ярьж байна. Шилжилтийн үе эхэлсний дараа албадлагын байдал удаан үргэлжлээгүй хэдий ч 1993 оноос хойш цөөн хүмүүс социалист дэглэмийг дагасаар байв. Тэд бие даах чадваргүй байсан гэж зарим хүмүүс хэлдэг.

Хүмүүс тэднийг удирдах удирдагчийг хүлээн, удирдлагагүй байдлыг үнэлж ойлгож чадахгүй байсаар шилжилтийн үеийн эхний хоёр жилийг алдсан гэж зарим малчид үздэг байна.

Ардчиллын үе

Бэлчээр

Өнөө үед малчид зөвхөн улирлын байдлаар нүүдэллэдэг бөгөөд энэ нь бэлчээрийн талхлагдал ба өвсний ургалтыг удаашруулахад хүргэдэг.

Зарим малчид нэр төдий нүүдэг. Жишээ нь жилд дөрвөн удаа нүүдэллэх боловч нүүх бүртээ зөвхөн гурван километрийн зайд нүүх ба энэ нь тэд жилийн туршид нэг газарт амьдарч, нэг л газраа малаа бэлчээдэг гэсэн үг.

Хориос гучин өрх айлууд нэг газар хамт амьдарсанаас бэлчээрийн талхлагдалыг улам ихэсгэдэг.

Малын тоо өссөн нь гурван шалтгаантай. Малчид зах зээлийн эдийн засгийн өнөө үед мөнгө олохын тулд социалист нийгмийн үеийн малын тоог ардчиллын үед хоёроос гурав дахин өсгөсөн. (олон малчид ноолуурын төлөө ямааг хэт их өсгөдөг бөгөөд ямаа өвсний толгойг идээд зогсохгүй үндсийг иддэг учир бусад малыг бодвол бэлчээрийг ихээр сүйтгэдэг)

Мөн ямаа ургамлын аймгийг сүйтгэж, төрөл зүйлийг багасгаж, хөрсний байдлыг доройтуулдаг (хөрсний эвдрэл, органик бүтцийн өөрчлөлт гэх мэт)

Малыг хэт ихээр өсгөх нь өвсний дахин ургалтын хугацаа ба байгал хэрхэн нөхөн сэргэдгийг үл хайхран байгал дэлхийн баялгийг дуусашгүй мэт үзэх зэргээр бодит мэдлэг мэдээллээр дутмаг байдагтай холбоотой. Малын тоо толгой их байх нь малын илүүдэлд хүргэж улмаар бэлчээрийн доройтолд хүргэнэ.

Бэлчээрийн доройтол ихэнх бэлчээрт үүссэнээр малчид хамгийн ихдээ зөвхөн таван тонн өвс жил бүр авах боломжтой болдог. Ёс суртахууны боловсрол дутмаг байгаагаас бэлчээрийн доройтол үүсгэх шийдвэрүүдийг гаргах тал бий. Хүмүүс өөрсдөө сайхан сэтгэл, ухаалаг байдлаар газар дэлхийдээ хандаж, бэлчээрийн доройтлын хор уршгаас сэргийлэхийн тулд арваас хорин километрийн холд нүүх хэрэгтэй гэж малчид үзэж байна.

Социалист дэглэм байхгүй учраас мал бэлчээрлүүлэх буруу дадлууд бий болсон гэж олон малчид үзэж байхад зарим нь ардчилал малчин бүрийн буруу шийдвэрүүдийг буруушааж чаддаггүй гэж хэлдэг. Ямар ч гэсэн бэлчээрийн холбогдолтой асуудлуудад малчид хариуцлагатай ханддаг.

Мал саах

Зарим малчид үнээг өдөрт хоёр удаа саадаг байхад зарим нь зөвхөн өглөө нэг удаа саадаг. Хонийг зургадугаар сарын аравнаас долдугаар сарын арван хүртэл жилд зөвхөн нэг сар саах ба энэ нь өвс ургаж эхлэх үе бөгөөд энэ үед сүүний чанар сайн байдаг. Зуны үлдсэн саруудад хонийг таргалуулах, хүч тэвээрэг авахуулахад анхаардаг. Зарим малчид хонийг ерөөсөө саадаггүй.

Мал хариулах

Малчин өрх бүр мал маллагааны өөр өөрийн арга барилтай. Айл бүр малаа өөрсдөө хариулж өглөө болгон 10 цагийн үед бэлчээрт бэлчээж оройд буцаан тууж авчирна. Мал сүргийг өдрийн ихэнх цагт голдуу нэг бэлчээрт бэлчээдэг. Шөнийн цагаар хонь ямааг хашиж чоно болон хулгайчаас хамгаална. Тугалыг үнээнүүдээс өөр чиглэлд бэлчээж эхийгээ хөхөхөөс сэргийлдэг. Ардчиллын энэ үед ихэнхдээ хүмүүс үхэр ба бусад сүргийг хааяа очиж тууж хариулахын оронд өдрийн туршид сайн хариулсан нь дээр гэж малчид хэлдэг.

Баянхангай

Баянхангай нөхөрлөл олон төсөлд оролцож байгаа ба засгийн газраас гаргасан зохион байгуулалтын болон бэлчээрийн төлөвлөгөөнөөс авч өөрийн нөхөрлөлд зориулан төлөвлөгөө зохиосон. Тэд бэлчээрийн газартаа өвлийн бэлчээрийг хамгаалан хашаа барьсан учраас энэ бэлчээрийг хүйтний улиралд малаа хариулахад зориулдаг ба мөн хүндрэлтэй үед улсаас хандивладаг өвсийг малдаа хэрэглэдэг. Баянхангайн нөхөрлөлийн өөр нэг зорилго бол чанаргүй олон тооны мал өсгөхийн оронд чанартай цөөн мал өсгөх юм.

Хүмүүс өсгөж буй малынхаа хэмжээг гэр бүлийн гишүүдийн тооноос хамааруулж тогтоовол тэдний ажиллах хүч тодорхой болно гэж нөхөрлөлийн ахлагч Нямрэнчин ярьдаг. Жишээлбэл, 5 ам бүлтэй гэр бүлийн 2 гишүүн нь ажил хийж мөнгө олох, 2 гишүүн нь малаа маллах, нэг хүн нь малаа саах гэх мэт. Түүний бодлоор гэр бүлийн гишүүд бүгдээрээ энэ бүх ажлуудыг зэрэг хийхийг хичээх нь ашиггүй байдаг ба тэр хөдөлмөрийн хуваарилалтыг дэмждэг. Түүний энэ санааг дагаж буй гэр бүл 3 гишүүнтэй бол 3 хүний хариулж чадах хэмжээний малаас илүү мал маллахгүй байх буюу гурван зуугаас илүүгүй малтай байх. Ийм хэмжээний мал тэр гэр бүлийг хоол болон цагаан идээгээр хангаж чадна. Ажил хийж мөнгө олох 2 эрэгтэй гишүүд модоор сийлбэр хийж, тавилга хийж байхад эмэгтэй гишүүд хатгамал ба хэрээсэн хатгамал оёж болно.

Нямрэнчин малчин өрхүүдийг цөөн ямаатай байлгахийг хүсэх боловч ямаа бол тэдний хувийн өмч учраас ямааг ихээр өсгөхийг нь тэр зогсоож чадахгүй юм. Иймээс хүмүүс ямааг зохистой хэмжээнд байлгах хэрэгтэй гэж тэр үздэг. Ямаа байгал орчныг хэрхэн сүйтгэдэгийг засгийн газраас анхааран үзэж ямааны нөлөөг хязгаарлахын тулд ноолуурын үнийг багасгах арга хэмжээ авч байна.

Насны ялгаа

Малчид насны байдал ба дур сонирхлоосоо шалтгаалж өөр өөрөөр Баянхангай нөхөрлөлд оролцдог. Залуучууд илүү бие даасан байдалд байх ба өөрсдөө шийдвэр гаргах зорилготой байдаг бол ахмадууд хамтдаа хэрхэн үр ашигтай ажилладаг байснаа дурсан санахыг хүсдэг байна.

Залуучууд хүний үгийг сонсдоггүй гэж зарим ахмад хүмүүс хэлэх ба жишээ нь нөхөрлөл хамтдаа өвс хадахаар төлөвлөхөд залуу хүмүүс үүнийг ганцаараа хийх мэт. Зарим хүмүүс тэдний бэлчээрийн тодорхой ажлуудыг тоодоггүй, бусад хүмүүст хариуцлагаа үүрүүлж, төвөг уддаг гэж янз бүрийн насны малчид ярьдаг.

Мал маллах уламжлалууд

Малчид бэлчээрийн ирээдүй болон мал малласаар ирсэн өнгөрсөн үеэ зөвхөн социалист нийгмийн үеийн дадал зуршил биш харин тэдний уламжлал хэмээн үздэг. Отор хийх, малыг төрлөөр нь өөр өөр бэлчээрт хариулах (хэдийгээр хонь, ямаа хамт бэлчээрлэдэг), малыг шилж сонгож өсгөх, онд орохгүй туранхай ядруу малыг сүргийн тоог их байлгахын тулд хадгалж үлдээхийн оронд төхөөрөх, социализмын үе шиг малыг хэт их өсгөдөггүй зэрэг уламжлалууд Монголын ёс заншилд байдаг.

